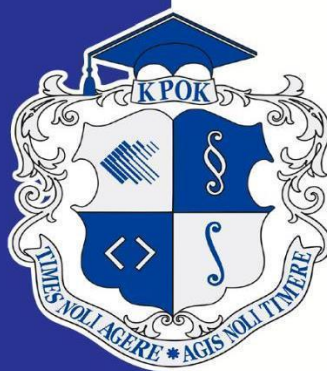

ISSN (Online) 2786-7498

ISSN (Print) 2708-339X

LEGAL BULLETIN

«KROK» UNIVERSITY

Kyiv
2023

ISSN (Print) 2708-339X
ISSN (Online) 2786-7498
DOI 10.31732/2708-339X-2023-09

Legal Bulletin

“KROK” UNIVERSITY

*ВНЗ «Університет економіки та права
«КРОК»*

Issue 3 (9)

Випуск 3 (9)

Kyiv/Kiїв 2023

L49

The collection of scientific works "Legal Bulletin" is the legal successor of the "Legal Bulletin of the "KROK" University edition (Certificate of the Ministry of Justice of Ukraine of printed mass media KB №24369-14209PR 26.03.2020). In accordance with the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886 dated July 2, 2020, the collection of scientific works "Legal Bulletin" is included in the List of scientific professional publications of Ukraine, category "B"

International databases and catalogs indexing publications:

- International Center for Periodicals (ISSN International Centre, Paris);
- CrossRef (DOI:10.31732/2786-7498LB);
- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- National Library of Ukraine after V.I. Vernadsky

“Legal Bulletin”: Collection of Scientific Works. “KROK” University. Iss.3 (9). Kyiv. 2023. 78 pp..

The ninth issue of the Bulletin contains articles by scientists from «KROK» University, as well as other higher educational institutions. It is designed for scientific and pedagogical workers of higher educational establishments, aspirants, masters, practitioners in the fields of theory and history of state and law, constitutional, administrative, civil, civil procedural, criminal, criminal-procedural, economical, financial, international law, as well as in other problem aspects concerning theoretical and applied researches of the application of law.

*Recommended for printing by Scientific Council of "KROK" University
(protocol №8 14 July 2023)*

*Certificate of State Registration of printed mass media in Ukraine:
KB №24369-14209PR 26.03.2020*

Збірник наукових праць «Legal Bulletin» є правонаступником видання «Правничий вісник Університету «КРОК» (свідоцтво Міністерства юстиції України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ №24369- 14209ПР від 26.03.2020). Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України №886 від 02.07.2020 р. збірник наукових праць «Legal Bulletin» включено до Переліку наукових фахових видань України, категорія "Б"

Міжнародні бази та каталоги, що індексують видання:

- Міжнародний центр періодичних видань (ISSN International Centre, м. Париж);
- CrossRef (DOI:10.31732/2786-7498LB);
- Index Copernicus;
- Google Scholar;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Інституційний репозитарій Вищого навчального закладу «Університету економіки та права «КРОК».

«Legal Bulletin»: зб. наук. праць. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». 3 (9). – К., 2023. – 78

Дев'ятий випуск збірника містить статті науковців Університету економіки та права «КРОК», а також інших закладів вищої освіти і науково-дослідних установ України. Розраховано на науково- педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів, магістрів, фахівців-практиків у галузях теорії та історії держави і права, конституційного, адміністративного, цивільного, цивільно-процесуального, кримінального, кримінального процесуального, господарського, фінансового, міжнародного права, а також з інших питань, пов'язаних з фундаментальними і прикладними науковими дослідженнями з проблем застосування права.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Університету економіки та права «КРОК»
(протокол №8 від 14.07.2023 року)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №24369-14209ПР від 26.03.2020*

Редакційна колегія:

Головний редактор:

Француз А.Й., доктор юридичних наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи (юридична освіта), Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»

Відповідальний секретар:

Степаненко Н.В., доктор філософії в галузі права, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК»

Члени редколегії:

Міхневич Людмила Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного та кримінального права КНЕУ ім. Вадима Гетьмана, Україна

Скоморовський Віталій Богданович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права, Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», Україна

Француз-Яковець Тетяна Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», Україна

Палащакова Даніела, доктор хабілітат, професор, професор технічного університету у Кошиці, Словацька Республіка

Дідич Тарас Олегович, доктор юридичних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної роботи (навчальна робота) навчально-наукового інституту права Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, Україна

Губська Олена Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, Україна

Корольова Вікторія Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін, Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК», Україна

Stanislaw Leszek Stadniczenko, доктор хабілітат, професор керівник кафедри державного права і прав людини Опольського Університету, м. Ополь, Республіка Польща

Editorial staff:

Editor in Chief:

Anatoliy A.J., Doctor of Law, Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work (Legal Education), Higher Educational Institution "KROK University of Economics and Law"

Responsible secretary:

Stepanenko N.V., PhD, Associate Professor of the Department of Theory and History of the State and Law, Higher Educational Institution "KROK University of Economics and Law"

Editorial board:

Lyudmila Mikhnevich, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional and Criminal Law of KNEU Vadym Hetman, Ukraine

Taras Didych, Doctor of Law, Professor, Deputy Director of Scientific and Pedagogical Work (Study Work) of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine

Vitaliy Skomorovsky, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of the State and Law, Higher Educational Institution "KROK University of Economics and Law", Ukraine

Olena Gubska, Doctor of Legal Science, Professor, Ukraine

Tetiana Frantsuz-Yakovets, Doctor of legal sciences, Professor, Head of the department of Constitutional, International Law and Public Law disciplines, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University "Odesa Law Academy", Ukraine

Viktoriya Koroleva, Candidate of Legal Science, associate Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines, Higher Educational Institution "KROC University of Economics and Law", Ukraine

Daniela Palaščakova, Doctor of Habilitation, Professor, Technical University in Košice, Slovak Republic

Stanislaw Leszek Stadniczenko, Doctor of Habilitation, Professor, Head of the Department of State Law and Human Rights, Opole University, Opole, Republic of Poland.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; КОНСТИТУЦІЙНЕ, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Француз А.Й. Українське питання в політичній діяльності Кирила Трильовського	10
Француз А.Й. Питання соборності українських земель у поглядах Іллі Шрага	17
Скоморовський В.Б., Вікторська Я.В. Організаційно-правові основи розбудови армії Директорії УНР (1918-1920 рр.)	22
Горелова В.Ю. Зіставлення понять «моральність», «толерантність» та «терпимість» в якості правових категорій	28

РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Биков О.М., Скоморовський В.Б. Практика вирішення питань районного значення у місті Києві до та під час правового режиму воєнного стану	36
Адаסקалиця К.К., Дідич Т.О. Стан наукового дослідження теоретико- правових аспектів формалізації цивільних процесуальних норм права у вітчизняній юридичній науці	40
Марина Ю.Ю. Закон України «Про медіацію»: основні досягнення та подальші кроки розвитку медіації в Україні	50
Француз А.Й. Західноєвропейський досвід становлення та розвитку місцевого самоврядування	59
Корольова В.В., Іщенко Д.Ю. До питання історії розвитку примусового виконання судових рішень в зарубіжних країнах	64

РОЗДІЛ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ; АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Француз А.Й., Степаненко Н.В., Шевченко А.Є. Проблема штучного інтелекту у виборчому процесі	71
--	----

РОЗДІЛ 4. ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

Биков О.М., Самань В.В. Державотворча діяльність Іллі Шрага у світлі революційних подій 1917 року	77
Корольова В. В. Особливості функціонування земських установ у другій половині XIX ст. у поглядах Іллі Шрага (на прикладі Чернігівської губернії)	84

CONTENT

CHAPTER 1. THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW, HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES; CONSTITUTIONAL, MUNICIPAL, PHILOSOPHY OF LAW

<i>Frantsuz A. Yo.</i> Ukrainian question in political activity of Kyrylo Trylovskyi	10
<i>Frantsuz A. Yo.</i> The question of the unity of Ukrainian lands in the views of Illia Shrah	17
<i>Skomorovskyi V. B.</i> Organizational and legal foundations of Directory of the Ukrainian people's republic army development (1918-1920)	22
<i>Horielova V. Yu.</i> Comparison of the concepts "morality," "tolerance," and "patience" as legal categories	28

CHAPTER 2. CIVIL LAW AND PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE AND INTERNATIONAL LAW; ECONOMIC AND ECONOMIC PROCEDURAL LAW

<i>Bykov O.M., Skomorovskiy V. B.</i> The practice of resolving issues of district significance in Kyiv before and during the legal regime of martial law	36
<i>Adaskalytsia K. K., Didych T. O.</i> The state of the scientific research of theoretical and legal aspects of the formalization of civil procedural law norms in the domestic legal science	40
<i>Maryna Yu. Yu.</i> The law of Ukraine "on mediation": the main achievements and further steps in the development of mediation in Ukraine	50
<i>Frantsuz A. Yo.</i> Western European experience of formation and development of local self-government	59
<i>Korolova V. V., Ishchenko D. Yu.</i> On the history of the development of enforcement of court decisions in foreign countries	64

CHAPTER 3. LABOR LAW AND SOCIAL SECURITY LAW; ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCESS; FINANCIAL, INFORMATIONAL, LAND LAW

<i>Frantsuz A. Yo., Stepanenko N. V.</i> The problem of artificial intelligence in the election process	71
---	----

CHAPTER 4. DISCUSSIONS, CURRENT, ISSUES

<i>Bykov O.M., Saman V. V.</i> Ilya Shrag's state-building activities in the light of the revolutionary events of 1917	77
<i>Korolova V. V.</i> Peculiarities of the functioning of zemstvo institutions in the second half of the 19th century. in the opinion of Ilya Shrag (on the example of Chernihiv province)	84

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ТА ПРАВОВИХ УЧЕНЬ; КОНСТИТУЦІЙНЕ, МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.134 (477)

DOI 10.31732/2708-339X-2023-09-10-16

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ КИРИЛА ТРИЛІОВСЬКОГО

Француз А. Й.,

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

UKRAINIAN QUESTION IN POLITICAL ACTIVITY OF KYRYLO TRYLOVSKYI

Frantsuz A. Yo.,

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Laws, Professor,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines of "KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

Анотація. У статті розкривається діяльність Кирила Трильовського як захисника прав українського населення Галичини. Зазначено, що діяч брав активну участь у публічних виступах на численних зборах та мітингах, де систематично порушував важливі питання щодо відстоювання прав та свобод рідного народу. Наголошено, що адвокат брав участь у створенні різного роду товариств та організацій (товариства «Народна спілка», «Народна Воля»), які працювали на користь інтересів простого народу.

Розкрито діяльність К. Трильовського як учасника Русько-української радикальної партії – першої політичної сили серед галицьких українців, яка обрала у своїй діяльності європейські орієнтири. Вказано, що центральним завданням діяльності партії вважалося утворення окремої політичної території з частин Галичини та Буковини з якнайширшою автономією. В умовах австрійського панування партія проголосила важливим завданням вибороти для населення таке становище, щоб воно мало цілковиту політичну свободу та рівноправність з іншими народами імперії.

Охарактеризовано погляди К. Трильовського на тогочасне земельне, виборче та податкове законодавство, зокрема представлено ідеї громадського діяча, які репрезентували його україноцентричну позицію та орієнтувалися на захист прав і свобод місцевого населення. Розглядаючи питання земельного і податкового законодавства, діяч неодноразово наголошував, що селяни не повинні одночасно сплачувати податки ні з окремої хати, де вони проживають, ні з окремої ділянки, а натомість сплачувати до державної казни тільки один із зазначених.

Закцентовано на активній парламентській діяльності Кирила Трильовського, зокрема на його виступах і промовах, які торкалися найрізноманітніших форм порушення чинного законодавства, законних прав та інтересів громадян крайовими та місцевими органами влади.

Ключові слова: Русько-українська радикальна партія, товариство «Народна Воля», Кирило Трильовський, законодавство (земельне, податкове та виборче), правозахисна діяльність, українське державотворення, Галичина.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 13.

Abstract. The article reveals the activities of Kyrylo Trylovskiy as a defender of the rights of the Ukrainian population of Galicia. It is noted that the activist took an active part in public speeches at numerous meetings and rallies, where he systematically raised important issues of defending the rights and freedoms of his native people. It is

emphasized that the lawyer participated in the creation of various types of societies and organizations (the societies «Narodna spilka», «Narodna Volia»), which worked for the benefit of the interests of the common people.

The activities of K. Trylovskiy as a member of the Ukrainian Radical Party - the first political force among Galician Ukrainians, which chose European orientations in its activities - were revealed. It is indicated that the central task of the party's activity was the formation of a separate political territory from parts of Galicia and Bukovyna with the widest possible autonomy. In the conditions of Austrian rule, the party declared it an important task to win for the population such a position that it would have complete political freedom and equality with other peoples of the empire.

The views of K. Trylovskiy on the land, election and tax legislation of that time are characterized, in particular, the ideas of the public figure are presented, which represented his Ukrainian-centric position and focused on the protection of the rights and freedoms of the local population. In particular, considering the issue of land and tax legislation, the activist repeatedly emphasized that peasants should not simultaneously pay taxes either from a separate house where they live, or from a separate plot, but instead pay only one of the specified to the state treasury.

Emphasis is placed on the active parliamentary activity of Kyrylo Trylovskiy, in particular, on his speeches, which touched on the most diverse forms of violation of the current legislation, legal rights and interests of citizens by regional and local authorities.

Keywords: Rus-Ukrainian radical party, «Narodna Volia» society, Kyrylo Trylovskiy, legislation (land, tax and election), human rights activities, Ukrainian state formation, Galicia.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 13.

Постановка проблеми. Упродовж багатьох століть становлення української державності відбувалося завдяки активній діяльності патріотично налаштованої української інтелігенції, яка використовувала правові, освітні, соціально-культурні інструменти з метою відстоювання прав і свобод українського населення. До числа таких борців належить український політичний діяч, правозахисник, адвокат К. Трильовський, який підпорядкував своє життя відстоюванню інтересів простого населення Галичини. Вивчення історико-правового досвіду самовідданої діяльності К. Трильовського є важливою складовою дослідження боротьби українського народу за свою незалежність, самоідентичність та унікальність, що в умовах воєнної агресії Російської Федерації набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні напрями діяльності Кирила Трильовського були предметом вивчення та дослідження таких науковців, як: Т. Андрусак, С. Баран, А. Бойчук, Л. Бойчук, І. Головацький, В. Кульчицький, В. Костицький, М. Петрів, О. Святоцький та інші. Дослідники ґрунтовно проаналізували суспільно-політичну та правову діяльність К. Трильовського. Проте його правозахисна практика щодо відстоювання інтересів українського населення Галичини та Буковини

потребують, на наш погляд, глибшого розкриття.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. На сьогоднішній день у вітчизняній історіографії недостатньо уваги приділяється ролі і значенню персоналій у розбудові української державності, професійна діяльність яких значною мірою впливала на становлення вітчизняної державності і права. До таких осіб належить видатний український адвокат і громадсько-політичний діяч Кирило Трильовський.

Формулювання цілей статті. Мета статті – проаналізувати правозахисну діяльність Кирила Трильовського, яка спрямовувалася на відстоювання прав українського народу у період роботи адвоката в Русько-українській радикальній партії та керівництва товариством «Народна Воля».

Виклад основного матеріалу. Кирило Трильовський є однією з ключових постатей українського суспільно-політичного та громадського життя західноукраїнських земель кінця XIX – початку XX століття. У вітчизняному національно-визвольному русі він став одним із творців ідеологічної основи діяльності Української радикальної партії та здійснив помітний вплив на становлення вітчизняної політичної й правової думки того часу. Він належав до так званої «адвокатської доби» [2, с. 64] у розвитку

українського національного руху, тобто періоду, коли адвокати займали ключове становище в політичному, суспільному, культурному та економічному житті західноукраїнських земель [4, с. 217].

Кирило Йосифович Трильовський народився 6 травня 1864 р. у селі Богутин на Золочівщині в сім'ї священика. Його шкільні роки пройшли у Золочеві й Бродях, а згодом у гімназії в Бродях та Коломиї [1, с. 126]. Ще в період навчання він належав до таємного учнівського гуртка. Згодом здобував вищу освіту як студент юридичного факультету Чернівецького, а потім і Львівського університетів [10, с. 154]. Під час навчання у Львівському університеті був головою українського студентського товариства «Академічне Братство» (1888-1890), що стало передумовою його майбутньої політичної діяльності [12, с. 432].

Аналізуючи питання захисту прав українського народу в політичній спадщині К. Трильовського, варто відзначити, що воно детально простежується в контексті його активної державницької позиції. Ще з 1884 р. діяч бере активну участь у публічних виступах на численних зборах та мітингах, де систематично порушує важливі питання щодо відстоювання прав і свобод рідного народу. Зокрема, адвокат брав участь у створенні різного роду товариств та організацій (товариства «Народна спілка», «Народна Воля»), які працювали на користь інтересів простого народу [8, с. 61]. Особливу увагу Трильовський приділяв захисту прав селян, які піддавалися систематичним утискам з боку австро-угорської влади. Так, агітуючи за загальне виборче право, громадський діяч відстоював ідею щодо безоплатної передачі селянам земельних наділів та припинення зловживань стосовно них з боку місцевої адміністрації. Паралельно він закликав до боротьби проти клерикалізму [3, с. 30-31].

Поряд із активною правовою діяльністю, чимало уваги він зосереджував на суспільно-політичних і

культурно-просвітницьких справах. Зокрема, у 1884 році К. Трильовський став одним із засновників читальні «Просвіта» на Снятинщині [11, с. 48], діяльність якої спрямовувалася на поширення грамотності та підвищення рівня освіченості місцевого населення.

У 1890 році було засновано Русько-українську радикальну партію (РУРП), першу політичну силу серед галицьких українців, яка обрала у своїй діяльності європейські орієнтири. К. Трильовський як учасник РУРП на публічних заходах закликав місцеве населення приєднуватися до політичної програми партії та масово відстоювати права й свободи місцевого народу, захищаючи їх від зловживань місцевих чиновників. Зауважимо, що політична програма партії відображала вкрай актуальні питання того часу. Зокрема, центральним завданням у діяльності партії вважалося утворення окремої політичної території з частин Галичини та Буковини з якнайширшою автономією. І хоча партія проголошувала широку автономію в межах усієї території України, однак, оскільки вона будувала свою діяльність на території західноукраїнських земель, то мова йшла насамперед про Галичину та Буковину. В умовах австрійського панування партія проголосила важливим завданням вибороти для населення таке становище, щоб воно мало цілковиту політичну свободу та рівноправність з іншими народами імперії [7, с. 32].

З огляду на це РУРП домагалася, щоб Галичина була поділена на дві частини: західну польську та українську. До української частини Галичини мала бути приєднана частина Буковини, на якій проживає українське населення, щоб на основі такого поділу створити окрему українську провінцію з окремим сеймом, і щоб у ній офіційно була запроваджена українська мова як державна.

Важливим результатом діяльності Кирила Трильовського була участь у створенні товариства «Народна Воля», робота якого спрямовувалася на захист прав українського населення з використанням юридичних

інструментів. Певним підсумком діяльності «Народної Волі» стало скликання у Коломиї 12 грудня 1897 р. п'ятих зборів товариства. Участь у заході взяло близько 800 жителів краю. На переконання її керівника К. Трильовського, важливою метою діяльності товариства в цей період мала стати політична просвіта населення краю. Саме політичне усвідомлення та організація селянства визначалися прерогативою у діяльності організації. Водночас члени товариства вважали перемогою запровадження п'ятої курії під час виборів до Державної ради, оскільки Коломийський виборчий округ цієї курії охоплював майже всі прилеглі повіти (Богородчанський, Городенківський, Коломийський, Косівський, Надвірнянський та Снятинський). На зборах обрано новий керівний склад політичного товариства у кількості дев'яти осіб, а головою призначено К. Трильовського, заступником П. Лаврука, секретарем П. Терпелюка, касиром Л. Бачинського [9, с. 134].

Обстоюючи державницькі ідеї, К. Трильовський акцентував увагу на реформуванні громадського самоврядування. На його переконання, новаторства Австрійської влади стосовно реформування місцевого самоуправління не відповідали інтересам українського населення країни, оскільки чітко простежувались тенденції до домінування інтересів заможних верств населення. Він наголошував, що наслідком реформування місцевого самоврядування було злиття сільських громад у межах єдиної окружної громадської одиниці. Така організація суттєво порушувала права українських селян, які у цьому випадку, було б дуже важко відстояти на практиці. З таких позицій він наголошував на важливості рішень саме місцевої громади, переконуючи, що віїт повинен дослухатися і повною мірою виконувати рішення сільських представників. Крім того, діяч наголошував на запровадженні рівного виборчого права, акцентувавши, що вибори до місцевих органів самоврядування мають проходити на основі

загального, рівного, безпосереднього виборчого права.

Розглядаючи питання земельного і податкового законодавства, діяч неодноразово наголошував, що селяни не повинні одночасно сплачувати податки ні з окремої хати, де вони проживають, ні з окремої ділянки, а натомість сплачувати до державної казни тільки один із зазначених. При цьому найбільшій категорії місцевого селянства не повинні сплачувати жодних податків на користь держави. Він переконував, що розподіл земельних ділянок без погодження з місцевою громадою є неправомірним. Панські маєтки, пасовища й ліси повинні бути викуплені державою та передані у користування сільській громаді. Якщо ж такі земельні ділянки будуть розташовуватись біля населеного пункту, то місцева громада має бути першою у питанні щодо визначення розподілу майна. Усі робітники, які працюють у панських маєтках, у своїх правах повинні прирівнюватися за статусом до робітників, що працюють на фабриках і заводах, у тому числі й стосовно заробітної плати. Такі ідеї яскраво простежуються в його громадсько-просвітницькій діяльності того часу.

Слід зауважити, що питання реформування чинного на той час виборчого законодавства стало пріоритетним у діяльності товариства на початку ХХ століття. Товариство «Народна Воля» ініціювало проведення низки публічних заходів, де загальне виборче право ставало головною темою для обговорення. Зокрема акцентувалося на дотриманні загального безпосереднього і таємного голосування на виборах до різних рівнів законодавчих гілок влади, ліквідації куріальної системи та палати панів у складі Державної ради. За результатами засідань була розроблена низка резолюцій, зокрема звернення до депутатів Руського клубу в Австрійському парламенті щодо більш систематичного обговорення питання стосовно пропорційності кількості громадян, які мають право голосу при здійсненні виборчої кампанії у тому чи

іншому окрузі, висловлено публічне неприйняття нового кримінального закону, який передбачав заборону ведення політичної агітації напередодні виборів. Водночас закликали місцевих жителів брати більш активну участь у виборчому процесі, що забезпечило б належне представництво народних обранців у різного роду законодавчих органах влади Австро-Угорської імперії.

Потрібно зауважити, що далеко не всі публічні заходи, які були ініційовані товариством «Народна Воля» отримували схвалення місцевої влади. Річ у тому, що товариство на початку XX століття мало чималу кількість прихильників, а питання, які висувалися на публічне обговорення, часто несли загрозу для усталених традицій місцевої адміністрації. З огляду на це, місцева влада неодноразово намагалася заборонити публічні зібрання. Так, на 14 листопада 1906 року було заплановано чергове віче, а К. Трильовський озвучив перед місцевим керівництвом його порядок денний. З-поміж питань, які планувалося обговорити, було реформування чинного виборчого законодавства, аналіз соціально-економічного становища місцевого населення, заснування видавництва для друку радикальної літератури та визначення подальших перспектив діяльності організації. Такий порядок денний не був підтриманий місцевою владою, яка офіційно заборонила проводити цей захід. Очевидно, що місцева влада мала на це свої підстави через те, що питання щодо скасування чинного виборчого права, яке регулярно було ініційовано представниками радикального руху на публічних заходах, не приймалося місцевою адміністрацією, яку як правило уособлювали представники польської національності.

Окрім важливих політичних питань, на публічних масових заходах співорганізатором яких був К. Трильовський, приймався ряд актуальних рішень культурно-просвітницького та освітнього характеру. На вічі у Коломиї 17 жовтня 1909 року,

крім важливих ухвал суспільно-політичного характеру, чимало уваги було приділено проблемам порушення прав української мови у краї. У зв'язку з цим місцевим жителям рекомендувалось повідомляти про такі факти українських депутатів Державної ради, а також готувати відповідні петиції до міністерських органів Австро-Угорщини. Наголошувалося, що у тих громадах, де більшість населення становлять українці, повинні зосереджуватися виключно українські навчальні заклади, а тому навчання має вестися українською мовою з мінімальним впливом польської мови викладання. Мова йшла насамперед про учительські семінарії, середні, промислові, торговельні й господарські школи. Важливою є також позиція про те, що підходи до навчального процесу у міських та сільських школах не повинні відрізнятися. З метою якісного навчання необхідно для українських навчальних закладів підручники формувати у національному дусі, що сприяло б активізації національної самосвідомості та розвитку патріотизму шкільної молоді. При цьому інспектори, які мали право на здійснення перевірки українських навчальних закладів, обов'язково повинні знати українську мову й українські звичаї. Крім того, у районах, де переважає українське населення, в окружних шкільних радах мають працювати представники українського населення. Окрему увагу було приділено створенню українського університету у Львові, а також заснуванню окремої української окружної шкільної ради [9, с. 140].

Під час роботи у парламенті Кирило Трильовський представляв русько-український клуб [5, с. 8], який було засновано на першому його засіданні ще у червні 1907 року [6, с. 93]. Він регулярно брав участь у публічних дискусіях та у своїх виступах порушував актуальні питання українського національного руху. К. Трильовський був незалежним політиком з окремою точкою зору, а тому його політична позиція не

завжди була співзвучною з думками інших українських депутатів.

Упродовж депутатської каденції К. Трильовський з парламентської трибуни виголосив близько 18 великих промов, які були різними за часом і тривалістю [13, с. 381]. Тільки за першу каденцію (1907-1911) К. Трильовський виголосив 11 великих промов, кожна з яких тривала 2-4 год., а під час «обструкції» українськими депутатами виголосив 10-годинну промову, торкаючись найрізноманітніших форм порушення чинного законодавства, законних прав та інтересів громадян крайовими та місцевими органами влади [12, с. 433-434]. З початку своєї депутатської діяльності парламентарій намагався підняти проблему українського народу на загальнодержавний рівень. У своїх виступах, один з яких тривав аж 5 год. [1, с. 128], порушував важливі питання щодо різноманітних форм недотримання прав та свобод стосовно українського народу.

Висновки. Таким чином можемо стверджувати, що К. Трильовський брав активну участь в організації публічних масових заходів, на яких підіймалися

важливі тогочасні питання, пов'язані із реформуванням центрального й місцевого виборчого законодавства, належною організацією шкільної справи в краї, потребою розмежування земельних угідь між селянським населенням і більш заможними власниками, необхідності ремонту доріг та потреби організації народних читалень як дієвого механізму у справі просвітницького руху в українських землях. Результатом такої активної позиції стало заснування товариства «Народна воля», яке прагнуло об'єднати місцеве населення під програмними засадами радикальної партії. К. Трильовський спричинився до ідейної та організаційно-правової діяльності товариства, особисто брав участь в організації публічних заходів, де підіймалися важливі питання соціально-економічного життя населення та вдосконалення виборчого законодавства. Поступово діяч утверджується на керівній посаді цієї організації й бере безпосередню участь у виборчих кампаніях до Галицького крайового сейму та Державної ради.

Література:

1. Андрусяк Т. Правові погляди Кирила Трильовського. Вісник Львівського університету. Серія: юридична. 2000. Випуск 35. С. 125-134.
2. Аркуша О. Г. Соціально-професійна група українських адвокатів у Галичині другої половини XIX – початку XX століття: методологія і контексти досліджень. Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. С. 63-67.
3. Бойчук А. Політико-правові погляди Кирила Трильовського. Вісник Одеського національного університету. Правознавство. 2009. Том 14. Вип. 9. С. 29-36.
4. Василик І. Адвокатська еліта Східної Галичини у становленні української державності. Українознавчий альманах. 2013. Вип. 14. С. 217-222.
5. Василик І. Б. Адвокати-державники в історії України. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/files/Advokati_derjavniki_Lviv_29102016.pdf (дата звернення: 24.02.2023).
6. Григорук Н. Парламентські вибори і діяльність української репрезентації у Відні в 1907-1911 рр. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Історія. 2017. Вип. 2. С. 93-97.
7. Данилович С. Т. Пояснення Програми русько-української Радикальної партії. Львів, 1897. 72 с.
8. Карпова І. Г. Видатні адвокати України К. Трильовський, А. Чайковський та Є. Олесницький як культурно-просвітні діячі. Актуальні проблеми юридичної науки та практики. 2019. № 1 (5). С. 60-65.
9. Королько А., Марчук В. Кирило Трильовський та діяльність українського радикального політичного товариства «Народна воля» в м. Коломиї (1893-1914 рр.). Кирило Трильовський і січовий рух: Матеріали наукової конференції, приуроченої 150-річчю від дня народження Кирила Трильовського та 100-річчя створення Легіону Українських Січових Стрільців (Коломия, 6 травня 2014 р.). Коломия: Вік, 2014. С. 116-153.
10. Нагірний В. Трильовський і Коломия. Кирило Трильовський і січовий рух: Матеріали наукової конференції, приуроченої 150-річчю від дня народження Кирила Трильовського та 100-річчя створення Легіону Українських Січових Стрільців (Коломия, 6 травня 2014 р.). Коломия : Вік, 2014. С. 154-157.

11. Нагірняк А. Я. Кирило Трильовський – організатор січового руху у Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.). Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. 2014. № 784. С. 46-51.
12. Петрів М. Й. Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурноосвітні діячі кінця XIX – першої половини XX ст. Кн. 1. Київ: Вид-во «ЮСТІНІАН», 2014. 544 с.
13. Політичні портрети України у XIX ст. / Укладачі: А.О. Карасевич, К.М. Левківський, О.О. Карасевич, Л.С. Шачковська. Умань.: ФОП Жовтий О.О., 2015. 594 с.

References:

1. Andrusiak, T. (2000), "Legal views of Kyrylo Trylovskiy", Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: yurydychna., vol. 35, pp. 125-134.
2. Arkusha, O. H. (2013), "A social and professional group of Ukrainian lawyers in Galicia in the second half of the 19th and early 20th centuries: methodology and research contexts: metodolohiia i konteksty doslidzhen. Advokatura Ukrayiny: istoriia ta suchasnist: materialy Vseukrainskoho kruhloho stolu [Bar of Ukraine: history and modernity: materials of the All-Ukrainian Round Table], Kyiv; Ternopil', Ukraine, pp. 63-67.
3. Boichuk, A. (2009), "Political and legal views of Kyrylo Trylovskiy", Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Pravoznavstvo, Odesa, vol. 9, p. 14, pp. 29-36.
4. Vasylyk, I. (2013), "The legal elite of Eastern Galicia in the formation of Ukrainian statehood", Ukrayinoznachnyi almanakh, vol. 14, pp. 217-222.
5. Vasylyk, I. B. "State lawyers in the history of Ukraine", available at: https://unba.org.ua/assets/uploads/files/Advokati_derjavniki_Lviv_29102016.pdf (Accessed 24.02.2023).
6. Hryhoruk, N. (2017), "Parliamentary elections and activities of the Ukrainian representation in Vienna in 1907-1911", Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Ser. Istorii., vol. 2, pp. 93-97.
7. Danylovych, S. T. (1897), Poiasnennia Prohramy rusko-ukrainskoi Radykalnoi partii [Explanation of the Program of the Russian-Ukrainian Radical Party]. Lviv, Ukraine.
8. Karpova, I. H. (2019), "Outstanding Ukrainian lawyers K. Trylovskiy, A. Tchaikovskiy and Ye. Olesnytskiy as cultural and educational figures", Aktualni problemy yurydychnoi nauky ta praktyky, vol. 1 (5), pp. 60-65.
9. Korolko, A. and Marchuk, V. (2014), "Kyrylo Trylovskiy and the activities of the Ukrainian radical political society "Narodna Volia" in Kolomyia (1893-1914)", Kyrylo Trylovskiy i sichovyi rukh: Materialy naukovoï konferentsii, pryurochenoi 150-richchiu vid dnia narodzhennia Kyryla Trylovskoho ta 100-richchia stvorennia Lehionu Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv [Kyrylo Trylovskiy and Sich movement: Materials of the scientific conference "Kyrylo Trylovskiy and the Sich movement", dedicated to the 150th anniversary of the birth of Kyrylo Trylovskiy and the 100th anniversary of the creation of the Legion of Ukrainian Sich Riflemen], Vik, Kolomyia, Ukraine, pp. 116-153.
10. Nahirnyi, V. (2014), "Trylovskiy and Kolomyia", "Kyrylo Trylovskiy i sichovyi rukh": Materialy naukovoï konferentsii, pryurochenoi 150-richchiu vid dnia narodzhennia Kyryla Trylovskoho ta 100-richchia stvorennia Lehionu Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv [Kyrylo Trylovskiy and Sich movement: Materials of the scientific conference Kyrylo Trylovskiy and the Sich movement", dedicated to the 150th anniversary of the birth of Kyrylo Trylovskiy and the 100th anniversary of the creation of the Legion of Ukrainian Sich Riflemen], Vik, Kolomyia, Ukraine, pp. 154-157.
11. Nahirniak, A. Ya. (2014), "Kyrylo Trylovskiy – the organizer of the Sich movement in Galicia (end of the 19th - beginning of the 20th century)", Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Derzhava ta armiia, vol. 784, pp. 46-51.
12. Petriv, M. (2014), Ukrainski advokaty: derzhavni, hromadski, politychni ta kulturnoosvitni diiachy kintsia XIX – pershoi polovyny XX st. [Ukrainian lawyers: state, public, political and cultural and educational figures of the end of the 19th – the first half of the 20th century], vol. 1, «YUSTINIAN», Kyiv, Ukraine.
13. Politychni portrety Ukrainy u XIX st. [Political portraits of Ukraine in the 19th century] (2015) / Comp.: Karasevych, A.O., Levkivskiy, K.M., Karasevych, O.O. and Shachkovska, L.S., Uman, Ukraine.

Стаття надійшла до друку 25.05.2023

УДК 340.134 (477)
DOI 10.31732/2708-339X-2023-09-17-21

ПИТАННЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПОГЛЯДАХ ІЛЛІ ШРАГА

Француз А. Й.,

Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>

THE QUESTION OF THE UNITY OF UKRAINIAN LANDS IN THE VIEWS OF ILLIA SHRAH

Frantsuz A. Yo.,

Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Laws, Professor,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines of "KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>

Анотація. У статті здійснюється аналіз поглядів визначного українського адвоката, політика і громадського діяча Іллі Шрага на питання соборності українських земель у контексті суспільно-політичних процесів в українських землях у другій половині XIX – початку XX століття. Зазначається, що погляди діяча на питання соборності особливо яскраво проявилися в кінці XIX століття у процесі детального вивчення ним української історії, традицій та культури. Глибоке дослідження українського національно-визвольного руху дало можливість ученому встановити особливості державотворення в різних частинах українських земель, довести спільність українського народу та обґрунтувати необхідність його об'єднання в межах єдиної держави. Наголошується, що з метою поглибленого пізнання традицій українського державотворення, він ініціював тісну співпрацю між вченими Галичини і Наддніпрянщини, налагоджував тісні взаємини з учасниками національно-визвольного руху. Підкреслюється, що під час перебування у Галичині діяч відзначив потужний розвиток української преси, українського представництва в австрійському парламенті та суттєвий поступ у питанні української мови. Проводячи паралелі з Наддніпрянською Україною він зазначав, що їй тут подібні питання не втрачають актуальності серед українського населення. І. Шраг переконував, що належне поширення і укріплення соборницьких ідей у суспільстві можливе тільки за умови об'єднання національно свідомих представників українського визвольного руху в усіх частинах українських земель та їх активної співпраці на ниві вирішення українського питання. Зазначається, що важливим виразником єдності та самоідентифікації українського народу діяч вважав українську мову. Вчений різко засуджував політику імперської влади щодо тотальної русифікації. На його переконання, кожен народ, який проживав у різних частинах держави, мав право на використання своєї рідної мови і дотримання власних традицій. І. Шраг наголошував, що українська мова має потужну літературну і наукову основу і є важливим чинником формування свідомості та світогляду людини. Завдяки належному використанню української мови може бути забезпечено єдність і цілісність українського народу.

Ключові слова: адвокат, Ілля Шраг, Російська імперія, соборність, українські землі.

Формул: 0; рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 7.

Abstract. The article analyzes the views of the outstanding Ukrainian lawyer, politician and public figure Illia Shrah on the issue of the unity of Ukrainian lands in the context of socio-political processes in the Ukrainian lands in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. It is noted that the views of the figure on the issue of unity were especially pronounced at the end of the nineteenth century in the process of his detailed study of Ukrainian history, traditions and culture. An in-depth study of the Ukrainian national liberation movement allowed the scientist to establish the peculiarities of state-building in different parts of the Ukrainian lands, to prove the unity of the Ukrainian people and to justify the need for their unification within a single state. It is emphasized that in order to gain an in-depth knowledge of the traditions of Ukrainian state-building, he initiated close cooperation between scientists of Galicia and Naddniprianshchyna, and established close relations with participants of the

national liberation movement. It is emphasized that during his stay in Galicia, the figure noted the strong development of the Ukrainian press, the Ukrainian representation in the Austrian parliament, and significant progress in the issue of the Ukrainian language. Drawing parallels with Naddniprianshchyna, he noted that similar issues remain relevant among the Ukrainian population here as well. I. Shrah argued that the proper dissemination and strengthening of Unificationist ideas in society is possible only if nationally conscious representatives of the Ukrainian liberation movement in all parts of the Ukrainian lands unite and actively cooperate in resolving the Ukrainian issue. It is noted that the figure considered the Ukrainian language to be an important expression of the unity and self-identification of the Ukrainian people. The scientist strongly condemned the imperial government's policy of total Russification. In his opinion, every nation living in different parts of the state had the right to use its own language and observe its own traditions. I. Shrah emphasized that the Ukrainian language has a strong literary and scientific basis and is an important factor in shaping the consciousness and worldview of a person. The proper use of the Ukrainian language can ensure the unity and integrity of the Ukrainian people.

Key words: lawyer, Illia Shrah, Russian Empire, cathedralism, Ukrainian lands.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 7.

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів і загроз соборності України збереження територіальної цілісності нашої держави залишається не тільки актуальним, але і вкрай необхідним завданням. У процесі єднання українського суспільства соборницькі ідеї покликані здійснювати важливу консолідуючу та об'єднуючу місію, ілюструючи згуртованість і незламність нашого народу. Важливим у цьому процесі є звернення до історичної спадщини визначних українських діячів минулих років, чії погляди на ідеї соборності українського народу досі не втратили своєї актуальності і можуть бути в сучасних умовах українського державотворення. Однією із таких особистостей є відомий адвокат, політик і громадський діяч Ілля Шраг, який підняв питання соборності українського народу на широкий суспільний загал, а у своїй діяльності повсякчас відстоював право українського народу на розбудову власної державності та права.

Актуальність теми дослідження. Дослідження поглядів Іллі Шрага на ключові питання українського державотворення відзначається науковою й суспільно-політичною актуальністю. Особливе зацікавлення становлять його погляди на питання соборності, де глибоко і всебічно порушується важливе питання щодо об'єднання українських земель в межах єдиної незалежної соборної держави. Творча спадщина діяча дає можливість заповнити ряд прогалин у вивченні вітчизняного державотворення на початку ХХ ст. та суттєво актуалізувати українські соборницькі традиції на сучасному етапі.

Стан дослідження. Даній проблемі присвячували багато уваги відомих учених,

серед яких: Т. Демченко, Л. Зіневич, А. Катренко, Я. Катренко, О. Котляр, Н. Кузьменко, Г. Курас, У. Кухарук, І. Левченко, В. Онищенко, О. Смержевська, В. Шевченко та інші. Проте більшість дослідників зосереджувались на громадській та просвітницькій діяльності діяча. У зв'язку з цим погляди Іллі Шрага на питання соборності потребують, на нашу думку, більш глибокого наукового вивчення.

Метою і задачею статті є висвітлення поглядів Іллі Шрага на питання соборності українських земель з урахуванням особливостей українського державотворення кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Питання соборності було об'єктом зацікавлень І. Шрага впродовж усього періоду його життєдіяльності. З 1890-х років діяч глибоко проникає у процеси дослідження української історії, культури та традицій [3, с. 6]. Як він згадував з цього приводу: «...З початку 90-х років я почав наближатися до українського руху, який, нарешті, цілком захопив мене, тоді я вельми ним зацікавився та уживав усіх заходів, щоб його краще пізнати та стати ближче до нього» [6, с. 55].

Ідеї соборності українських земель та відстоювання прав українського народу у межах єдиної української держави все більше простежуються у ході правозахисної та суспільно-політичної діяльності І. Шрага. Бувши фаховим юристом він ґрунтовно досліджував процеси українського державотворення і правотворення у різні історичні періоди. Задля цієї важливої мети він налагоджує тісні контакти з представниками

національно-визвольного руху у Галичині. Діяч був переконаний у мовно-культурній спільності галичан та наддніпрянців, що могла слугувати основою для єднання українських земель [5, с. 150-151]. Суттєвий вплив на його погляди мали відвідини Галичини, яка була для нього символом української волі. З цього приводу діяч зазначив: «... в Києві я побачив кілька номерів «Діла», які мене вельми зацікавили; прочитав я там, між іншого, промову Романчука в рейхстазі, в якій він доводив, що галицькі руські – не москалі й не поляки, а належать до великого українського народу. З того ж «Діла» я довідався, що в Галичині єсть поважна українська преса, що українці мають значне представництво в рейхстазі, мають свої школи. Я почав вишукувати все, що стосується Галичини і українського питання...» [6, с. 55].

У 1899 р. І. Шраг відвідав Львів. У ході цієї поїздки у діяча з'явився сприятливий ґрунт для формування нових ідей та шляхів їх реалізації. Він зустрічався з М. Грушевським, Ю. Романчуком, О. Барвінським, Р. Шухевичем. У процесі спілкування з простим народом він отримував все більше важливої інформації про життя і побут в Галичині. Багато даних діяч почерпнув про вічеву діяльність, численні зібрання й промови, де вирішувались важливі для населення питання, особливості функціонування тогочасних товариств та організацій. У ході таких бесід діяч проводив паралелі з Наддніпрянською Україною, зазначивши, що активізація там такої культурно-просвітницької та суспільно-політичної діяльності ще потребує багато зусиль та часу.

Знайомство з Галичиною та вплив діячів української культури сформували І. Шрага як постать, яка відзначилася значним внеском у поширення та розвиток українського національного відродження. У листопаді 1905 р. в Чернігові відбувся земський з'їзд за його участю. Найважливішою подією цього з'їзду було те, що на порядок денний вдалося винести питання автономії України, і як на попередніх з'їздах, наприклад, в Харкові в 1904 р., більшість голосів висловилися за отримання Україною автономного статусу.

Проте, як відзначав діяч, уряд усіма способами намагався обмежити повноваження таких зібрань, адже одне слово «самостійність» викликало у нього страх [5, с. 150-151].

На переконання І. Шрага, ефективна праця на ниві соборництва українських земель можлива лише за умови об'єднання свідомих представників українського національного руху не тільки на території Наддніпрянської України, але й за її межами. Така співпраця провідних українських постатей дала б можливість актуалізувати питання української автономії у суспільстві та підняти його на широкий загал. Єднання діячів на ниві спільної політичної, культурної, суспільної, просвітницької роботи дало б можливість ефективно поширювати ідеї соборності українських земель у суспільстві, вдосконалювати у зв'язку з цим теоретичні основи даного питання серед публікацій як загального, так і спеціального характеру.

Обґрунтовуючи соборницьку ідею І. Шраг переконував, що єдність і цілісність українського народу неможлива без належного використання української мови. Мову діяч вважав визначальною рисою приналежності індивіда до нації, тобто вона виконує етноатрибутивну роль, а також формує світогляд та свідомість людини. Він засвідчував, що питання про народну мову має потужну наукову та літературну основу і тому наводив з цього приводу позицію видатних авторитетних педагогів і письменників. Діяч також широко застосовував провідні європейські розробки з цього питання [4, с. 203]. Зокрема він вважав, що у процесі формування особистості, в тому числі її інтелектуального і творчого розвитку, якісний результат можливий тільки у випадку вільного використання рідної мови. Як зауважила з цього приводу дослідниця Н. Кузьменко, «... І. Шраг впевнено заявляв про те, що українська школа стане на шлях живої, народної школи, якщо перш за все в закладах освіти буде дозволено викладання народною мовою, і тільки тоді школа зможе повністю виправдати витрати земства на неї» [4, с. 205].

Прикладом належного використання української мови Ілля Шраг наводив

західноукраїнські землі, де українська мова широко використовувалася у різного типу навчальних закладах та навіть в університетах [1, с. 254-255]. Він зауважив, що на території Галичини є усі необхідні підручники й не тільки для народу та сільської школи, але і для середньої, а здатність української мови до наукових викладів не може викликати жодних сумнівів, оскільки у тій же Галичині мовою викладання не тільки у сільських школах, але й у гімназіях, семінаріях, і навіть в університетах була саме українська [7, с. 95].

Діяч різко засуджував політику «обрусіння», яке застосовувалось центральною владою стосовно інших народів, що проживали на території імперської держави. На прикладі функціонування тогочасної системи судочинства Ілля Шраг зазначав, що міністерство юстиції, спільно з іншими міністерствами, стосовно відносин у національних питаннях цілеспрямовано застосовувало «обрусительну» політику, яка особливо посилилася в період царювання Олександра III. Він простежив, що ще у період реформ 1860-х років було прийнято рішення заснувати нові суди в остзейському краї, де на одному рівні разом з державною російською застосовували б й мови тубільців – німецьку, лошишську й естську з однаковими правами у судових справах. Проте, за правління Олександра III, на початку 1880-х років таку ініціативу було відкинуто й російську мову проголошено обов'язковою, навіть у мирових і волосних судах, з деякими незначними застереженнями [2, с. 108].

Засуджуючи російську псевдоліберальну політику І. Шраг різко негативно сприймав позицію офіційної влади щодо доцільності перебування українських земель під владою загальноімперського режиму. Він

висловлював переконання у необхідності об'єднання українського народу в межах єдиної самостійної держави. На переконання І. Шрага, російський уряд не здатний розв'язувати українське питання, якого він ніколи не торкався та ніколи не торкатиметься, тому соборність українських земель під владою Російської імперії може означати лише їх остаточне культурно-політичне злиття із Росією, що для діяча було неприпустимим. Діяч вважав, що жодним чином не потрібно допускати поширення російської влади на територію західноукраїнських земель. З огляду на це він різко виступав проти її знівечення російською політикою «обрусіння», її парламентаризмом, що вкрай неприйнятні для місцевого населення. Саме тому діяч відстоював позицію, що місцеві національно-патріотичні сили своєю невтомною працею не повинні допустити такого «обрусіння» і у своїй діяльності рішуче опиратимуться на ідеї свободи й незалежності.

Висновки. У поглядах Іллі Шрага яскраво простежується ідея створення незалежної соборної української держави, політичного й національного визволення українського народу. Досягнення цієї мети в умовах самодержавного режиму з його абсолютистською владою викликало неабиякі труднощі. Проте навіть у тих умовах, коли чиновницький та управлінський апарат, котрий призначався самодержавством і у своїй діяльності чітко відстоював загальноімперські ідеї, діячу вдалося суттєво актуалізувати українське питання і поставити його на широкий суспільний загал. Соборницькі ідеї І. Шрага були позитивно сприйняті у колах національних патріотичних сил і набули неабиякої актуальності в українському національно-визвольному русі в наступні роки.

Література:

1. Зіневич Л. Мовозахисна діяльність Іллі Шрага // *Культура слова*. 2017. Вип. 86. С. 251-259.
2. І. Л. Шраг: документи і матеріали. Упор. В. М. Шевченко, Т. П. Демченко, В. І. Онищенко. Чернівці, 1997. 166 с.
3. Катренко А. М., Катренко Я. А. Їх об'єднували сповідувані демократичні ідеали та любов до України і її народу (Листи І. Л. Шрага М. С. Грушевському). К.: [б. в.], 2009. 64 с.
4. Кузьменко Н. М. Ілля Шраг про рідну мову як засіб формування особистості українського громадянина // *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 15. С. 200-206.

5. Левченко І. К., Котляр О. А., Кухарук У. Р., Сморжевська О. О. Поняття «соборності» та «рідної мови» у контексті українського національного відродження (на прикладі світоглядів Олександра Кониського та Іллі Шрага) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник : серія історична / редкол.: С. А. Копилов (гол. ред.), О. М. Завальнюк (відп. ред.) та ін.. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. XIV. С. 145-154.
6. Шраг І. Л. Автобіографія // І. Л. Шраг. Документи і матеріали. Чернівці, 1997. С. 40-58.
7. Шраг І. Лист VII (Про науку в школах народних українською мовою) // І. Л. Шраг. Документи і матеріали / упор. В. М. Шевченко, Т. П. Демченко, В. І. Онищенко. Чернівці, 1997. С. 94-103.

References:

1. Zinevych, L. (2017), "Language protection activity of Illia Shrah", *Kultura slova*, vol. 86, pp. 251-259.
2. "I. L. Shrah: documents and materials. Edited by Shevchenko, V. M. Demchenko, T. P. Onishchenko, V. I." (1997), 166 p.
3. Katrenko, A. M. and Katrenko, Ya. A. (2009), "They were united by professed democratic ideals and love for Ukraine and its people (Letters of I. L. Shrah to M. S. Hrushevskiy)", K.: [b. v.], 64 p.
4. Kuzmenko, N. M. (2012), "Illia Shrah about the native language as a means of forming the personality of a Ukrainian citizen", *Aktualni problemy sotsiologhii, psykhologhii, pedahohiky*, vol. 15, pp. 200-206.
5. Levchenko, I. K. Kotliar, O. A. Kukharuk, U. R. and Smorzhevskya, O. O. (2018), "Concepts of "unity" and "native language" in the context of Ukrainian national revival (on the example of the worldviews of Oleksandr Konyskyi and Illia Shrah)" // *Ivan Ohienko i suchasna nauka ta osvita: naukovyj zbirnyk: seriia istorychna / ed.board.: S. A. Kopylov (Editor-in-Chief), O. M. Zavalniuk (ed.) and others. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka*, vol. XIV, pp. 145-154.
6. Shrah, I. L. (1997), "Autobiography", I. L. Shrah. Dokumenty i materialy. Chernihiv, pp. 40-58.
7. Shrah, I. (1997), "Letter VII (About science in folk schools in the Ukrainian language)", I. L. Shrah. Dokumenty i materialy / Edited by V. M. Shevchenko, T.P. Demchenko, V. I. Onyshchenko. Chernihiv, pp. 94-103.

Стаття надійшла до друку 20.06.2023

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ РОЗБУДОВИ АРМІЇ ДИРЕКТОРІЇ УНР (1918-1920 РР.)

Скоморовський В. Б.,

доктор юридичних наук, професор Університету «КРОК»,
вул. Табірна 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: Vskomor@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>

Вікторська Я. В.,

аспірантка Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: Pyshniak@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6291-564X>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF DIRECTORY OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC ARMY DEVELOPMENT (1918-1920)

Skomorovskyi V. B.,

Doctor of Laws, Professor of "KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: Vskomor@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>

Viktorska Ya. V.,

PhD student of "KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: Pyshniak@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6291-564X>

Анотація. У статті досліджено організаційно-правові основи розбудови армії Директорії УНР, виокремлено етапи військового будівництва, охарактеризовано нормативно-правові акти у військовій сфері та розкрито їх значення для створення національної армії. Здійснено правовий аналіз військової доктрини Директорії УНР. Характеризуючи українську армію часів правління Директорії, здійснено спробу з'ясування правового механізму реалізації чинного на той час законодавства. Розглядається перебіг та головні напрямки юридичного механізму формування армії Директорії УНР у 1918-1920 рр. Проводиться оцінка історико-правового досвіду для розвитку війська в сучасних умовах. Досліджуються основні риси формування армії Директорії УНР 1918-1920 рр. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення війська доби Директорії УНР 1918-1920 рр. Розглядається соціально-правовий статус військовослужбовців, досліджується питання соціальної захищеності війська доби Директорії УНР. Наголошено на важливості міждержавних відносин для військового будівництва армії доби Директорії УНР. Виокремлено позитивні та негативні чинники впливу на формування та створення армії доби правління Директорії УНР у 1918-1920 рр. З'ясовується організація влади в центрі та на місцях, формування державного апарату та їх правове закріплення, а також практичне застосування законодавчої техніки персоніфікованими особами доби правління Директорії УНР, їх роль та значення для розбудови армії. Зроблено висновки про актуальність аналізу нормативно-правового забезпечення Директорії УНР, виокремлено позитивні форми діяльності уряду Директорії УНР щодо армії, а також вказано недоліки її правління, що призвели до занепаду війська. Проаналізовано внутрішнє становище у колах військовослужбовців та показано вплив на нього міжпартійних суперечок та офіційної позиції уряду держави. Показано принципи формування головних напрямів військового будівництва в умовах кадрового дефіциту у керівних колах з урахуванням особливостей тогочасної суспільно-політичної ситуації в державі. Наголошується на важливості історичного досвіду для сьогодишньої розбудови Збройних сил України.

Ключові слова: Директорія УНР, армія, військове будівництво, військові частини, Збройні сили.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 11.

Abstract. The article examines the organizational and legal foundations of The Directory of Ukrainian People's Republic army development, highlights the stages of military construction, characterizes normative legal acts in the military sphere and their significance for the creation of the national army. The author makes a legal analysis of the military doctrine of the UPR Directory. Describing the Ukrainian army during the reign of the Directory, an attempt is made to clarify the legal mechanism for implementing the legislation in force at that time. The author examines the course and main directions of the legal mechanism of formation of the army of the UPR Directory in 1918-1920. The author assesses the historical and legal experience for the development of the army in modern conditions. The main features of the formation of the army of the UPR Directory in 1918-1920 are studied. The legal support of the army of the UPR Directory in 1918-1920 is analyzed. The socio-legal status of servicemen is considered, the issue of social protection of the army of the UPR Directory is studied.

The importance of interstate relations for the military construction of the army of the UPR Directory is emphasized. Positive and negative factors of influence on the formation and creation of the army of the UPR Directory in 1918-1920 are highlighted. The organization of power in the center and local areas, the formation of the state apparatus and their legal consolidation, as well as the practical application of legislative technique by personalized persons of the UPR Directory, their role and importance for the development of the army are clarified. The author draws conclusions about the relevance of the analysis of the legal framework of the UPR Directory, highlights the positive forms of activity of the UPR Directory government in relation to the army, and also points out the shortcomings of its rule that led to the decline of the army. The author analyzes the internal situation in the military circles and shows the influence of inter-party disputes and the official position of the government. The principles of formation of the main directions of military construction in the conditions of personnel deficit in the leadership circles are shown, taking into account the peculiarities of the then socio-political situation in the country. The importance of historical experience for the current development of the Armed Forces of Ukraine is emphasized.

Key words: UNR Directory, army, military construction, military units, Armed Forces.

Formulas: 0, **fig.:** 0, **tabl.:** 0, **ref.:** 11.

Постановка проблеми. Період існування Директорії Української Народної Республіки характеризується як складний і динамічний державотворчий процес, що відбувався в умовах жорстокої війни. У радянській історіографії ця проблема майже не досліджувалась. Заборона вільного слова, популяризації української літератури та доступу до джерел не давали змоги об'єктивного вивчення та аналізу минулого. Національне державне та військове будівництво в УНР оцінювалось негативно, а формування українських Збройних сил фактично не розглядалось або цілеспрямовано фальсифікувалось. Історико-правове вивчення ключових аспектів державотворення в УНР доби Директорії набуває широкого розмаху починаючи з 1990-х рр. Врахування історичного досвіду військового будівництва Директорії УНР, зокрема у частині його організаційно-правового закріплення, є суттєвим підґрунтям для подібних процесів у сучасних умовах, важливим в контексті подальшого удосконалення законодавчої бази України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З даної проблематики на сьогоднішні наявний широкий масив історіографічного матеріалу. Величезний внесок щодо питання розбудови

українського війська в період діяльності Директорії УНР 1918-1920 рр. зробили тогочасні та сучасні вітчизняні науковці, серед яких: Т. Вронська, О. Демчучен, Т. Осташко, В. Сідак, М. Капустянський, М. Кравчук, Ж. Мина, А. Пузицький, О. Удовиченко та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Процес створення та юридичного закріплення діяльності Збройних сил був серйозною проблемою в діяльності Директорії. Однією з причин була офіційна політична лінія, вектори якої не мали однозначної позиції щодо державотворення. Постійні переїзди (Вінниця – Проскурів – Рівне – Станіслав – Кам'янець-Подільський), період політичної нестабільності, жорстока боротьба за владу, реорганізація уряду тощо, призводить до неконтрольованості території та суттєво ускладнює подальші державотворчі процеси. Розбудова національної державності за часів правління Директорії відбувалася у складних внутрішньополітичних та міжнародних умовах. Військово-політична ситуація ускладнювалася частковим загарбанням сусідніми державами українських земель та встановлення своїх «законів». Хоча Директорії й вдалося розширити міжнародні зв'язки УНР, проте налагодити

партнерські стосунки з країнами, від яких у підсумку залежала її подальша доля – не видавалося можливим.

Формулювання цілей статті. Метою наукової статті є дослідження організаційно-правових основ розбудови армії Директорії УНР у 1918-1920 роках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з кризи гетьманського уряду в умовах окупації України іноземними військами, 14 листопада 1918 року Директорія УНР проголосила свою владу, у зв'язку з чим видала відповідну Декларацію. Документ був оприлюднений 26 грудня 1918 р. після вступу військ Директорії УНР до Києва. До керівного складу Директорії увійшли: В. Винниченко – голова, С. Петлюра, Ф. Швець, А. Макаренко, О. Андрієвський.

На початковому етапі діяльності Директорії було чимало зроблено з розбудови основних засад державного ладу й суспільно-економічної політики. Свою діяльність уряд розпочав із прийняття 16 законів у різноманітних сферах. Основними завданнями перед собою уряд Директорії ставив:

1. організація державної влади;
2. визнання території України на міжнародному рівні;
3. пошук союзників у боротьбі за державність;
4. створення власної армії.

Прийшовши до влади Директорія проголосила, що «влада в Українській Народній Республіці повинна належати лише класам працюючим – робітництву й селянству, тим класам, що здобули цю владу своєю кров'ю» [1].

Потрібно звернути увагу, що у Декларації були відсутні положення, що мали регламентувати національне військове будівництво. Дане питання в умовах того часу об'єктивно потребувало негайного врегулювання. З огляду на це правління Директорії у перший місяць своєї діяльності більше займалося військовими справами, ніж політичними. Усіма розробками військових операцій займався Штаб Дієвої Армії. Його було впроваджено замість ліквідованого Генерального штабу часів Гетьманату П. Скоропадського. Свій внесок у правову розбудову війська зробили генерал

О. Осецький, полковники М. Аркас, В. Кедровський, В. Тютюнник, які працювали в Оперативному штабі та активно брали участь у розробці військових планів.

Важливими заходами у ході будівництва національної армії вважається оголошення 20 листопада 1918 р. Директорією мобілізаційних заходів на Поділлі. 24 листопада 1918 р. С. Петлюра видав наказ про створення регулярної армії УНР «для захисту республіки і всього трудового народу». Її ядром стали військові формування гетьманської армії – Окремий загін Січових стрільців (СС), Чорноморський кіш, Сіра дивізія, Запорозький загін, 1-й полк Залізничників (Корпусу залізничної охорони), 2-й Український корпус та інші частини. Через три дні, 27 листопада оголошена загальна мобілізація до лав армії УНР на всій території України [5, с. 93].

Проходити службу могло переважно чоловіче населення у віці від 20 до 35 років, а старшини – до 43 років «для захисту здобутків революції та боротьби з гетьманом і гетьманським поміщицьким правительством, для здобуття землі і вільних прав трудящому народові, та для того, щоби забезпечити республіканський лад і демократичні порядки в Українській Народній Республіці» [2, с. 385]. Однак, не всі військові вважали, що рішення про проведення мобілізації було правильним, а зовсім навпаки. Наприклад, командувач Лівобережного фронту полковник П. Болбочан, пропонував Головному отаману підготувати кадри старшин, які невдовзі могли б очолити нові частини, сформовані з новобранців [10, с. 44-45]. Проте, уряд дотримувався ідеї створення війська задля остаточного придушення гетьманської влади. Таким, чином 24 липня 1918 р. ухвалений Радою міністрів Української Держави закон про загальний військовий обов'язок, розкривав порядок оголошення мобілізації. В Законі були розроблені нові статuti, система військових чинів, символіка, уніформа. Це стало початком правового закріплення армії Директорії УНР.

Задля врегулювання соціальної забезпеченості військовослужбовців, старшин та їх сімей 7 січня 1919 р. голова

Директорії УНР В. Винниченко підписав «Закон про поліпшення стану військових». Він видався «для поліпшення стану козаків та старшин Дієвої Армії УНР, які захищають здобутки революції й самостійної Української Народної Республіки від ворогів...» Платня для військовослужбовців устанавлювалася у двох розмірах:

1. Для тих, які служать в дієвих частинах;

2. Які служать у запасі [5, с. 94].

Платня старшин і козаків, які служили в запасних частинах була приблизно на 35-40% меншою. Передбачалися також виплати для родичів загиблих воїнів, за поранення тощо. Згідно закону, козакам, підстаршинам, старшинам та урядовцям, які захищають незалежність УНР держава забезпечувала харчування, зброю та одяг.

13 січня 1919 р. було прийнято закон «Про заклик військових до дійсної служби». Відповідно до нормативно-правового акту призову на службу підлягали чоловіки 1893-1898 років народження, старшини-лікарі й військові урядовці – до 50-річного віку [7, с. 283]. Загалом станом на січень 1919 р. армія Директорії налічувала близько 50 тисяч осіб. Дослідниця Ж. Мина встановила, що основне ядро армії складалося із Запорізького корпусу, корпусу Січових стрільців, дивізії сірожупанників, Чорноморського корпусу. Запорізький корпус розташовувався на Лівобережжі. Це була одна з перших регулярних військових формацій української держави. Окремий загін Січових стрільців під проводом полковника Є. Коновальця під час боротьби за Київ досить сильно поповнився новими силами і переріс у дивізію. Сіра дивізія (або дивізія Сірожупанників) розташовувалась на Лівобережжі в районі Сосниця-Конотоп-Ромни. Чорноморський корпус розташовувався в районі Прилуки-Бахмач; Чернігів-Ніжин. Була створена нова Дніпровська дивізія, яка складалась з повстанців Овруччини й Трипільщини. Армія Директорії на цей час складалася ще з багатьох неукомплектованих частин, для закінчення формування яких потрібно було ще чимало часу [8, с. 51-52].

Задля наведення порядку у військових частинах та Збройних силах, уряд Директорії УНР 13 травня 1919 р., приймає закон «Про державний інспекторат у військових частинах та інституціях». Відповідно до норм закону було введено інститут державних інспекторів, головною метою яких було налагодження тісного зв'язку уряду з військом. Не менш важливим є прийняття закону «Про надзвичайні військові суди» від 26 січня 1919 р., який спрямований на підвищення дисципліни й порядку, зменшення дезертирства у військах, підвищення їх матеріального забезпечення тощо [6, с. 57].

Ще одним етапом військової політики Директорії стає вироблення військових статутів: муштровий (23 червня 1919 р.), залогової служби (10 липня 1919 р.), внутрішньої служби (30 липня 1919 р.), в 1920 р. – статут гарнізонної та польової служб [4, с. 109].

Аналізуючи особливості розбудови тогочасної армії, слід зазначити прийнятий 24 січня 1919 року закон про організацію військових шкіл з прискореним курсом освіти та прийняття до них молоді з метою підготовки в найкоротший термін старшинських кадрів для української армії [2, с. 394]. Однак всі заходи, вживані урядом, були малоефективними реальним потребам оборони країни відповідали не повною мірою. Річ у тім, що половина військових були простими селянами – «напівпартизанами», а тому зацікавленості в розбудові дієвої армії у їхніх діях не спостерігалось. Траплялись випадки, коли селяни залишали лави армії та повертатися додому. Уряд Директорії УНР змушений був переглянути земельне законодавство та прийняти 18 січня 1919 р. закон, за яким козаки, що служать в регулярній армії, мали отримати додатковий земельний пай у розмірі 1-2 десятин. Після закінчення війни їм обіцялася безпроцентна позика у розмірі 2 тис. гривень, а також процентна позика на 5 років ще на 2 тис. гривень [2, с. 394].

На становище в армії негативно впливали міжпартійні суперечки та часті зміни урядів УНР. Крім того, владою не було чітко визначено головні напрями військового будівництва, давався взнаки

брак кадрових офіцерів. Як зазначав з цього приводу у своїх спогадах генерал А. Пузицький, «до кадрових старшин і далі не було довіри, їх вважали «москалями», «фахівцями», хоча такі старшини й були українцями чистої води й чесними ідейно. Їх підпорядковують отаманчикам, не дають їм ходу. Коли з великим зусиллям удасться їм викувати добру бойову військову частину з міцною дисципліною, отаманчики підіймають крик, що це, мовляв, на московський лад, та й начальство косо поглядає» [9, с. 54].

Доволі неоднозначно у суспільстві було сприйнято запровадження владою звання «отаман», що більше визначало командну посаду, а не генеральський чин. Пізніше так стали називатися старшини, солдати та прості цивільні. Українська історія розкриває «отамана» як носія владних повноважень – у різний час різних категорій (найчастіше у війську). Таким чином, одноголосним рішенням уряду Директорії УНР було прийнято постанову від 22 січня 1919 р., відповідно якої всі військові питання було покладено на Головного отамана С. Петлюру. Така ситуація викликала певні суперечки у колах військових діячів. Окремі із них вважали, що таким способом підриваються організаційні основи армії та зменшується авторитет військового керівника. Останнє часто потрапляло під вплив політичних діячів, які не хотіли бачити в армії наслідки попередньої організації [3, с. 42]. Разом з тим, як зазначив М. Капустянський характеризуючи С. Петлюру, «нікого за

цей час могутнішого не з'явилося йому на заміну, бо такого й не було» [3, с. 32].

Важливим етапом функціонування Збройних Сил Директорії стало підписання між Головним отаманом та військом Польським договору про співпрацю та надання допомоги у більшовицькій агресії. Однак сподівання С. Петлюри не справдилися, отамана зрадили [11, с. 186] внаслідок чого Українські війська зазнали поразки й 21 листопада 1920 р. армія відступила за польський кордон.

Висновки. Аналізуючи організаційно-правові основи розбудови армії Директорії УНР у 1918-1920 рр. можемо стверджувати, що створення української армії в цей період характеризується неоднозначністю і суперечністю. Поряд з відсутністю професійних командних кадрів, слабкою матеріально-технічною базою, відсутністю твердої влади на місцях та частими політичними суперечками, керівництву Директорії вдалося досягнути певних успіхів. Вони полягали у запровадженні системи основних військових статутів; врегулюванні питання мобілізації шляхом прийняття законів «Про мобілізацію» та «Заклик військових до дійсної служби»; військових звань, соціальної та матеріальної забезпеченості військових. Досвід військового будівництва Директорії УНР дає можливість врахувати позитивні аспекти даного періоду у ході розбудови Збройних сил України в умовах сьогодення.

Література:

1. Декларація Української Директорії, що зробила Директорія // УРЛ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010300-18#Text> (дата звернення: 10.07.2023).
2. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918-1920: Документи і матеріали. У 2 т. / Ред. кол.: В. Верстюк (відп. ред.), О. Бойко, Р. Пиріг, Н. Маковська; Дослідний інститут сучасної української історії (Філадельфія). Т. 1. К.: Вид-во Олени Теліги, 2006. 688 с.
3. Капустянський М. Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році / М. Капустянський. Уривки зі спогадів / Є. Маланюк ; [упоряд, авт. передм. та комент. Я. Тинченко]. Київ: Темпора, 2004. 557 с.
4. Кравчук М. Збройні Сили Української Народної Республіки. Право України. 1998. № 7. С. 106-110.
5. Кравчук М. Держава та армія УНР в добу Директорії та їх правове закріплення. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5, Vyd. 6. С. 88-96.
6. Кравчук М. Збройні Сили України у період Директорії (1918-20 рр.). Актуальні проблеми правознавства: науковий збірник ЮІ ТАНГ. Вип. 1. Тернопіль, 2000. С. 54-63.
7. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і Петлюріана. Київ, 2001. 639 с.
8. Мина Ж. В. Збройні Сили Директорії на початку її існування (листопад 1918 – травень 1919 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2000. № 408 : Держава та армія. С. 49-54.
9. Пузицький А. Боротьба за доступи до Києва. За державність. Варшава. 1937. №7. С. 9-56.

10. Трагедія українського державника / В. Сідак, Т. Осташко, Т. Вронська, П. Болбочан. Київ: Темпора, 2004. 416 с.
11. Удовиченко О. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921 рр. К.: Україна, 1995. 206 с.

References:

1. Declaration of the Ukrainian Directory made by the Directory (1918), available at: [//zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010300-18#Text](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010300-18#Text) (Accessed: 10.07.2023).
2. Directory, Council of People's Ministers of the Ukrainian People's Republic 1918–1920: Documents and materials. 2 v. (2006) / Ed. board: V. Verstiuk (ed.), O. Boiko, R. Pyrih, N. Makovska; Doslidnyi instytut suchasnoi ukrainskoi istorii (Filadelfiia), vol. 1, K.: Vyd-vo Oleny Telihi, 688 p.
3. Kapustianskyi, M. (2004), "The march of Ukrainian armies to Kyiv-Odesa in 1919" / M. Kapustianskyi. Uryvky zi spohadiv / Ye. Malaniuk; [ed. with a preface and commentary Ya. Tynchenko], Kyiv: Tempora, 557 p.
4. Kravchuk, M. (1998), «Armed Forces of the Ukrainian People's Republic», *Pravo Ukrainy*, vol. 7. pp. 106-110.
5. Kravchuk, M. (2018), «The state and the army of the Ukrainian People's Republic in the days of the Directory and their legal consolidation», *Evropský politický a právní diskurz*, Sv. 5, ed. 6. pp. 88-96.
6. Kravchuk, M. (2000), «The Armed Forces of Ukraine during the Directory period (1918-20)», *Aktual'ni problemy pravoznavstva: naukovy zbirnyk YuI TANH*, vol. 1, Ternopil', pp. 54-63.
7. Lytvyn, S. (2001), *Sud istorii: Symon Petliura i Petliuriana* [Court of history: Symon Petliura and Petliuriana], Kyiv, Ukraine.
8. Myna, Zh. V. (2000), «The Armed Forces of the Directory at the beginning of its existence (November 1918 – May 1918)», *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika"*, vol. 408 : Derzhava ta armiia. pp. 49–54.
9. Puzytskyi, A. (1937), «The fight for access to Kyiv», *Za derzhavnist. Warsaw*, vol. 7. pp. 9-56.
10. Trahediia ukrainskoho derzhavnyka / V. Sidak, T. Ostashko, T. Vronska, P. Bolbochan. Kyiv: Tempora, 2004. 416 s.
11. Udovychenko, O. (1995), *Ukraine u viini za derzhavnist. Istoriiia orhanizatsii i boiovykh dii Ukrainykykh Zbroinykh Syl 1917-1921 rr.* [Ukraine is in the war for statehood. The history of the organization and combat operations of the Armed Forces of Ukraine 1917-1921], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до друку 12.07.2023

ЗІСТАВЛЕННЯ ПОНЯТЬ «МОРАЛЬНІСТЬ», «ТОЛЕРАНТНІСТЬ» ТА «ТЕРПИМІСТЬ» В ЯКОСТІ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ

Горєлова В. Ю.,

к.ю.н., доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін
Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: HorelovaVY@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6536-2422>

COMPARISON OF THE CONCEPTS "MORALITY," "TOLERANCE," AND "PATIENCE" AS LEGAL CATEGORIES

Horielova V. Yu.,

PhD in Legal Sciences, Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines of "KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: HorelovaVY@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6536-2422>

Анотація. У статті окреслені наявні підходи до розуміння таких понять як толерантність, терпимість та моральність. Виявлені основні ознаки категорій «толерантність» та «терпимість». Проведено зіставлення цих понять з правової позиції. Виявлено, що сенс категорій «толерантність» та «терпимість» зводиться до однакової мети їх застосування, а саме: безконфліктного існування людини у соціумі та цивілізованого вирішення питань. Ці два терміни використовуються одночасно у міжнародних правових актах. Разом з тим, поняття «толерантність» наділено більш змістовною складовою. Наголошено, що категорія «толерантність» є іноземним інструментом для реалізації ідеї терпеливого, поблажливого ставлення до людини з метою укріплення проголошених прав людини, направлених на боротьбу з будь-якою дискримінацією та досягнення мирного співіснування людей у соціумі. Встановлено, що категорія «моральність» вміщує в собі толерантність відносин та терпимість людей один до одного. Зауважено, що важливість терміну «моральність» прямо впливає з Конституції України, оскільки неодноразово застосовується в її межах, а також входить до змісту статей національних законів в різних галузях права: цивільного, кримінального, трудового, адміністративного тощо. Адже українська держава наголошує не лише на фізичному та психічному, а й на моральному розвитку дітей. До того ж посягання на «моральність» прямо передбачено розділом XII Кримінального Кодексу України, а відшкодування моральної шкоди прямо передбачено цивільним законодавством. Робиться висновок, що саме категорія «моральність» повинна застосовуватись в межах національного законодавства, адже саме вона виступає в якості правового ідентифікатора доброго та поганого, що передбачає, на відміну від «толерантності», певну позитивну або негативну відповідальність людини.

Ключові слова: моральність, толерантність, терпимість, права людини, соціум.

Формул: 0; **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 38.

Abstract. The article outlines existing approaches to understanding of such concepts as tolerance, patience, and morality. The main features of the categories "tolerance" and "patience" are identified. A comparison of these concepts is carried out from a legal perspective. It is found that the essence of the categories of "tolerance" and "patience" is reduced to the same goal of their usage, namely, the conflict-free coexistence of individuals in society and the civilized resolution of issues. These two terms are used simultaneously in international legal acts. At the same time, the concept of "tolerance" is endowed with a more meaningful component. It is emphasized that the category of "tolerance" is a foreign tool for the realization of the idea of patient and indulgent attitude towards people to strengthen proclaimed human rights aimed at combating any discrimination and achieving peaceful coexistence of people in society. It is established that the category of "morality" encompasses the tolerance of relationships and tolerance of people towards each other. It is noted that the importance of the term "morality" directly follows from the Constitution of Ukraine since it is repeatedly used within its framework and is included in the content of articles of national laws in various fields of law: civil, criminal, labor, administrative, etc. The Ukrainian state focuses not only on physical and mental development but also on the moral development of children. Moreover, encroachment on "morality" is directly provided for in Chapter XII of the Criminal Code of Ukraine, and the compensation for moral damage is directly regulated by civil legislation. The conclusion is drawn that it is precisely the category of

"morality" that should be applied within national legislation since it acts as a legal identifier of good and bad, which implies, unlike "tolerance," certain positive or negative responsibilities of individuals.

Keywords: morality, tolerance, patience, human rights, society.

Formulas: 0; fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 38.

Постановка проблеми. У сучасному міжнародно-правовому вимірі акцентується увага на пануванні справедливості в демократичному суспільстві, відповідно, розуміння справедливості виробляється шляхом історичного досвіду людства на основі постулатів про добро та зло (моральність та аморальність). Такий досвід лягає в основу найкращих гуманних здобутків – міжнародних правових актів, які беруть за приклад держави, що визнають права і свободи людини найвищою цінністю та гарантують її безпеку й добробут. Все це можливо лише будувати на моральних принципах, які реалізуються в державній політиці, фіксуються у внутрішніх національних нормативних правових актах. Разом з тим багатоманітність підходів та здобутків щодо поняття «моральність» на сьогодні опосередковано «винаходами нового покоління» – таких як «толерантність» та «терпимість». При цьому часто відбувається заміна поняття «моральність» іншими (мається на увазі «толерантність» та «терпимість») або згадується рефлекторно.

Актуальність теми дослідження. Окреслена проблема характерна для всесвіту, про що свідчить низка соціологічних досліджень, показники яких демонструють високий рівень нетерпимості, ворожості, роздратованості до іноземців чи представників інших віросповідань у Німеччині, Франції, Швейцарії, Нідерландах, Великій Британії [1]. В Україні, на жаль, також високий рівень нетерпимості та нетолерантності. Відповідно до соціологічного дослідження, українці вважають, що найчастіше їх дискримінують за віком – 40,2% та інвалідністю – 38%. Серед основних ознак: сексуальна орієнтація – 26,3%, стан здоров'я – 25,9%, майновий стан – 24,2%, стать – 22,5%, етнічне походження (національність) – 21,3% [2].

Таким чином, актуальність теми дослідження зумовлено необхідністю глибокого осмислення змісту, сутності та

зіставлення категорій «моральність», «толерантність» та «терпимість», що викликано сучасними тенденціями зближення національного законодавства до узгодженості з основними принципами європейського співтовариства.

Стан дослідження. Дослідженню категорій «толерантність» та «терпимість» приділено достатньо уваги науковцями у різних сферах. Серед останніх наукових робіт можна зазначити фундаментальні праці у філософії: Р.І. Кузьменко (2020), О.П. Ананьєва (2016); у педагогіці: В.Б. Деленко (2023.), К.С. Гнатовська (2021), Л.М. Єфименко (2021); у психології К.В. Терещенко (2021), О.К. Праченко (2021), Г.А. Гайдук (2019); у соціології: О.В. Стукал (2021), С.І. Литвин (2021); правовій: Ю.В. Цветкова (2021), І.С. Смазнова (2021), О.М. Тарасішина (2008); політичній: В.О. Носовець (2021), А.В. Іванова (2019) тощо. Однією з останніх досліджень теоретико-правової концепції впливу моралі на формування правової культури в Україні можна назвати працю І.М. Дячишина (2023). Однак в цих та інших працях, толерантність та / або терпимість розглядається не з боку духовної складової (або лише поверхнево розглянуто), а в якості здатності людства до сучасного соціального та культурного спілкування.

Метою і задачею статті є виявити взаємозв'язок категорій «моральність», «толерантність», «терпимість» та визначити аксіологічні підстави їх застосування у доктрині прав людини, визначити значущість моральності для розвитку українського соціуму.

Виклад основного матеріалу. Етимологія поняття «толерантність» досліджувалося вченими з різних позицій, наприклад: в межах соціальної норми як ефетивного засобу взаємовідносин між людьми, спільнот, суспільства та гарантії демократичності й стабільності [3], [4]; в якості взаєморозуміння між різними культурними, соціальними, релігійними, національними групами тощо [5], [6]; у ролі

вирішення проблем побудови якісного діалогу між людьми [7]; з метою застосування культурного компромісу у випадках наявності різних точок зору [8, с. 17], в якості терпимості до дій чи поглядів іншої людини [9], здатності терпіти погляди іншої людини з метою ухилення від агресії [10, с. 36], відмови від насильства та домінування [6]; уміння терпіти, сприймати та миритися з чужою думкою [11, с. 7]; готовності до сприйняття інших людей [12, с. 108], форми згоди між людьми [13]; морально-психологічна установка сприймати «чуже», не відмовляючись від «свого» [14], здатності співіснування зі спільнотами, яким притаманний інший спосіб життя та інший менталітет [15], придушення власного почуття несприйняття когось або чогось [16]; свідоме ставлення до ситуації на основі визнання основних прав людини [17], інтенція загальнолюдських інтересів і потреб, цінність глобалізованого суспільства [18].

Фахівцями пропонуються наступні варіанти перекладу терміну «толерантність» українською мовою: терпимість, покірливість, прийняття, розуміння, допустимість, незлобливість, повага, смиренність, експресивність [19], трактують як поблажливість [20, с. 179] та терпимість до чийось думок, поглядів, вірувань тощо [21, с. 1459]. Англійській мові притаманне тлумачення толерантності як готовності людини без протесту сприймати будь-кого та будь-який предмет світу [22, с. 56], тоді як французька мова вказує на суб'єктність, відносячи дане поняття до поваги до прав і свобод людини [23, с. 6]. Китайська мова тлумачить «толерантність» як «великодушність», у перській це – терпіння, в арабській – прощення, співчуття, поблажливість [24]. Отже, можна встановити наступні ознаки толерантності: – терпимість до людини та всього, що пов'язане з нею, що не узгоджується з власними уподобаннями, принципами, цінностями – демонстрація поваги до прав людини, бажання мирного, безконфліктного співіснування.

Толерантність у наукових джерелах розглядають за видами, поділяючи її на: гендерну, вікову, освітню, міжетнічну, расову, релігійну, географічну, міжкласову, фізіологічну, політичну, сексуально-

орієнтовану, маргінальну, наукову, адміністративну, педагогічну тощо. В межах даної роботи ми не будемо розглядати ці складові, оскільки таке дослідження виходить за межі теми, але зазначимо, що термін «толерантність» використовується майже у всіх сферах людського буття, що спонукає до культури толерантного виховання.

Терпимість людини – здатність терпимо, поблажливо ставитися до чужих звичок, звичаїв, поглядів і т. ін [25], властивість сприймати без роздратованості чужі погляди, уміння відстоювати власні інтереси не обмежуючи інтересів інших [26]. При цьому терпимість, на думку науковців, характеризується активним перетворювальним характером або пасивним (в якості безініціативного примирення) [27, с. 56]. Терпимість поділяють на види: позитивна терпимість, квазітерпимість, псевдотерпимість. Позитивну терпимість у правовому аспекті можна вважати, наприклад, проявом розуміння слідчого до потерпілого у випадках неадекватної поведінки після скоєння злочину. Прикладом квазітерпимості може бути стримання реакції адвоката на надану інформацію підзахисним стосовно жорстокості вчиненого ним злочину. В якості прикладу псевдотерпимості можна назвати емоційне ліцемерство слідчого під час допиту підозрюваного з метою отримання достовірних показань. Таким чином, ознаками терпимості є:

– поблажливе ставлення до людини та всього, що пов'язане з нею, незважаючи на власне ставлення до ситуації;

– бажання мирного, безконфліктного співіснування.

Тобто сенс категорій «толерантність» та «терпимість» зводиться до однієї мети – безконфліктного існування людини у соціумі, цивілізованого поведіння один з одним. Разом з тим, поняття толерантності визначають більш широким за змістом, вказуючи на те, що воно характеризує не лише спектр міжособистісних та соціальних взаємодій (в якості психологічного інструмента), а направлено на реалізацію конструктивного вирішення конфліктів [28, с. 156] орієнтуючись на правові та моральні норми

[29, с. 4].

Приналежно, саме у назві Декларації принципів толерантності вживаються два терміни одночасно, адже посилаючись на латинську мову *tolerantia* – це терпіння. Надалі, відповідно до статті другої Декларації зазначено, що з метою зробити суспільство більш терпимим, державам потрібно ратифікувати міжнародні конвенції з прав людини та, у разі необхідності, удосконалити власне законодавство з метою забезпечення принципу рівних прав і можливостей для всіх груп у суспільстві та окремих людей. Відповідно до пункту 1.2. статті першої Декларації зазначено, що толерантність – це не поступка, поблажливості чи потурання, а це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини, до того ж толерантність у жодному разі не може бути виправданням посягання на ці основні цінності [30]. Проголошена Генеральною Асамблеєю ООН Декларація «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань» (1981) [31] саме використовує термін «терпимість». У підсумку, науковцями визначається толерантність як здатність особи до терпимості за умови власного внутрішнього непогодження з цінністю, по відношенню до якої здійснюється терпимість [10, с. 41]. На основі вищезазначеного, можна дійти висновку, що категорія «толерантність» є іноземним атрибутом для реалізації ідей терпеливого, поблажливого ставлення до людини з метою укріплення прав людини, боротьбу з будь-якою дискримінацією та досягнення мирного співіснування людей у всесвіті. Обидва терміни сплетені схожістю визначень, виявляється їх взаємозамінність, спостерігається однаковість їх ознак.

Важливість «моральності» прямо впливає з Основного Закону України, де наголошено на «моральній підтримці» (відповідно до статті 24), «моральність населення» (відповідно до статті 35), «моральній шкоді» (відповідно до статей 32, 56, 62), «моральних інтересах» (відповідно до статті 54) тощо. Мораль та похідне від нього слово «моральність» є основним змістом національних законів у

різних галузях права: цивільного, кримінального, трудового, адміністративного тощо. До того ж, посягання на «моральність» прямо передбачена розділом XII Кримінального Кодексу України «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» [32]. Відшкодування моральної шкоди передбачено також у низці статей цивільного кодексу (наприклад: статті 23, 1167, 1168, 1231) [33]. Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування», де визначено, що під моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків морального характеру (відповідно до статті 4) [34]. Згідно Закону України «Про медіа» держава акцентує увагу на фізичному, психічному та моральному розвитку дітей (відповідно до статей, п.11-12 ст.110; п.8 ст.111 тощо) та зазначає, що державна підтримка суб'єкта у сфері медіа припиняється у разі встановлення судом порушень відповідним суб'єктом вимог Конституції України, фактів зловживання свободою діяльності медіа, що заподіює матеріальну і моральну шкоду юридичним і фізичним особам (відповідно до ст.3) [35]. Зазначене в повній мірі відповідає положенням статті 7 Європейської конвенції «Про транскордонне телебачення» (1998) в якій використовується також термін «мораль» [36].

Декларація етичних засад Української Гельсінської спілки з прав людини відповідно до пункту 10.6. зазначає, що члени організацій, які входять до неї, повинні дотримуватися в спілкуванні та в діях взаємно визнаних норм моральності. А при виникненні конфліктів поміж членами спілки вони керуються проголошеними в цій Декларації етичними принципами та прагнуть до розв'язання конфліктів шляхом діалогу і

досягнення компромісу в самій Асоціації, щоб не наносити шкоди її репутації (відповідно до пункту 10.4) [37].

Зокрема, науковцем С.П. Репецьким доведено, що зарубіжне законодавство розглядає моральність у трьох сферах: моральність як об'єкт злочинного посягання прямо передбаченого у законі; передбачення двох або більше родових об'єктів злочинних посягань в одному розділі чи главі, один з яких – суспільна мораль; закони, що не виділяють суспільну мораль в окремі розділи чи глави закону, але криміналізують злочинне посягання проти неї [38, с. 5]. Можна зробити висновок, що моральність у вітчизняному і зарубіжному законодавстві зводиться до основного принципу: люди за своєю природою різні, але рівні у правах. Саме моральність може бути об'єктом посягання, предметом охорони, засобом відшкодування. Все це потенційно створює передумови для вироблення етики окремих гілок влади (морального підґрунтя їх існування та діяльності): парламентської етики, етики державної служби, етики судової гілки влади.

Таким чином, формуванню моральності сприяє дотримання прав людини (правовий та політичний спектр), поважання, сприйняття та розуміння багатоманітності культур, поглядів (толерантність), утримання від образ,

жорстокості у виразах, словах, жестах (терпимість). При цьому моральність, що наділена духовним змістом, націлена на відкритість та соціальну справедливість, свободу думки, совісті та переконань, що уможливлює досягнення миру. Закони моралі не нав'язують догмати, не відмовляють людину від її переконань та не зобов'язують приймати чужі вподобання.

Висновки. Отже, на підставі наукових досліджень та законів України, а також положень міжнародно-правових актів визначено взаємозв'язок категорій «моральність», «толерантність» та «терпимість» і встановлено, що правова категорія «терпимість» входить до змісту категорії «толерантність», а виходячи з контексту наведених у роботі нормативно-правових актів ці категорії набувають однозначності.

Категорія «моральність» значно ширше ніж «толерантність», її застосування як у міжнародній доктрині прав людини, так і в межах національного законодавства актуальне, адже моральність – це ідентифікатор доброго та поганого, який передбачає, на відміну від «толерантності», певну позитивну або негативну відповідальність людини. Саме тому актуальним є впровадження цілого комплексу етичних (моральних) кодексів майже у всіх сферах життя.

Література:

1. Лісова, К.С., Завгородня В.М. Європейський модельний закон про сприяння толерантності та придушення нетерпимості. Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції: у 2-х ч. (м. Суми, 21-22 травня 2020 р.) / редкол.: А.М. Куліш, О.М. Рєзнік. Суми: СумДУ, 2020. Ч.1. С. 177-180.
2. Коваль Л. Права людини: дискримінація і толерантність. Урядовий кур'єр. 2023, 21 квіт. С. 3.
3. Березняк О.І. Толерантність як умова подолання несприйняття іншого. Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. 2007. № 34. С.40-44.
4. Василюк О.І. Питання про категоріальну визначеність поняття «толерантність». Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. 2007. № 35. С.20-22.
5. Шабат-Савка С. Толерантність спілкування як спосіб вираження комунікативних інтенцій. Мандрівець. 2010. № 6. С. 59-63.
6. Толерантність: теорія і практика. Роздуми філософів і релігієзнавців. Міжнародні правові документи (витяги) / уклад.: Бабій М. Ю. Київ. Відділення релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г.С. Сковороди, 2004. 125 с.
7. Підбуцька Н. В. Толерантність особистості, критерії її розвитку. Вісник Нац. техн. ун-ту "ХПІ": зб. наук. пр. Сер.: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. Харків: НТУ "ХПІ", 2017. № 52 (1273). С. 74-78.
8. Матієнко О.С. Толерантність: введення в проблему. Вінниця: ВДАУ, 2006. 40 с.
9. Жданова І.А. Молодь і толерантність у сучасній Україні (національно-етичний аспект). Збірник наукових праць науково-дослід. інституту українознавства. Київ, 2008. Т. XXII. С. 120-130.
10. Вовк Д.О., Бойчук Д.С. Верховенство права і толерантність: Навчальний посібник. Київ: «ФОР

Голембовська О.О.», 2018. 172 с.

11. Молчанова А.О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
12. Яланська С. П. Психологічні аспекти розвитку толерантності особистості в освітньому середовищі. Психологія особистості. Івано-Франківськ, 2016. № 1 (7). С. 100-109.
13. Луїніс Т.Б. Толерантність – необхідна умова морального розвитку суспільства. Наукові праці Чорноморського державного ун-ту імені П. Могили комплексу «Києво-Могила. Акад.». Серія: Педагогіка. Миколаїв, 2010. Вип.131. Т.144. С.60-84.
14. Андреев М.В. Наукові підходи до поняття «толерантність». Наукові записки кафедри педагогіки: зб. наук. праць Харківського нац.ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2012. Вип. 28 (2). С. 7-16.
15. Отич О.М., Фурса О.О., Орлов О.М. Психологія конфлікту: Навч. посіб. К.: МІХМД, 2008. 265 с.
16. Тарасюк Л.С. Проблема культури толерантності в сучасному суспільстві. Гуманітарний часопис. 2013, № 1. С. 39-44.
17. Речицький В. Імператив толерантності – витоки і становлення. Філософія права і загальна теорія права. 2016. № 1-2. С. 37-51.
18. Малахова О.М. Толерантність – цінність у глобалізованому світі. Грані. 2014. № 10 (114). С.47-53.
19. Український тлумачний словник української мови «Словотвір». URL: <https://slovotvir.org.ua/words/tolerantnist>
20. Словник української мови: в 11 томах. 1979 р. Том 10. ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. 658 с.
21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
22. Кондратенко Я.О. Семантичний зміст поняття толерантності у сучасній англійській мові. С.55-56. Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації: Збірник наукових праць / За заг. ред. В. В. Жуковської, В. О. Папіжук. Житомир: Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2017. 508 с.
23. Матієнко О.С. Толерантність: введення в проблему. Вінниця: ВДАУ, 2006. 40 с.
24. Горобець К. Толерантність у ціннісній структурі прав. Філософія права і загальна теорія права. 2016. № 1-2. С. 27-36
25. Словник української мови: в 11 томах. 1979 р. Том 10. С.95
26. Педагогічний словник / За ред. дійсн. чл. АПН України Ярмаченка М.Д. К.: Педагогічна думка, 2001. 514, 259
27. Галицький І. Толерантність у правовому житті сучасної України. Одеса: Фенікс, 2012. 144 с.
28. Сергієнко Т.М., Самойлова Ю.І., Денисюк Ю.І. Толерантність як соціально-педагогічний інструмент вирішення конфліктних ситуацій. Соціальна педагогіка. Вип. 22. Т.2. 2020. С.153-156.
29. Цветкова Ю.В. Становлення правової традиції релігійної толерантності у федеративних державах Європи (V ст. до н.е.-XVII ст.): автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2021. 36 с.
30. Декларація принципів толерантності. URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf> (дата звернення: 15.06.2023)
31. Декларація «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань». Українське релігієзнавство. 2005. № 36. С. 11-13.
32. Кримінальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI: станом на 28 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.06.2023)
33. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 10 лип. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.06.2023).
34. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розсліду: Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР: станом на 31 берез. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.06.2023).
35. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. №2693-д. станом на 02 лип. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 15.06.2023).
36. Європейська конвенція про транскордонне телебачення від 9 вересня 1998 року (ETS N 132). Рада Європи Конвенція, Міжнародний документ від 05.05.1989 №ETS(132). Ратифікація від 17.12.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_444#Text (дата звернення: 15.06.2023).
37. Декларація етичних засад Української Гельсінської спілки з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/deklaratsiya-etychnyh-zasad-ukrajinskoji-helsinki-spilky-z-prav-lyudyny/> (дата звернення: 16.06.2023).
38. Репецький С.П. Суспільна моральність як об'єкт кримінально-правової охорони: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 22 с.

References:

1. Author, Lisova, K.S., Zavhorodnya V.M. Ed.board, A.M. Kulish, O.M. Reznik (Sumy, May 21-22, 2020). European

- Model Law on the Promotion of Tolerance and Suppression of Intolerance. Reforming the legal system in the context of European integration processes: materials of the 4th International Scientific and Practical Conference: in 2 parts*. Sumy: Sumy State University
2. Author, Koval L. (April 21, 2023). *Human rights: discrimination and tolerance*. Government courier.
3. Author, Berezhnyak O. I. (2007). *Tolerance as a condition for overcoming non-acceptance of another*. Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University.
4. Author, Vasylets O.I.(2007). *Question about the categorical definition of the concept of "tolerance"*. Bulletin of Zhytomyr State University named after I. Franko.
5. Author, Shabat-Savka S. (2010). *Tolerance of communication as a way of expressing communicative intentions*. Mandrivets. No. 6.
6. Editor, Babii M. Yu.(2004). *Tolerance: theory and practice. Reflections of philosophers and religious scholars. International legal documents (excerpts)* Kyiv.: Department of Religious Studies of the Institute of Philosophy named after H.S. Skovoroda, 125 p.
7. Author, N. V. Pidbutska (1273). *Tolerance of personality, criteria for its development*. Bulletin of National Technical University "KhPI": Coll. of science Ave. Ser.: Topical problems of the development of Ukrainian society. Kharkiv: NTU "KhPI", 2017. No. 52 P. 74-78.
8. Author, Matiienko O.S (2006). *Tolerance: introduction to the problem*. Vinnytsia: VSAU, 40 p.
9. Author, Zhdanova I.A.(2008). *Youth and tolerance in modern Ukraine (national and ethical aspect)*. Collection of scientific works of Research Institute of Ukrainian Studies. Kyiv, Volume XXII. P. 120-130.
10. Author, Vovk D.O., Author, Boichuk D.S. (2018). *Rule of law and tolerance: Study guide*. Kyiv: "FOP Golembowska O.O.", 172 p.
11. Author, Molchanova A.O. (2013). *Tolerance as a valuable basis of a teacher's professional activity: a manual*. Kyiv: Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, 188 p.
12. Author, Yalanska S. P. (2016). *Psychological aspects of the development of personality tolerance in the educational environment*. Personality psychology. Ivano-Frankivsk, No. 1 (7). P. 100-109.
13. Author, Lupynis T.B.(2010). *Tolerance is a necessary condition for the moral development of society*. Scientific works of Black Sea State University named after P. Mohyla of complex "Kyiv Mohyla. Acad." Series: Pedagogy. Mykolaiv, Vol.131. T.144. P.60-84.
14. Author, Andrieiev M.V. (2012). *Scientific approaches to the concept of "tolerance"*. Scientific Notes of Department of Pedagogy: coll. of Scientific works of V. N. Karazin Kharkiv National University. Kharkiv, Vol. 28 (2). P. 7-16.
15. Author, Otych O.M., Ftsrsa O.O., Orlov O.M. (2008). *Psychology of conflict: Teaching. manual* K.: MIHMD, 2008. 265p.
16. Author, Tarasiuk L.S. (2013). *The problem of the culture of tolerance in modern society*. Humanitarian journal. No. 1. P. 39-44.
17. Author, Rechytyskyi V. (2016). *Imperative of tolerance - origins and development*. Philosophy of law and general theory of law. No. 1–2. P. 37–51.
18. Author, Malakhova O.M. (2014). *Tolerance is a value in the globalized light*. Hrani. No. 10 (114). P.47-53.
19. *Ukrainian explanatory dictionary of the Ukrainian language "Slovotvir"* (Accessed 11.03.2018).URL: <https://slovotvir.org.ua/words/tolerantnist>
20. Editor, A. A. Buriachok, H. M. Hnatiuk. (1979). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes*. Vol. 10. 658 p.
21. Editor, V.T. Busel (2005). *A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. Kyiv; Irpin: VTF "Perun", 1728 p.
22. Author, Kondratenko Ya.O. Editor, V. V. Zhukovska, V. O. Papizhuk (2017). *Semantic content of the concept of tolerance in modern English*. P.55-56. *Modern philological research and teaching of a foreign language in the context of intercultural communication: Collection of scientific works / Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University Publishing House*, 508 p.
23. Author, Matiienko O.S. (2006). *Tolerance: introduction to the problem*. Vinnytsia: VDAU, 40 p.
24. Author, Horobets K. (2016). *Tolerance in the value structure of rights*. Philosophy of law and general theory of law. No. 1-2. P. 27–36
25. (1979). *Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes*. Vol. 10. P.95
26. Editor, valid member of APN of Ukraine Yarmachenko M.D.(2001). *Pedagogical dictionary.: Pedagogical opinion*, 514, 259
27. Author, Halytskyi I. (2012). *Tolerance in the legal life of modern Ukraine*. Odesa: Feniks, 144 p.
28. Author, Serhiienko T.M., Samoiloova Yu.I., Denysiuk Yu.I. (2020). *Tolerance as a socio-pedagogical tool for solving conflict situations*. Social pedagogy. Vol. 22. Vol. 2, P. 153-156.
29. Editor, Yu.V. Tsvetkova (2021). *Formation of the legal tradition of religious tolerance in the federated states of Europe (5th century BC-17th century): autoref. thesis ... of Dr. of Laws: 12.00.01*. Kyiv, 36 p.
30. *Declaration of principles of tolerance* URL: <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf> (Accessed 15/06/2023).
31. (2005). *Declaration "On the Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination on the Basis of Religion or Belief"*. Ukrainian religious studies. No. 36. P. 11-13.

32. *Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine* (13.04.2012). No. 4651-VI: as of April 28 2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text33> (Accessed 15/06/2023).
33. *Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine* (January 16, 2003). No. 435-IV: as of July 10, 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed 15/06/2023).
34. *On the procedure for compensation for damage caused to a citizen by illegal actions of bodies carrying out investigative activities, bodies of pre-trial investigation: Law of Ukraine* No. 266/94-VR: (December 1, 1994). as of March 31, 2023. (Accessed 15/06/2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text>
35. *About media: Law of Ukraine* (13.12.2022) No. 2693-d. as of July 2, 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (Accessed 15/06/2023).
36. *European Convention on Transborder Television of September 9, 1998* (ETS N 132). Council of Europe Convention, International document (05.05.1989). No. ETS (132). Ratification of 12.17.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_444#Text (Accessed 15/06/2023).
37. *Declaration of ethical principles of the Ukrainian Helsinki Union for Human Rights*. (07/16/2023). URL: <https://www.helsinki.org.ua/deklaratsiya-etychnyh-zasad-ukrajinskoji-helsinskoji-spilky-z-prav-lyudyny/> (Accessed 16/06/2023).
38. Author, P. Repetskyi (2010). *Public morality as an object of criminal law protection: autoref. thesis ... PhD in Legal Sciences*: 12.00.08. Kyiv, 22 p.

Стаття надійшла до друку 26.06.2023

**РОЗДІЛ 2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО;
ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО**

УДК 321:352.07

DOI 10.31732/2708-339X-2023-09-36-39

**ПРАКТИКА ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ РАЙОННОГО ЗНАЧЕННЯ У
МІСТІ КИЄВІ ДО ТА ПІД ЧАС ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО
СТАНУ**

Биков О. М.,

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри теорії та історії держави і
права Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: oleksandrbrm@krok.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-4965-696X>*

Скоморовський В. Б.,

*доктор юридичних наук, професор, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: Vskomor@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>*

**THE PRACTICE OF RESOLVING ISSUES OF DISTRICT SIGNIFICANCE
IN KYIV BEFORE AND DURING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL
LAW**

Bykov O. M.,

*Doctor of Laws, Senior Researcher, Professor of the Department of State and Legal Disciplines of "KROK"
University,
Tabirna St, 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: oleksandrbrm@krok.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-4965-696X>*

Skomorovskiy V. B.,

*Doctor of Laws, Professor of "KROK" University
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: Vskomor@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1020-2322>*

Анотація. Наукова стаття присвячена питанню практики реалізації повноважень місцевої влади у районах міста Києва під час правового режиму воєнного стану та визначає повноваження, що слід відповідно до чинного законодавства України вважати повноваженнями районних адміністрацій на території міста Києва, а також наводить особливості нормативних та функціональних змін у роботі останніх через введення правового режиму воєнного стану на території України від 24 лютого 2022 року. Крім того, стаття містить аналіз повноважень органів місцевого самоврядування до введення правового режиму воєнного стану на території України та після введення правового режиму воєнного стану на прикладі столиці України – міста Києва. У науковій статті проаналізовано положення основних законів в Україні, які регулюють правовідносини з органами місцевого самоврядування в Україні, визначають повноваження та компетенцію органів місцевого самоврядування та визначають особливості спеціального статусу органів місцевого самоврядування, що функціонують у місті Києві. Також у науковій статті проаналізовано положення основних підзаконних нормативно-правових актів, зокрема органів місцевого самоврядування, що функціонують у місті Києві, які регулюють правовідносини у районах міста Києва, визначають повноваження та компетенцію органів місцевого самоврядування у районах міста Києва.

Досліджено низку проблем, що виникли у функціонуванні районів міста Києва під час правового режиму воєнного стану та запропоновано варіанти розв'язання відповідних проблем. Стаття містить пояснення ліквідації районних рад у місті Києві, визначає особливості функціонування районних адміністрацій без рад у місті Києві та наводить порівняння їх функціонування до введення правового режиму воєнного стану в Україні та після його введення.

Ключові слова: місцеве самоврядування у місті Києві, органи місцевого самоврядування, правовий режим воєнного стану, районні ради у місті, районні державні адміністрації, департаменти районів міста Києва як виконавчі органи Київської міської ради.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 6.

Abstract. The scientific article is devoted to the question of the practice of exercising the powers of local authorities in the districts of the city of Kyiv during the legal regime of martial law and defines the powers that should be considered the powers of district administrations in the territory of the city of Kyiv in accordance with the current legislation of Ukraine, and also cites the specifics of regulatory and functional changes in the work the latter due to the introduction of the legal regime of martial law on the territory of Ukraine from February 24, 2022. In addition, the article contains an analysis of the powers of local self-government bodies before the introduction of the legal regime of martial law on the territory of Ukraine and after the introduction of the legal regime of martial law on the example of the capital of Ukraine - the city of Kyiv. The scientific article analyzes the provisions of the main laws in Ukraine, which regulate legal relations with local self-government bodies in Ukraine, determine the powers and competence of local self-government bodies, and determine the features of the special status of local self-government bodies operating in the city of Kyiv. The scientific article also analyzes the provisions of the main subordinate regulatory legal acts, in particular of the local self-government bodies operating in the city of Kyiv, which regulate legal relations in the districts of the city of Kyiv, determine the powers and competence of the local self-government bodies in the districts of the city of Kyiv. A number of problems that arose in the functioning of the districts of the city of Kyiv during the legal regime of martial law were studied and options for solving the relevant problems were proposed. The article contains an explanation of the liquidation of district councils in the city of Kyiv, defines the peculiarities of the functioning of district administrations without councils in the city of Kyiv, and compares their functioning before the introduction of the legal regime of martial law in Ukraine and after its introduction.

Keywords: local self-government in the city of Kyiv, bodies of local self-government, legal regime of martial law, district councils in the city, district state administrations, departments of districts of the city of Kyiv as executive bodies of the Kyiv City Council.

Formulas: 0, **figure:** 0, **table:** 0, **ref.:** 6.

Постанова проблеми. У районах міста Києва до 2011 року функціонували районні ради як органи місцевого самоврядування, які пізніше були ліквідовані. Районами у містах опікувались районні державні адміністрації, однак, з моменту введення правового режиму воєнного стану в Україні, місто Київ як місто зі спеціальним статусом столиці й особливим регулюванням, змінило відповідний стан речей, що слід дослідити у даній науковій статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню функціонування органів місцевого самоврядування в Україні, зокрема питанням функціонування місцевих адміністрацій та районних державних адміністрацій у містах, присвятили свої наукові праці такі науковці, як: В. Куйбіда, Б. Калиновський, Т. Кулик, О. Батанов та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Питання функціонування органів місцевого самоврядування на районному рівні у місті

Києві досліджувались науковцями у багатьох наукових працях, однак питання функціонування районних органів місцевого самоврядування у столиці України – місті Києві під час правового режиму воєнного стану залишається відкритим.

Метою статті є дослідити загальні особливості функціонування районних органів місцевого самоврядування у місті Києві під час правового режиму воєнного стану, навести проблеми такого функціонування та запропонувати ефективні механізми виправлення зазначених недоліків та проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Місцеве самоврядування є гарантованим державою правом та реальною здатністю територіальної громади – жителів села чи міста – добровільно об'єднуватись у громаду, щоб самостійно або за допомогою органів та посадових осіб місцевого самоврядування розв'язувати питання місцевого значення в

межах Конституції й законів України відповідно до статті 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [1, 2].

Районні у містах ради та їх виконавчі органи відповідно до Конституції та законів України здійснюють управління рухомим і нерухомим майном та іншими об'єктами, що належать до комунальної власності територіальних громад районів у містах, формують, затверджують, виконують відповідні бюджети та контролюють їх виконання, а також здійснюють інші повноваження, передбачені законодавством України, в обсягах і межах, що визначаються міськими радами [5].

Голова районної, обласної, районної в місті (в разі її створення) ради обирається відповідною радою з-поміж її депутатів у межах строку повноважень ради таємним голосуванням. У своїй діяльності він підзвітний раді й може бути звільнений з посади радою [5].

Київська міська рада вирішила у 2010 році ліквідувати районні в місті Києві ради та виконавчі органи – районні державні в місті Києві адміністрації з 31 жовтня 2010 року, за це рішення проголосували 95 депутатів, оскільки повноваження депутатів районних рад 5-го скликання припинялись з 31 жовтня 2010 р. Крім того, Київська рада вирішила не створювати районні в м. Києві ради. Депутати доручили Київській міській державній адміністрації (КМДА) в 10-денний термін з дня набуття чинності цього рішення утворити ліквідаційні комісії районних рад і адміністрацій, та доручила КМДА забезпечити функціонування районних у місті Києві державних адміністрацій на базі виконавчих органів районних рад, що тим рішенням були ліквідовані [6]. До 2023 року та з введенням правового режиму воєнного стану в Україні, районні у місті Києві державні адміністрації функціонували у звичному режимі.

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом Президента України від 24.01.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» було введено правовий режим воєнного стану в Україні.

Іншим Указом Президента України від 24 лютого 2022 року №68/2022 «Про утворення військових адміністрацій» було утворено Київську міську військову адміністрацію та зазначено, що у зв'язку з утворенням Київська міська державна адміністрація набуває статусу військової адміністрації, а її голова набуває статусу начальника цієї військової адміністрації. Однак, слід наголосити, що районні у місті Києві державні адміністрації не набули статусу військових до сьогодні.

Відповідно до частини четвертої статті 42 Закону України «Про місцеве самоврядування» міський голова має повноваження призначати та звільняти з посад керівників відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради, підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності відповідних територіальних громад. Таким чином, щодо районних у місті Києві державних адміністрацій, які були у 2010 році Київською міською радою реформатовані, також було прийнято рішення, яке з урахуванням правового режиму воєнного стану в Україні, змінило організаційно-правову форму функціонування таких адміністрацій [2].

Рішенням Київської міської ради від 17 лютого 2022 року № 4330/4371 «Про затвердження положень про деякі департаменти виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації)» було затверджено положення про районні департаменти як виконавчі органи Київської міської ради замість районних адміністрацій. Відповідно, було змінено підпорядкування таких районних органів. Адже, якщо раніше останні були підпорядковані Київській міській державній адміністрації і мали сьогодні підпорядковуватись Київській військовій районній адміністрації, сьогодні останні у підпорядкуванні Київської міської ради.

Такий стан речей потребує подальшого дослідження, звернення до міської влади за відповідями та аргументацією відповідних дій, які у подальшому слугуватимуть даними, що підлягатимуть суттєвій правовій експертизі.

Література:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.06.2023)
2. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.06.2023)
3. Про столицю України – місто-герой Київ. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text> (дата звернення: 20.06.2023)
4. Указ Президента України від 24.01.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 20.06.2023)
5. Кашишин М. А. Конституційно-правове закріплення повноважень органів місцевого самоврядування в Україні на основі зарубіжного досвіду. Конституційно-правові академічні студії. 2018. №2. С. 159-164. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/30812>
6. Київрада вирішила ліквідувати київські райради і РДА з 31 жовтня 2010 р. РБК-Україна. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/kievsovet-reshil-likvidirovat-kievskie-raysovyety-i-rga-09092010165000#> (дата звернення: 23.06.2023)
7. Кравченко В. В. Муніципальне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2003. 672 с.

References:

1. Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed: 06/20/2023)
2. About local self-government in Ukraine. Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed: 06/20/2023)
3. About the capital of Ukraine - the hero city Kyiv. Law of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text> (Accessed: 20.06.2023)
4. Decree of the President of Ukraine dated January 24, 2022 No. 64/2022 "On the introduction of martial law in Ukraine." URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (Accessed: 06/20/2023)
5. Kashchyshyn M. A. Constitutional and legal consolidation of powers of local self-government bodies in Ukraine based on foreign experience. Constitutional and legal academic studies. 2018. No. 2. P. 159-164. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/30812>
6. The Kyiv City Council decided to liquidate the Kyiv District Councils and Regional State Administration from October 31, 2010. RBC-Ukraine. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/kievsovet-reshil-likvidirovat-kievskie-raysovyety-i-rga-09092010165000#> (Accessed: 23.06.2023)
7. Kravchenko V. V. Municipal law of Ukraine: study guide. Kyiv: Atika, 2003. 672 p.

Стаття надійшла до друку 25.06.2023

СТАН НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ АСПЕКТІВ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ ПРАВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Адаскалиця К. К.,

*аспірант юридичного факультету Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: AdaskalytsiaKK@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2716-9343>*

Дідич Т. О.,

*доктор юридичних наук доцент, професор кафедри теорії та історії права та держави Київського
Національного університету імені Тараса Шевченка
e-mail: tarasdid@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2442-8138>*

THE STATE OF THE SCIENTIFIC RESEARCH OF THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE FORMALIZATION OF CIVIL PROCEDURAL LAW NORMS IN THE DOMESTIC LEGAL SCIENCE

Adaskalytsia K. K.,

*Postgraduate student of "KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: AdaskalytsiaKK@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2716-9343>*

Didych T. O.,

*Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and History of Law and State of Taras Shevchenko
National University of Kyiv,
e-mail: tarasdid@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-2442-8138>*

Анотація. У статті розглянуто стан дослідження теоретико-правових аспектів формалізації цивільних процесуальних норм права серед вітчизняних науковців. Звертаючи увагу на відсутність системних досліджень у цій частині, автори запропонували синтезувати базову картину наукового уявлення з напрацювань у проблемах юридичної техніки та проблем цивільного процесу.

Актуальність даної роботи обумовлена як практичними, так і теоретичними складовими. З практичної точки зору законодавча/нормотворча діяльність потребує ефективної науково обґрунтованої методології, що дає змогу покращити відповідні якісні та кількісні виробничі показники. З теоретичної точки зору актуальність обумовлена необхідністю розширення відповідного кола наукових знань, оскільки предметних досліджень у цьому напрямку поки що не проводилось.

В роботі розглянуто місце даної проблеми у загальному колі питань юридичної науки. А також проведено аналіз дискусії серед науковців довкола деяких питань, пов'язаних з формалізацією у праві.

Окреслено рівень напрацювань проблем юридичної техніки та виокремлені ті з них, що є актуальними для формалізації цивільних процесуальних норм. В другій частині статті розкрито рівень напрацювань у проблемах цивільного процесу та виокремлено питання, які можуть бути вирішені шляхом покращення юридичної техніки формалізації.

У підсумку автори пропонують узагальнення про те, які існуючі проблеми цивільного процесу можуть бути вирішені шляхом покращення юридичної техніки формалізації відповідних норм. Таким чином, стаття висвітлює важливість дослідження теоретико-правових аспектів формалізації цивільних процесуальних норм права, розкриває основні проблеми та виклики у цій галузі, а також пропонує шляхи їх вирішення.

Ключові слова: норма права, юридична техніка, нормотворча техніка, формалізація права,

проблеми цивільного процесуального права.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 26.

Abstract. The article deals with the state of research on the theoretical and legal aspects of formalization of civil procedural law norms among domestic scholars. Noting the lack of systematic research in this area, the author suggested synthesizing a basic picture of scientific understanding based on developments in legal techniques issues and civil procedural problems.

The relevance of this article is justified by both practical and theoretical components. From a practical point of view, law-making/normative activity needs an effective scientifically based methodology, which makes it possible to improve the relevant qualitative and quantitative production indicators. From a theoretical point of view, the relevance is substantiated by the need to expand the relevant range of scientific knowledge, since subject research in this field has not yet been conducted.

The place of the problem under study in the general circle of legal science issues is considered, and an analysis of the discussion among scholars on certain issues related to legal formalization is conducted.

The level of developments in legal techniques issues is outlined, and relevant problematic aspects for the formalization of civil procedural norms are identified. In the second part of the article, the level of developments in the problems of the civil process is disclosed and the issues that can be solved by improving the legal techniques of formalization are highlighted.

In the final part of the article, the author proposes generalization on which existing civil procedural problems can be solved by improving the legal techniques of formalization of relevant norms. Thus, the article highlights the importance of the investigation of the theoretical and legal aspects of formalization of civil procedural norms, reveals the main problems and challenges in this field, and proposes ways to resolve them.

Keywords: legal norm, legal technique, normative activity, formalization of law, problems of civil procedural law.

Formulas: 0, figure: 0, table: 0, ref.: 26.

Постановка проблеми. Оскільки предметних досліджень саме теоретико-правових аспектів формалізації цивільних процесуальних норм права у вітчизняній юридичній науці поки не проводилось, то доцільно розпочати з визначення стану наукового дослідження у більш широких категоріях (проблеми юридичної техніки та проблеми цивільного процесу), які певною мірою розкривають розуміння і проблеми формалізації саме цивільних процесуальних норм. Це стане основою для подальших більш предметних досліджень виокремленої проблематики.

У цій роботі буде проведено огляд стану наукового дослідження проблем юридичної техніки та проблем цивільного процесу крізь призму проблем формалізації цивільних процесуальних норм.

Актуальність теми дослідження. Актуальність цього дослідження обумовлена необхідністю покращення доктринального осмислення теоретико-правових аспектів формалізації цивільних процесуальних норм права у вітчизняній юридичній науці з метою досягнення більш високого рівня їх предметного розуміння. Це надасть змогу у майбутньому здійснювати більш ефективні наукові дослідження з урахуванням специфіки юридичної техніки формалізації саме цивільних процесуальних норм.

Актуальність також обумовлюється і практичною необхідністю покращення нормотворчої техніки для досягнення кращих показників правозастосування, відповідно до завдань та мети правового регулювання суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми юридичної техніки широко досліджуються вітчизняними науковцями. Зокрема, наступні вітчизняні дослідники приділили свою увагу до цих проблем у своїх доробках: І.О. Биля, І.Д. Шутак, Ж.О. Дзейко, В.С. Нерсисян, П.М. Рабінович, Т.О. Дідич, Г.І. Бойко, І.І. Онищук, Д.Г. Манько, В.М. Косович, Н.О. Левицька, О.М. Макеева, Р.І. Радейко, Н.М. Оніщенко, І.М. Погребний, Н.В. Пильгун, Г.Б. Поліщук, І.К. Сезонова, С.М. Глазко, Н.В. Філик.

В контексті тематики цієї роботи також варто зазначити й науковців, які досліджують проблеми цивільного процесу. До таких можна віднести: І.Е. Берестова, А.Г. Гулик, К.Б. Дрогозюк, С.В. Дяченко, О.С. Ковальчук, В.І. Козир, Ц.В. Колінько, А. Колос, А. Коцюба, В.А. Кройтор, А.О. Лесько, М. Майка, Г.І. Маруніч, Д.М. Моїсєєнко, Ю.С. Павлова, П.А. Прохоров, М.Д. Савенко, Ю.М. Самолук, Д.В. Черемнов, М.М. Шаповал та ін.

Аналіз напрацювань зазначених вище та інших науковців у відповідних

галузях ілюструє жвавий науковий інтерес до досліджуваної проблематики, що численними напрацюваннями у дослідженнях різних аспектів під різним кутом зору. І хоча багато питань є недослідженими або недостатньо дослідженими, можна відзначити, що сучасна вітчизняна юридична наука інтенсивно працює з метою розширення та поглиблення знань у відповідному напрямку.

Мета цієї статті полягає у висвітленні стану наукового дослідження теоретико-правових аспектів формалізації цивільних процесуальних норм права у вітчизняній юридичній науці.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Проблема формалізації у праві досить обширна та складається з багатьох недосліджених і водночас актуальних для теорії та практики компонентів. Одним з таких компонентів є проблема формалізації цивільних процесуальних норм. Як ви зможете ознайомитись із текстом статті далі: проблема формалізації цивільних процесуальних норм – предметно; практично – не досліджена у вітчизняній юридичній науці. У свою чергу є можливість синтезувати певну картину наукового уявлення проблеми формалізації цивільних процесуальних норм, виходячи з напрацювань у більш загальних теоретичних категоріях: проблеми юридичної техніки, проблеми цивільного процесуального права.

З теоретичної точки зору актуальність обумовлена й низьким рівнем дослідження у відповідному напрямку і відповідною необхідністю розширення загального кола знань у юридичній науці, виявлення та усунення прогалин та необхідністю підвищення рівня систематизації відповідного кола наукових уявлень. З практичної точки зору актуальність обумовлена необхідністю подальшого покращення юридичної техніки цивільних процесуальних норм для покращення ефекту від відповідної практики їх застосування.

Виклад основних положень. Серед вітчизняних науковців є великий обсяг напрацювань з проблем юридичної техніки. Існує багато різних поглядів щодо того,

«що таке юридична техніка, з чого вона складається і як вона співвідноситься з іншими категоріями та поняттями». Проте, які б не висловлювались погляди науковцями, їх об'єднує уявлення про те, що невід'ємною складовою юридичної техніки є техніка законотворення та нормотворення. І в площині законотворення та нормотворення посідає своє місце також проблема формалізації.

Формалізацію можна розглядати під кутом різних точок зору. Науковцями виражені різні підходи до визначення цього поняття і, можна сказати, що вони є певною мірою дискусійними. Питанням поняття, сутності та підходам до розуміння формалізації права присвятив підрозділ своєї дисертаційної роботи пан Радейко Р.І. [1].

Як категорія логіки, формалізація – це вид знакового моделювання, завдяки якому сутність досліджуваного предмету чи явища фіксується знаком або комбінацією знаків, і, що найголовніше, до цього знаку або комбінації знаків ставляться, як до самого предмета або явища [2 с. 61].

Кожна норма права має свою логічну структуру, яка у взаємодії з іншими нормами утворює певну функцію для визначення регулятивного змісту, спрямованого на суспільні відносини. Висока техніка формалізації норм сприяє більш коректному сприйняттю та розумінню такої функції, усуває властиву для природної мови багатозначність і похідні від неї непорозуміння, які можуть мати місце і зашкоджувати правозастосовній практиці.

Проблема формалізації у праві існує з часів появи права як регулятора суспільних відносин. Серед основних проблем, які юридична наука намагається вирішити за допомогою формалізації, є: проблеми неоднаковості розуміння регулятивного значення законодавства, недостатній рівень його узгодженості загалом, на рівні окремих нормативно-правових актів і на рівні одиничних норм.

Різні за змістом суспільні відносин мають своє характерне особливе наповнення, що вимагає специфічного правового регулювання таких відносин і, відповідно, особливі підходи до формалізації відповідного законодавства,

структурно та змістовно.

Отже, формалізація різних за галуззю норм права має власну специфіку, власні практичні та теоретичні особливості. Формалізація процесуальних норм права має свої характерні відмінності від формалізації матеріальних норм, що, як вже зазначалось, обумовлено специфікою змісту суспільних відносин як предмета відповідного правового регулювання. У свою чергу, формалізація цивільних процесуальних норм відрізняється від формалізації процесуальних норм кримінального процесуального, адміністративного процесуального, господарського процесуального та конституційного процесуального права, що також обумовлено специфікою предмета і метода їх правового регулювання, специфічним суб'єктним складом, метою та завданнями.

З огляду на вище викладене стає зрозумілим, що проблеми формалізації, властиві кожній галузі права, доцільно розглядати окремо, що, не виключає також доцільності дослідження й більш загальних проблем, властивих сукупності галузей права та праву загалом. Галузь законодавства, що врегульовує суспільні відносини, які виникають довкола здійснення судочинства у цивільних справах (цивільний процес), також доцільно розглядати окремо від усієї площини проблеми формалізації у вітчизняній юридичній науці, хоча і не відірвано від такої.

Різні вітчизняні дослідники внесли свої доробки у дослідження проблем формалізації норм цивільного процесуального права. Здебільшого мова йде не про предметне дослідження саме проблеми формалізації цивільних процесуальних норм, а про дослідження більш загальних проблем, які розкривають певною мірою і проблеми формалізації цивільних процесуальних норм: проблеми юридичної техніки та проблеми цивільного процесу.

Слід зауважити, що розуміння проблем юридичної техніки, зокрема і проблем формалізації, було б неповним без врахування доробок іноземних науковців, які враховують вітчизняні дослідники, розглядаючи ті чи інші аспекти у своїх працях.

Дослідження вітчизняних науковців проблем юридичної техніки, певною мірою розкривають і проблеми формалізації цивільних процесуальних норм права. Пропонуємо розглянути деякі думки, викладені у працях зазначених науковців, які допомагають краще зрозуміти проблему формалізації цивільних процесуальних норм.

Так як термін «формалізація» наштотує, в першу чергу, на думки про форму права, і, зокрема, співвідношення форми і змісту норми права, звернемо увагу на наступні думки.

В. Риднюк, досліджуючи підходи до визначення поняття законодавчої техніки, відзначає дискусійність питання співвідношення форми і змісту права. Він вважає, що характерним для багатьох юристів (Р.Ієринг, Белінг, Н.Гутгерц, Вейске, Р.Штамлер та ін.) є розуміння законодавчої техніки як вчення про форму права, що відокремлене від вчення про зміст права. В.Риднюк звертає увагу на думку Р.Ієринга про те, що юридична техніка вичерпується питанням про те, як має бути улаштоване і сформоване право, незалежно від свого змісту. І, на противагу, пропонує також і думку Х.Рандалу, який вважав, що завданням законодавчої техніки є не тільки удосконалення форм викладення актів, але й допомога у найкращому складанні правових актів по суті [3].

Дискусію серед науковців дещо під іншим кутом, співвідношення «форми» і «джерела» описує Н.Чубоха. Вона підкреслює, що «відсутність в юридичній літературі загальновизнаних понять як «форми права», так і «джерела права» призводить до різноманітних тлумачень як самих термінів, так і їх взаємодії та взаємозв'язку», та наводить судження різних науковців з цього приводу [4].

Трохи згодом у тій самій праці Н.Чубоха підсумовує: «Узагальнюючи висловлені вище позиції різних вчених, варто зазначити, що в основному всі вони розглядають питання форм (джерел) права з огляду на формування права та форми його буття. Те, що одні автори визначають як форму встановлення правових норм, інші називають діяльністю держави по їх встановленню або судовими і

адміністративними прецедентами» [4].

Отже, ми бачимо, що питання співвідношення форми та змісту або форми та джерела права є дискусійними у наукових колах.

У продовження проблеми формалізації звернемо увагу на думки М.І. Панова, який, розглядаючи проблеми точності правових норм, відзначає:

«Відомо, норма права є первинною і основоположною клітинкою («цеглинкою») законів, підзаконних нормативно-правових актів та актів органів місцевого самоврядування. Саме шляхом формулювання в нормативно-правових актах правових норм, як узагальнених правил поведінки суб'єктів права – дозволеної чи забороненої – відбувається регулювання суспільних відносин. Таким чином, точність правових норм (і їх досконалість) виступає обов'язковою умовою якості нормативно-правових актів і, відповідно, належного правового регулювання у суспільстві» [5].

Більш практичні проблеми юридичної техніки також не обходять увагою вітчизняні науковці, висловлюють свої судження, зауваження та пропозиції. Так, пан Шутак І.Д. у своїй праці «Юридична техніка: курс лекцій» зазначає, що активне наукове дослідження юридичної техніки в Україні почалось з 1990-х років, коли Україна здобула незалежність. Також він відзначає, що внаслідок швидких темпів створення законодавства без врахування прийомів та засобів юридичної техніки було прийнято велику кількість необдуманих, юридично неякісних та логічно неструктурованих нормативно-правових актів, подальше застосування яких призвело до численних помилок, колізій та суперечностей у регулюванні суспільних відносин [6].

У свою чергу Н. Гунько досліджуючи проблеми коригуючої законотворчої діяльності, відзначає стихійність та нерівномірність законотворчого процесу, що призводить до низки законотворчих помилок, а саме: «невідповідність змін (а подекуди й суперечливість) потребам та меті правового регулювання суспільних відносин та чинній системі законодавства, невідповідність змін змісту і меті первинного закону,

неправильний вибір правових засобів, термінологічний різнобій, порушення реквізитних вимог, неправильний вибір форми та багато інших» [7].

Проблеми юридичної техніки вітчизняного законодавства під кутом зору дослідження деструктивних процесів формалізації права досліджував пан Радейко Р.І. Він виокремив такі деструктивні процеси, як: надмірність правового регулювання та бюрократизація права (у проявах: зловживання документальністю, адміністративною пасивністю та імітацією ефективної діяльності в системі державного управління) [8].

Пані Дзейко Ж.О., розглядаючи проблему подолання впливу юридичної демагогії у процесі застосування законодавчої техніки, відзначає такий аспект недосконалості вітчизняного законодавства, як «розробка законів України, які практично не можуть бути реалізовані без достатнього фінансового забезпечення» [9].

Також Дзейко Ж.О., досліджуючи сучасний стан та пріоритетні напрямки розвитку законодавчої техніки в Україні, звертає увагу на такі проблемні аспекти: удосконалення практики застосування правил та засобів створення та систематизації законів на основі Конституції України і відповідно до неї; незбалансованість співвідношення уповноважуючих, забороняючих та зобов'язуючих норм у законах та підзаконних нормативних актах; необхідність закріплення дієвих механізмів реалізації положень, що передбачаються у законодавстві; вдосконалення правил і засобів формулювання взаємозв'язків між нормами законів та законів і підзаконних нормативних актів; формулювання і реалізація загальносистемного підходу до застосування правил і засобів створення і систематизації законів; вдосконалення механізмів узгодження законопроектів; покращення застосування правил і засобів законодавчої техніки при приведенні законодавства України у відповідність з європейським; попередження і ліквідація колізій у законодавстві України; вироблення стабільної практики застосування законодавчої техніки;

подолання розриву між наукою та практикою застосування законодавчої техніки [10].

Косович В.М. у своєму дисертаційному дослідженні присвятив підрозділ своєї роботи якості нормативно-правових актів як визначальному показнику їх досконалості. У своїй роботі він виражає позицію: «створюючи якісний нормативно-правовий акт, необхідно формувати механізм його ефективної реалізації чи застосування, а не навпаки». Тобто також звертає увагу на питання механізму реалізації положень закону. У розвитку теми якості закону Косович В.М. підходить до проблеми дотримання принципу юридичної визначеності як ознаки якості закону і наводить рішення ЄСПЛ у справі «Корецький та інші проти України», в якому ЄСПЛ звертає увагу на проблему передбачуваності Закону [11, 12].

Щодо принципу правової (юридичної) визначеності, який є складовою більш широкої категорії принципу верховенства права, закріпленого у ст. 8 Конституції України [13], варто відзначити також наступне: Європейський суд з прав людини у рішенні по справі «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» наголошує: «Конвенція вимагає, щоб усе право чи то писане, чи неписане, було достатньо чітким, щоб дозволити громадянинові, якщо виникне потреба, з належною порадою передбачати певною мірою і за певних обставин наслідки, які може спричинити певна дія» [14].

Таким чином, це положення регламентує вимогу до передбачуваності законодавства, а, отже, й до його формалізації.

В продовження цієї думки зазначимо, що Лагодич Т.П. приділила увагу питанню юридичної техніки як критерію визначеності права. Вона зазначає, що юридична техніка відіграє важливу роль у правотворчості, і що вона (юридична техніка) значною мірою здатна забезпечити належну якість та ефективність усього законодавчого масиву. Зазначає, що функціональним призначенням юридичної техніки є створення закону, який би відповідав змістові норми права [15].

Зокрема пані Мінченко Р. у своєму

дослідженні приділила увагу питанням юридичної техніки внесення змін до цивільного процесуального законодавства України, у якій навела зауваження до деяких змін у законодавстві, що стосувались цивільного процесу України. Також підкреслила, що юридична техніка сприяє дотриманню одного з найважливіших правових принципів – принципу юридичної визначеності [16].

Розглянемо далі, які доробки у проблемах цивільного процесу розкривають питання формалізації цивільних процесуальних норм.

У першу чергу варто звернути увагу на те, що чинна редакція цивільного процесуального кодексу України (2017 року) отримала оцінку у вигляді науково-практичних коментарів. З останніх, у 2021 році світ побачили науково-практичні коментарі до цивільного процесуального кодексу України: за загальною редакцією Голубевої Н.Ю. [17] та за загальною редакцією Васирина Н.В., Кот О.О., Гулько Б.І. [18]. У 2023 році видано коментар до Цивільного процесуального за загальною редакцією Ясинок М.М. [19]. У зазначених коментарях проведений постатейний аналіз Цивільного процесуального кодексу України з практичної та теоретичної точок зору та звернено увагу на проблемні аспекти у формалізації деяких норм.

Особливої уваги заслуговує праця Гузь Л.Є. «Цивільний процесуальний кодекс України. Судово-практичний коментар для суду першої інстанції», яка побачила світ у 2022 році. Праця багатосторонньо висвітлює проблеми цивільного процесу і з теоретичних, і з практичних сторін, і може бути надзвичайно корисною для врахування при дослідженні проблем формалізації цивільних процесуальних норм [20].

Слід відзначити, що різного роду зауваження, як до цивільного процесуального кодексу загалом, так і до його окремих норм та положень, є частково висвітленням проблемних аспектів формалізації цивільних процесуальних норм, оскільки сам Цивільний процесуальний кодекс та його складові отримують життя через свою форму.

Певні зауваження саме до Цивільного процесуального кодексу вже

мали місце і від Конституційного суду України, який рішенням від 6 квітня 2022 року визнав неконституційними деякі положення Цивільного процесуального кодексу України [21].

У напрацюваннях вітчизняних науковців з проблем цивільного процесу є можливість виокремити, окрім вищезгаданих, ще й такі проблемні аспекти, вирішення яких може досягатись удосконаленням юридичної техніки формалізації відповідних норм, а саме:

- складність для розуміння та виконання правових процедур, що складають зміст цивільного процесу;
- неврегульованість або недостатня урегульованість правових процедур, що складають зміст цивільного процесу;
- недостатня чіткість (розмитість) формулювань деяких положень, що створює складнощі при їх застосуванні.

Для прикладу, О. Гнатів, розкриваючи тему фактичного відшкодування витрат на правничу допомогу з реальними у цивільному процесі, зазначає, що «не вирішеним все ще є питання щодо визначення співмірності витрат, а також уникнення зловживань з різних сторін у цій сфері». Тобто можна сказати, що вона звертає увагу на недосконалість певних правових механізмів, які мають місце у цивільному процесі, на недостатню їх урегульованість [22].

В якості ще одного прикладу можна розглянути роботу судді Верховного Суду А.О. Лесько, у якій авторка звертає увагу на критичні зауваження інших науковців щодо положень цивільного процесуального кодексу, зокрема, на незрозумілість та суперечливість деяких положень цивільного процесуального кодексу, їх невідповідність положенням Конституції та висловлює власну думку про те, що формулювання ч. 1 ст. 203 ЦПК України слід визнати недосконалим [23].

У доробках інших науковців також прослідковуються подібної природи зауваження до цивільних процесуальних норм. Згадані роботи, у сукупності з вищевикладеним, достатньо зрозуміло ілюструють, що насправді існує певний обсяг проблеми цивільного процесу, які можна вирішити шляхом покращення юридичної техніки формалізації

відповідних норм.

І на завершення, також хочеться відзначити, що вимоги щодо формалізації різного роду норм містяться і у чинному законодавстві. Не тільки Конституція містить положення щодо вимог формалізації цивільних процесуальних норм, але багато інших нормативно-правових актів і навіть сам цивільний процесуальний кодекс. Наприклад, положення ст. 2 ЦПК (Завдання та основні засади цивільного судочинства), ст. 3 ЦПК (Законодавство про цивільне судочинство) [24]. У більш широкому розумінні все законодавство в цілому містить у собі вимоги до формалізації, оскільки воно має бути узгоджене між собою.

У свою чергу, Міністерством юстиції схвалено «Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи проєктів нормативно-правових актів» [25], а Урядовим уповноваженим у справах Європейського суду з прав людини схвалені «Методичні рекомендації щодо здійснення експертизи нормативно-правових актів (їх проєктів) на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [26].

Висновки. Незважаючи на те, що предметних досліджень саме проблем формалізації цивільних процесуальних норм серед вітчизняних науковців поки не здійснювалось, проте існує масив теоретичного матеріалу у напрямках юридичної техніки та проблем цивільного процесу, з якого можна синтезувати картину наукового уявлення щодо проблем формалізації цивільних процесуальних норм.

У низці поглядів вітчизняні науковці сходяться у думках. Наприклад, всі розглянуті праці ілюструють одноставність щодо оцінки стану наукової розробки проблем формалізації. Незважаючи на істотний прогрес у дослідженні проблем юридичної техніки, вони все ще залишаються гостро актуальними та перспективними для подальших наукових досліджень.

Для узагальненого розуміння оглянутих напрацювань можна їх класифікувати за наступними різними критеріями. Наприклад:

1. За галузевою приналежністю:

- Теоретико-правові. До них відносяться дослідження загальних проблем техніки формалізації, юридичної логіки, юридичної техніки, що дозволяє розглянути питання під кутом зору загальних принципів та цінностей правової системи (напрацювання: Шутак І.Д., Радейко Р.І., Риндюк В., Чубоха Н., Дзейко Ж.О. та інш.).

- Галузеві. До таких можна віднести праці та ідеї вітчизняних науковців у проблемах цивільного процесу. Важливу роль серед них відіграють безпосередньо науково-практичні коментарі до Цивільного процесуального кодексу, оскільки у них здійснений постатейний аналіз кожної норми, що дозволяє виявляти проблеми формалізації саме конкретних норм (напрацювання: Гузь Л.Є., Ясинок М.М., Васирина Н.В., Кот О.О., Гулько Б.І. та інш.).

2. За часом:

- Класичні дослідження, тобто такі, що формуються на початку 90-х років. До них відносяться написані в період з початку 90-х років і до початку 2000-х років праці, які мали значний вплив на розвиток наукового уявлення техніки формалізації цивільних

процесуальних норм (напрацювання: Бобровник С.В., Рабінович П.М., Шутак І.Д., Панов М.І., Погребняк С.П. та інш.).

- Сучасні наукові роботи. До них можна віднести напрацювання, що були написані після початку 2000-х років і відображають поточний стан розвитку наукового уявлення про техніку формалізації цивільних процесуальних норм (напрацювання: Радейко Р.І., Ясинок М.М., Дзейко Ж.О., Косович В.М., Мінченко Р. та інш.).

3. За змістом:

1. Теоретичні – це роботи, що містять теоретичний аналіз аспектів, пов'язаних із технікою формалізації цивільних процесуальних норм (напрацювання: Бобровник С.В., Рабінович П.М., Шутак І.Д., Риндюк В., Чубоха Н., та інш.).

2. Практико-орієнтовані – це роботи, що орієнтовані на практичних аспектах застосування техніки формалізації цивільних процесуальних норм і містять відповідні рекомендації та приклади (напрацювання: Мінченко Р., Голубєва Н.Ю., Ясинок М.М., Лесько А.О., Гузь Л.Є. та ін.).

Література:

1. Радейко Р.І. Теоретико-правові засади формалізації права : дис. канд. юр. наук : 12.00.01. Львів, 2014. 239 с.
2. Конверський А.Є. Логіка: підручник для студентів юридичних факультетів. – К.: Центр учбової літератури, 2008. С 61.
3. Риндюк В. Законодавча техніка: підходи до визначення поняття / В. Риндюк // Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Вип. 15. – К., 2004. – С. 344-353.
4. Чубоха Н. Співвідношення категорій «форма» та «джерело» права / Н. Чубоха // Історико-правовий часопис. 2018, № 2 (12). С.105-109.
5. Панов М.І. Точність правових норм як необхідна умова якості правотворення / М.І. Панов // Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання: тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції, м. Харків, 30 вересня – 01 жовтня 2015 р. С. 12-15.
6. Шутак І.Д. Юридична техніка: курс лекцій. – Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. – Дрогобич: Коло, 2015. С. 7.
7. Гунько Н. Проблеми коригуючої законотворчої діяльності та способи їх розв'язання// Підприємництво, господарство, право. – 2020, №1. С. 154-159.
8. Радейко Р.І. Деструктивні процеси формалізації права//Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. – № 825 (7). С. 204-211.
9. Дзейко Ж.О. Подолання впливу юридичної демагогії у процесі застосування законодавчої техніки як основа удосконалення законодавства України // Сучасні тенденції розвитку законодавства України в контексті проведення державних реформ: матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції. (м. Чернівці, 04 березня 2021 р.). С. 264-268.
10. Дзейко Ж.О. Сучасний стан та пріоритетні напрямки розвитку законодавчої техніки в Україні: практичні аспекти/ Ж.О. Дзейко // Університетські наукові записки. 2006, №3-4 (19-20). С. 28-35.
11. Косович В.М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України : дис. док. юр. наук : 12.00.01. Львів, 2015. 488 с.
12. Рішення ЄСПЛ у справі "Корецький та інші проти України" (Case of Koretskyu and Others v. Ukraine) від 3 квітня 2008 року (Страсбург), URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_446#Text (дата звернення: 13.06.2023)

13. Конституція України : 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.06.2023).
14. Рішення ЄСПЛ у справі "Стіл та інші проти Об'єднаного Королівства" (Case of Steel and others v. the United Kingdom) від 23 вересня 1998 (Страсбург), URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_106#Text (дата звернення: 13.06.2023).
15. Лагодич Т.П. Правотворча помилка як результат недотримання вимог юридичної техніки// Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми та перспективи: матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем розвитку та функціонування державної мови. Ч.2. Київ, 28 листопада 2019 р. . – К., С.94-97.
16. Мінченко Р. Юридична техніка внесення змін до цивільного процесуального законодавства України // URL: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-39-22> (дата звернення: 13.06.2023).
17. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / за заг. ред. Н.Ю.Голубевої . – К.: Юрінком Інтер, 2021р.. 840 с.
18. Цивільний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. Н.В Васирина, О.О Кот., Б.І Гулько. – К.: Дакор, 2021. – 1028 с.
19. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар// Ясинок М.М. – К.: Алерта, 2023. 860 с.
20. Гузь Л.Є. Цивільний процесуальний кодекс України. Судово-практичний коментар для суду першої інстанції. – К.: Алерта, 2022. 1028 с.
21. Рішення Конституційного Суду України у Справі № 3-9/2019(206/19)// URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-22#n2> (дата звернення: 13.06.2023).
22. Гнатів О. Практика фактичного відшкодування витрат на правничу допомогу з реальними у цивільному процесі// Актуальні проблеми правознавства. 2019, №4 (20). С.164-166.
23. Лесько А.О. Врегулювання спору за участю судді: проблеми і перспективи// Правова держава. 2019, №34. С.48-55.
24. Цивільний процесуальний кодекс України офіц. текст. Редакція від 15.04.2023 ст.ст. 2,3 // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 13.06.2023)
25. Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів. Редакція від 21.11.2000. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va041323-00#Text> (дата звернення: 13.06.2023)
26. Методичні рекомендації щодо здійснення експертизи нормативно-правових актів (їх проектів) на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Редакція від 15.08.2006//URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003323-06#Text> (дата звернення: 13.06.2023).

References:

1. Radejko, R.I. (2014). "Theoretical and legal principles of formalization of law": Ph.D dissertation, Law. Lviv State University of Internal Affairs. Lviv, Ukraine. pp 239.
2. Konverskyi, A.E. (2008). Lohika: pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh fakultetiv [Logic: a textbook for law students], p. 61.
3. Ryndyuk, V. (2004), "Legislative technique: approaches to defining the concept". Pravova derzhava: shchorichnyk naukovykh prats Instytutu derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. vol.15 pp. 344-353
4. Chubokha, N. (2018), "Correlation between the categories "form" and "source" of law". Istoryko-pravovyi chasopys. vol. 2 (12). pp. 105-109.
5. Panov, M.I. (2015), "Accuracy of legal norms as a necessary condition for the quality of law-making". Yurydychna tekhnika: doktrynal'ni osnovy ta problemy vykladannia [Legal technique: doctrinal foundations and problems of teaching], Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia [International Scientific and Practical Conference] m. Kharkiv, Ukraine. pp. 12-15.
6. Shutak, I.D. (2015), Yurydychna tekhnika: kurs leksij [Legal technique: a course of lectures]. Kolo, Drohobych, Ukraine p. 7.
7. Hun'ko, N. (2020), "Problems of corrective law-making activity and ways to solve them". Pidpriemnytstvo, hospodarstvo, pravo. vol. 1. pp.154-159.
8. Radejko, R.I. (2015), "Destructive processes of formalization of law", Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika", vol. 825 (7), pp. 204-211.
9. Dzejko, Zh.O. (2021), "Overcoming the influence of legal demagoguery in the process of applying legislative techniques as a basis for improving the legislation of Ukraine", Suchasni tendentsii rozvytku zakonodavstva Ukrainy v konteksti provedennia derzhavnykh reform [Modern trends in the development of Ukrainian legislation in the context of state reforms] Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia [International Scientific and Practical Conference], Chernivtsi, Ukraine, pp. 264-268.
10. Dzejko, Zh.O. (2006), "The current state and priority directions of the development of legislative technology in Ukraine: practical aspects", Universytets'ki naukovy
11. Kosovych, V.M. (2015), "General theoretical aspects of improvement of normative and legal acts of Ukraine", Ph.D. Thesis, law, Lviv Ivan Franko National University, Lviv, Ukraine.
12. Case of Koretsky and Others v. Ukraine, (2008), available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_446#Text (Accessed 13.06. 2023).

13. The Verkhovna Rada of Ukrain (1996), Constitution of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed: 13.06. 2023).
14. Case of Steel and others v. the United Kingdom (1998), available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_106#Text (Accessed: 13.06. 2023).
15. Lahodych, T.P., (2019) "A legal error as a result of non-compliance with the requirements of the legal technique", *Ukrains'ka mova v iurysprudentsii: stan, problemy ta perspektivy* [Ukrainian language in jurisprudence: state, problems and prospects], XV Vseukrains'ka naukovo-praktychna konferentsiia z problem rozvytku ta funktsionuvannia derzhavnoi movy [XV All-Ukrainian scientific and practical conference on problems of development and functioning of the state language], Kyiv, Ukraine, part. 2, pp. 94-97.
16. Minchenko, R. (2020), "Legal technique of making changes to the civil procedural legislation of Ukraine", available at: <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-39-22> (Accessed: 13.06. 2023).
17. Holubeva, N.Yu. (2021), *Naukovo-praktychnyj komentar Tsyvil'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Civil Procedure Code of Ukraine], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
18. Vasylyna, N.V Kot, O.O and Hul'ko, B.I. (2021), *Tsyvil'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyj komentar* [Civil Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary], Dakor, Kyiv, Ukraine.
19. Yasynok, M.M. (2023), *Tsyvil'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyj komentar* [Civil procedural code of Ukraine: scientific and practical commentary], Alerta, Kyiv, Ukraine.
20. Huz', L.Ye. (2022), *Tsyvil'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy. Sudovo-praktychnyj komentar dlia sudu pershoi instantsii* [Civil Procedure Code of Ukraine. Legal and practical commentary for the court of first instance], Alerta, Kyiv, Ukraine.
21. Constitutional Court of Ukraine (2022), decision in the case № 3-9/2019(206/19) available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-22#n2> (Accessed: 13.06. 2023).
22. Hnativ, O. (2019), "The practice of actual reimbursement of costs for legal aid with actual costs in civil proceedings", *Aktual'ni problemy pravoznavstva* vol, 4 (20). pp. 164-166.
23. Les'ko, A.O. (2019), "The practice of actual reimbursement of costs for legal aid with actual costs in civil proceedings", *Pravova derzhava*, vol. 34. pp.48-55.
24. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), Civil Procedure Code of Ukraine, articles 2-3, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (Accessed: 13.06. 2023).
25. Ministry of Justice of Ukraine (2000), Methodological recommendations for the legal examination of projects of regulatory and legal acts, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va041323-00#Text> (Accessed: 13.06. 2023).
26. The Ministry of Justice of Ukraine and the Government Commissioner for European Court of Human Rights (2006), Methodological recommendations for the examination of regulatory legal acts (their drafts) for compliance with the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003323-06#Text> (Accessed: 13.06. 2023).

Стаття надійшла до друку 19.06.2023

УДК 340

DOI 10.31732/2708-339X-2023-09-50-58

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО МЕДІАЦІЮ»: ОСНОВНІ ДОСЯГНЕННЯ ТА ПОДАЛЬШІ КРОКИ РОЗВИТКУ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

Марина Ю. Ю.,

аспірант Університету «КРОК»
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: yuriymarina23@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6375-5118>

THE LAW OF UKRAINE "ON MEDIATION": THE MAIN ACHIEVEMENTS AND FURTHER STEPS IN THE DEVELOPMENT OF MEDIATION IN UKRAINE

Maryna Yu. Yu.,

PhD student of «KROK» University,
Tabirna St, 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: yuriymarina23@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6375-5118>

Анотація. Стаття присвячена дослідженню медіації як альтернативного способу вирішення соціальних спорів, аналізу Закону України «Про медіацію». Хоча медіація вважається одним із найпопулярніших способів консенсусного вирішення спорів, проте протягом багатьох років медіація в Україні не мала законодавчого регулювання. Це була одна з перешкод, яка стримувала розвиток альтернативного вирішення спорів в Україні, незважаючи на зростання медіаторної спільноти. 16 листопада 2021 року було ухвалено Закон України «Про медіацію».

Стаття присвячена відмінним рисам нового українського законодавчого регулювання медіації, які є визначальними для національної моделі медіації, наприклад, такими як визначення та принцип медіації, її принципи та обсяг, вимоги до медіаторів та ін. згідно зі ст. 124 Конституції України та європейських стандартів доступу до суду (ч. 1 ст. 6 ЄСДС). У статті розглядаються організаційно-процесуальні аспекти інтеграції медіації до судового розгляду. Аналізуються різні моделі інтеграції медіації до української судової системи, які апробовані в Україні. Визначено сучасні тенденції у розвитку медіації в Україні. Сучасні тенденції посилення взаємодії медіації та судочинства дозволяють виділити судову медіацію, яка інтегрована у судовий розгляд та забезпечується за сприяння суду. Загалом розробка стратегії інтеграції медіації до судового розгляду стосується двох основних аспектів: організаційного, який пов'язаний із виробленням оптимальної моделі судової медіації, та процесуального, який орієнтований на процесуальні особливості такої інтеграції.

Зроблено висновок про те, що ухвалення Закону «Про медіацію» сприяє розвитку альтернативного вирішення спорів в Україні, але потребує подальших кроків, таких як: розробка національної моделі судової медіації, внесення змін до процесуального законодавства із запровадженням спеціальної процедури, яка б призвела до забезпечення дотримання угод, що впливають із міжнародного посередництва у комерційних спорах, та прийняття спеціального регламенту для інтеграції посередництва до інших юрисдикційних видів діяльності (нотаріат, система правової допомоги).

Ключові слова: медіація, правова система, судове посередництво, обов'язкове посередництво, посередник, спір.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 14.

Abstract. The article is devoted to the study of mediation as an alternative way of resolving social disputes, analysis of the Law of Ukraine "On Mediation". Although mediation is considered to be one of the most popular methods of consensual disputes resolution, for many years mediation in Ukraine was not regulated by law. This was one of the obstacles that held back the development of alternative dispute resolution in Ukraine, despite the growth of the mediation community. On November 16, 2021, the Law of Ukraine "On Mediation" was adopted.

The article is devoted to the distinctive features of the new Ukrainian legislative regulation of mediation,

which are decisive for the national model of mediation, for example, the definition and principles of mediation, its principles and scope, requirements for mediators, etc. in accordance with Article 124 of the Constitution of Ukraine and European standards of access to justice (part 1 of Article 6 of the ESAJ). The article deals with the organizational and procedural aspects of the integration of mediation into the trial. Various models of integration of mediation into the Ukrainian judicial system, which have been tested in Ukraine, are analyzed. The current trends in the development of mediation in Ukraine are determined. The current trends in the development of mediation in Ukraine are defined. Modern trends of strengthening the interaction of mediation and the judiciary allow to highlight judicial mediation, which is integrated into court proceedings and is provided with the assistance of the court. In general, the development of a strategy for the integration of mediation into court proceedings concerns two main aspects: organizational, which is related to the development of an optimal model of judicial mediation, and procedural, which is focused on procedural features of such integration.

It is concluded that the adoption of the Law "On Mediation" contributes to the development of alternative disputes resolution in Ukraine, but requires further steps, such as the development of a national model of judicial mediation, amendments to the procedural legislation with the introduction of a special procedure that would lead to compliance with agreements, arising in connection with international mediation in commercial disputes, and the adoption of special rules for the integration of mediation into other jurisdictional activities (notary, legal aid system).

Keywords: mediation, legal system, judicial mediation, mandatory mediation, mediator, dispute.

Formulas: 0, fig.: 0, tab.: 0, ref.: 14.

Постановка проблеми. Медіація – один із найпопулярніших методів альтернативного вирішення суперечок у всьому світі. Він вважається частиною міжнародного стандарту доступу до правосуддя, який сьогодні трактується не лише як доступ до судів класичного типу, а й як доступ до альтернативного вирішення спорів.

Розвиток методів альтернативного вирішення спорів загалом та медіації зокрема визнано однією з цілей реформи системи правосуддя в Україні. Таким чином, 16 листопада 2021 р. було ухвалено Закон України «Про медіацію». Медіаторська спільнота чекала цього понад 25 років з того часу, як перші медіатори пройшли навчання за підтримки світового співтовариства медіаторів, і нині на нього покладаються великі надії. Передбачається, що це позитивно вплине на розвиток руху АРС в Україні та покращення доступу до правосуддя та його ефективності. Водночас, Закон «Про медіацію» є рамковим і вимагає подальших кроків для реалізації на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням медіації в Україні займалися наступні науковці, як І. Ізарова, Т. Цувіна, В. Комаров, О.М. Матвійчук, О.Г. Завидовська-Марчук, А. Сергеева та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Стаття присвячена аналізу основних особливостей нового Закону України «Про медіацію» та його прогалин, а також подальшим напрямом

просування медіації в Україні. Необхідно визначити сучасні тенденції та подальші кроки розвитку медіації в українській правовій системі. Таким чином, у статті є науковий аналіз Закону України «Про медіацію» 16 листопада 2021 р, його основні досягнення та подальші кроки розвитку медіації в Україні.

Виклад основних положень. Сфера застосування Закону «Про медіацію» є досить широкою. Це можуть бути як відносини, пов'язані із здійсненням медіації для відвертання виникненню спорів (конфліктів) в майбутньому або ж вирішення будь-яких спорів (конфліктів), в тому числі сімейних, цивільних, господарських, трудових, адміністративних, та пов'язаних з адміністративним правопорушенням кримінального провадження для примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) (Ч. 1 ст. 3 Закону «Про медіацію»).

Водночас законодавство може містити окремі положення щодо процедур медіації з різних категорій спорів. Як бачимо, Закон «Про медіацію» регулює не лише медіацію вирішення спорів, а й так звану превентивну медіацію, тобто медіацію спору, який може виникнути тільки в майбутньому, наприклад, медіацію укладання контракту або шлюбного договору.

Медіація також може бути інтегрована до судового процесу на різних стадіях. З урахуванням цього критерію можна виділити такі види медіації:

а) досудова медіація, яка має місце до початку судового розгляду і може бути обов'язковою досудовою процедурою вирішення спору, незастосування якої унеможлиблює початок судового розгляду;

б) посередництво в суді першої інстанції, що відбувається ще до винесення рішення під час попереднього провадження або ж розгляду справи по суті;

в) посередництво у вищих судах під час перегляду судових рішень у апеляційній чи касаційній інстанціях;

г) посередництво у виконавчому провадженні або післясудове посередництво, яке проводиться під час виконання рішення суду. Те саме стосується й інтеграції медіації в арбітраж.

Закон «Про медіацію» визнає класичні принципи медіації, які включають добровільність (ст. 5), конфіденційність (ст. 6), нейтральність, незалежність і неупередженість медіатора (ст. 7), самовизначення сторін та рівність прав сторін медіації (ст. 8).

Закон «Про медіацію» нічого не говорить про обов'язкову медіацію, але проголошує добровільність одним з основних принципів медіації, згідно з яким сторони можуть лише добровільно, за взаємною згодою звертатися до обраного медіатора, ніхто не може бути примушений до участі у медіації, і процедура може здаватися, що в Законі «Про медіацію» закріплено класичну добровільну модель медіації. Але нині дедалі більше країн встановлюють різні види обов'язкової медіації деяких категорій справ [13]. Першою країною в Європі, яка розробила таке положення, була Італія, де медіація є обов'язковою досудовою процедурою, наприклад, у кондомініумі суперечки власників, суперечки про лікарську недбалість, суперечки про дифамацію, суперечки, що виникають через банківські та страхові договори і т.д. [12] Дана тенденція викликала зрушення в трактуванні принципу добровільності від добровільного вступу в процедуру медіації до добровільного закінчення такої процедури. В даний час запровадження різних видів обов'язкової медіації стало загальносвітовою тенденцією у правовому регулюванні медіації.

Можна виділити різні види медіації

залежно від поділу ініціатив між сторонами та судом при ухваленні рішення про використання медіації:

а) повністю добровільне посередництво, ініційоване сторонами;

б) медіація, ініційована хоча б однією стороною, яка зобов'язує іншу сторону брати участь у медіації без права відмови;

в) медіація, ініційована судом:

- медіація за рекомендацією суду, коли суддя має право лише рекомендувати медіацію та роз'яснювати її переваги та санкції за відмову від застосування медіації згідно з національним законодавством;

- медіація за призначенням або за розпорядженням суду, що відображає велику міру обов'язковості даної процедури, і обов'язковість у цьому випадку може стосуватися відвідування інформаційного сеансу або самої медіації;

г) медіація як встановлений законом досудовий порядок, що означає, що позивач не може пред'явити позов, якщо сторони не намагалися вирішити свою суперечку за допомогою медіації [11].

Ст. 124 Конституції України вказує на те, що юрисдикція судів поширюється на будь-яку правову суперечку та будь-яке кримінальне звинувачення. У випадках, передбачених законом, суди розглядають інші справи. Закон може передбачати обов'язковий досудовий порядок вирішення спорів [1].

Дане конституційне становище відкриває перед законодавцем можливості запровадження обов'язкової медіації в окремих категоріях справ у майбутньому, незважаючи на те, що Закон «Про медіацію» не регулює будь-який вид обов'язкової медіації.

Обов'язкове посередництво створює проблеми для України. Ухвалюючи положення про обов'язкову медіацію, держава поширює на цю процедуру дію п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод від 1950 р. стосовно позитивного зобов'язання держави гарантувати доступ до суду. Незважаючи на те, що з точки зору Європейського суду з прав людини, прецедентна практика обов'язкової медіації не порушує вимоги про доступ до суду, у кожному випадку має дотримуватися принципу пропорційності. Класична структура критерію

пропорційності для справ про доступ до суду виглядає так:

1) мета закріпленого законом обмеження доступу до суду має бути легітимною;

2) засоби, використані для обмеження, повинні бути мінімально обтяжливими та необхідними в демократичному суспільстві;

3) повинен існувати розумний і пропорційний зв'язок між використовуваними засобами і метою;

4) обмеження, що розглядається, не суперечать самій суті доступу до судових прав, позаяк особа не може бути позбавлена права на судовий захист внаслідок обмеження і завжди повинні бути альтернативні способи захисту порушених прав, свобод або інтересів, якщо розгляд окремих справ виключено з підсудності суду.

З урахуванням викладеного, з тлумачення медіації як обов'язкової досудової процедури можна зробити висновок, що така процедура має легітимну мету, що містить два аспекти: з одного боку – переслідує суспільний інтерес у доступі до правосуддя для всіх та його ефективність, а також полегшення навантаження на суди; з іншого боку, він спрямований на задоволення приватного інтересу сторін, який полягає у забезпеченні використання ефективного та належного узгодженого способу вирішення їхнього спору. Якщо сторонам надається можливість добровільно припинити процедуру медіації, засоби, які використовуються для обмеження, є мінімально обтяжливими та пропорційними меті обмежень.

Водночас постає питання, чи не викличе така законодавча норма ситуації, коли насправді особу взагалі буде позбавлено права на справедливий судовий розгляд з точки зору реального розвитку медіації в Україні та кількість сертифікованих медіаторів. Запровадження медіації як обов'язкового досудового порядку вирішення спорів навіть у деяких категоріях справ передбачає позитивне зобов'язання держави щодо забезпечення безперешкодного доступу до медіації на всій території держави. Разом з тим, у випадках, коли сторони мають право на юридичну допомогу, медіація має бути

надана безкоштовно за рахунок коштів державного бюджету (А. 4 ч.1 ст.1 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»). На наш погляд, це завдання недосяжне в поточній ситуації в Україні, враховуючи кількість посередників, війну на території України розпочату росією, велику територію країни та диверсифікацію судової системи. Це може призвести, з одного боку, до додаткових навантажень на бюджет, а з іншого – до порушення права на справедливий розгляд суду (п. 1 ст. 6 Європейського кодексу з прав людини). Але вже зараз існує кілька безкоштовних проєктів асоціацій медіаторів та систем юридичної допомоги у великих містах та проєктів онлайн-медіації у малих містах. Загалом важливо пам'ятати, що примусова медіація може збільшити кількість медіацій, але не збільшить кількість врегульованих суперечок, оскільки сторони та юристи часто розглядають таку процедуру як формальність перед поданням позову. Відповідно до цих міркувань, перш ніж запроваджувати медіацію як обов'язкову досудову процедуру, державі необхідно провести серйозну роботу з популяризації медіації та збільшення кількості медіаторів.

Хоча історично медіація постає як альтернатива класичному судовому розгляду, згодом ефективність медіації призвела до інтеграції медіації до судового розгляду. Медіація покликана полегшити навантаження на судову систему та допомогти у боротьбі з такими негативними тенденціями у цивільному процесі, як надмірна тривалість судового розгляду, високі судові витрати, складність судового розгляду, що характеризують кризу цивільного судочинства у другій половині XX ст. [14]. В даний час визнано, що медіація може покращити доступність і ефективність правосуддя, збагатити судову практику, підвищити гнучкість і пристосованість судового розгляду до характеру спору і т.д. В результаті, з одного боку, вона може підвищувати довіру до системи правосуддя і рівень задоволеності простих людей судовою владою, а з іншого боку, дозволяє сторонам обирати найбільш вдалий спосіб вирішення своїх суперечок.

Сучасні тенденції посилення взаємодії медіації та судочинства дозволяють виділити судову медіацію, яка інтегрована у судовий розгляд та забезпечується за сприяння суду. Загалом розробка стратегії інтеграції медіації до судового розгляду стосується двох основних аспектів: організаційного, який пов'язаний із виробленням оптимальної моделі судової медіації, та процесуального, який орієнтований на процесуальні особливості такої інтеграції.

Аналіз законодавства та практики реалізації пілотних проектів з медіації, інтегрованої в судовий розгляд у зарубіжних країнах, дозволяє виділити такі моделі судової медіації:

а) судова медіація, або модель «суддя-медіатор», що здійснюється безпосередньо у суді суддями, які пройшли спеціальну медіаційну підготовку;

б) судове посередництво двох видів:

- внутрішньо-судова медіація, за якої медіація здійснюється у центрі медіації чи центрі альтернативного вирішення спорів у суді, тому передбачається, що медіація проводиться «всередині» суду внутрішніми медіаторами;

- зовнішнє судове посередництво, у якому справи для посередництва направляються у зовнішні державні чи приватні медіаційні центри чи медіаторам [11].

В Україні було кілька пілотних схем судової медіації за підтримки донорських організацій. Були представлені такі моделі медіації, інтегровані в судовий розгляд:

- зовнішня судова медіація («Підтримка розвитку медіації у восьми судах Волинської області як альтернативний спосіб вирішення конфлікту» за підтримки USAID у рамках проекту «Справедливе правосуддя»);

- судове посередництво, за якого посередниками виступали спеціально підготовлені судді (грант Європейської комісії та Ради Європи «Порядок відбору та призначення суддів, їх підготовки, притягнення до дисциплінарної відповідальності, розподілу справ та альтернативного вирішення спорів у 2006-2007 рр. та «Прозорість та ефективність системи правосуддя в Україні» у 2008-2011 рр.);

- спеціальна процедура вирішення спору за участю судді як особливий вид примирливої процедури, яку проводить суддя (проект «Навчання суддів для економічного зростання» за підтримки Канадського національного юридичного інституту).

У межах цих проектів було отримано такі результати. Згідно зі статистикою, в рамках зовнішньої медіації, реалізованої у восьми судах Волинської області, до процесу медіації було залучено 142 особи, проведено 108 інформаційно-оцінних зустрічей із сторонами, проведено 38 медіацій, 14 з яких були успішними. (З них – два спадкові спори, три земельні спори, чотири сімейні спори, п'ять цивільних спорів). Після проведення успішної медіації сторонам було запропоновано відповісти на запитання анкети: 20 із 24 осіб вказали, що не очікували такого результату; 18 із 24 осіб повідомили, що суддя повністю зрозумів суть проблеми та максимально сприяв вирішенню спору та рекомендував їм медіацію; 16 людей із 24 заявили, що в майбутньому спробують спочатку скористатися медіацією, щоб заощадити гроші та час. При цьому з 24 справ, у яких медіація не мала успіху: 4 медіації були зупинені медіатором (у тому числі 3 медіації, в ході яких медіатори були поінформовані про насильство), а в 5 випадках медіацію було зупинено через правові претензії сторін від представників у справі [10].

Натомість у пілотному проекті судової медіації (модель «суддя-медіатор»), який проходив у чотирьох судах (Вінницький окружний адміністративний суд, Білоцерківський міський суд Київської області, Івано-Франківський міський суд, Донецький апеляційний адміністративний суд) з липня 2010 р. по листопад 2010 р. до медіації було передано 83 справи, у 50 випадках медіація відбулася, 36 медіацій завершилися успішно, а у 33 випадках було укладено мирові медіативні угоди.

Проект, пов'язаний із запровадженням процедури вирішення спору за участю судді, навіть став основою для внесення змін до процесуального законодавства у 2017 р. По суті, це не

медіація – це своєрідне примирення під керівництвом судді, який проводив судовий розгляд. Хоча в Україні були випробувані різні види інтегруючої медіації, у новому Законі «Про медіацію» нічого не йдеться про можливість проведення медіації суддями чи іншими працівниками суду, тому можна зробити висновок, що в Україні зовнішня медіація за участю судді розвиватиметься у майбутньому і далі. З цього погляду головне питання полягає в тому, як і ким відбиратимуться медіатори для такого роду медіації і хто формуватиме і вестиме реєстр таких медіаторів.

Ще до ухвалення Закону «Про медіацію» медіація могла застосовуватися паралельно із судовим розглядом у зв'язку з наявністю у законодавстві положень про можливість досягнення мирової угоди між сторонами на будь-якій стадії цивільного, господарського чи адміністративного судочинства, у тому числі апеляційне та касаційне провадження та виконавче провадження.

На практиці, якщо сторони в процесі використовують медіацію та знаходять мирове рішення, вони можуть довести його до суду, і воно може бути затверджено судом як мирова угода. Більше того, хоча законодавча регламентація медіації була відсутня, з 2017 р. імунітет медіатора вже був закріплений у процесуальному законодавстві (п. 2 ч. 1 ст. 70 КПК; п. 2 ч. 1 ст. 66 АПК), що фактично унеможливило допит медіатора як свідка про факти, що стали йому відомими в ході судового розгляду.

Поруч із прийняттям Закону «Про медіацію» вносяться зміни у процесуальні кодекси – Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК), Арбітражний процесуальний кодекс (далі – АПК), Адміністративний процесуальний кодекс (далі – АПК) – було зроблено. Основні судові гарантії під час використання медіації можна резюмувати так:

1. У процесуальному законодавстві прямо передбачено, що сторони можуть примиритися, у тому числі в порядку медіації, на будь-якій стадії судового розгляду, а результат угоди сторін може бути затверджений як мирова угода (ч. 7 ст. 46 ЦПК; ч. 7 ст. 49 АПК; ч. 5 ст. 47 АПК).

2. Особлива гарантія принципу нейтральності пов'язана із заборобою на суміщення двох ролей – посередника та законного представника: особа, яка виступила посередником у суперечці, пов'язаній із справою, що розглядається судом, не може виступати представником у тій же справі (п. 5 ч. 5 ст. 183 ЦПК; п. 5 ч. 5 ст. 198 АПК; Абз. 5 ч. 6 ст. 181 АПК).

3. Суддя тепер зобов'язаний з'ясувати під час підготовчого засідання у справі, чи бажають сторони врегулювати суперечку у позасудовому порядку шляхом медіації (п. 2 ч. 2 ст. 182 ЦПК; п. 2 ч. 2 ст. 197 АПК; Абз. 2 ч. 2 ст. 180 АПК.).

4. Якщо сторони домовилися про проведення позасудової медіації на підготовчому етапі, суд може відкласти підготовче засідання (п. 5 ч. 5 ст. 183 ЦПК; п. 5 ч. 5 ст. 198 АПК; Абз. 5 ч. 6 ст. 181 АПК); водночас суд зобов'язаний призупинити провадження у справі, якщо обидві сторони клопочуть про зупинення провадження у справі при проведенні медіації перед ними на період медіації, але не більше 90 днів з дня ухвалення рішення про зупинення провадження у справі (п. 3-1 ч. 1 ст. 227 ЦПК; п. 4-1 ч. 1 ст. 251 АПК; п. 4 ч. 1 ст. 236 АПК).

Після поновлення провадження у справі, якщо сторони досягли медіативної мирової угоди, суд може закрити провадження у справі та затвердити таку угоду. Іншими варіантами є припинення провадження у справі через відмову позивача від позову або ж винесення рішення суду у разі визнання позову відповідачем. У разі безуспішності медіації суд після поновлення провадження у справі повинен розглянути справу по суті та винести рішення.

5. Використання процедури медіації стимулюється правилами про повернення судового збору: у разі укладення мирової угоди відмова позивача від позову або визнання позову відповідачем у результаті медіації, 60 % суми судового збору до першої, апеляційної чи касаційної інстанцій відшкодовуються (ч. 1, 2 ст. 130 АПК; Частини 1, 2 статті 142 АПК).

6. Для адміністративного судочинства встановлено спеціальне правило, яке встановлює строки подання позову: медіація не зупиняє протягом строку

подання позову до адміністративного суду кримінальні справи [1].

Висновки. Закон «Про медіацію» відкрив нову сторінку напрямку альтернативного вирішення спорів в Україні з погляду верховенства права та доступу до правосуддя. Незважаючи на очікуваний позитивний ефект, багато проблем залишаються відкритими для обговорення.

По-перше, закон наголошує на загальних питаннях розвитку медіації в Україні, не даючи загальних вказівок для будь-якої конкретної моделі судової медіації. Проте розвиток останнього є однією із стратегічних цілей просування альтернативного вирішення спорів в Україні та реформування сектору юстиції. З цієї точки зору, наступні кроки можуть бути пов'язані з розробкою стандартів організації та якості судової медіації, а також запровадженням обов'язкової медіації з окремих видів справ у контексті реалізації положення ст. 124 Конституції України.

По-друге, Україною в 2019 р. було підписано Конвенцію ООН про міжнародні угоди про врегулювання спорів, що виникають у результаті медіації (Сінгапурська конвенція). Тому подальші зміни будуть спрямовані на внесення змін до процесуального законодавства, зокрема, запровадження спеціальної процедури, до виконання угод, що впливають із міжнародного посередництва у комерційних спорах, аналогічно тому, що передбачено для арбітражу Нью-Йоркською конвенцією про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень. Міністерство юстиції організувало робочу групу для ратифікації Сінгапурської конвенції одночасно з організацією робочої групи за проектом Закону «Про медіацію». Зараз ця група працює над поправками до процесуального права з урахуванням Закону «Про медіацію». Слід зазначити, що підписання Сінгапурської конвенції може вивести практику медіації на новий рівень,

значно розширивши її використання у транскордонних комерційних суперечках, що позитивно позначиться на іміджі України на світовій арені та розвитку медіації на Україні.

По-третє, Закон «Про медіацію» передбачає інтеграцію медіації до інших юрисдикційних видів діяльності, таких як діяльність нотаріусів та судових приставів та системи правової допомоги, однак у цьому контексті немає спеціального регулювання медіації. Міністерству юстиції слід зробити деякі подальші кроки, щоб знайти ефективну модель інтеграції медіації в ці галузі.

По-четверте, законодавство не приділяє належної уваги інтеграції медіації до арбітражу та міжнародного комерційного арбітражу. У всьому світі популярна практика так званих гібридних процедур, зокрема med-arb та arb-med, заснованих на поєднанні медіації та арбітражу розгляду у різних варіаціях. Статус медіативних угод та медіативних застережень залишається незрозумілим у Законі «Про медіацію». Систематичний аналіз норм вітчизняного процесуального права дозволяє зробити висновок у тому, що вони є обов'язковими. Важливим питанням у контексті заохочення посередництва та розвитку культури альтернативного вирішення спорів є необхідність того, щоб застереження про посередництво, що містяться в контрактах, а також угоди про посередництво, були обов'язковими для сторін.

По-п'яте, інформаційна політика держави – необхідна популяризації медіації у суспільстві. У ньому мають пояснюватися переваги посередництва, його принципи та переваги; виховувати довіру обивателів до даного інституту та прагнення використовувати неконкурентні способи вирішення спорів, формувати позитивний імідж медіаторів та підвищувати обізнаність суспільства про їхню місію тощо.

Література:

1. *Про медіацію: Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2022, № 7, ст. 51) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> (дата звернення: 26.06.2023)*

2. Про судоустрій та статус суддів: Закон України №1402. VIII від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 03.06.2023)
3. Проект Закону України про внесення змін до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» №7315 від 26.04.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39495> (дата звернення: 01.06.2023)
4. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо здійснення судочинства в умовах воєнного стану №7404 від 24.05.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39662> (дата звернення: 28.06.2023)
5. Проект Закону України про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу, Господарського процесуального кодексу №7316 від 26.04.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/searchResults> (дата звернення: 30.06.2023)
6. Голова Верховного Суду обговорив із суддями нагальні проблеми системи правосуддя, що виникли під час війни” (Державна судова адміністрація, 07.06.2022. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1281822> (дата звернення: 02.06.2023)
7. Збірник статей «5 років діалогу та 25 років медіації в Україні: від розколу до згуртованості». 2019, Київ, URL: <https://www.osce.org/project-coordinator-inukraine/448165> (дата звернення: 26.06.2023)
8. Ізарова І. Стале цивільне правосуддя через відкрите виконання – вивчення українського досвіду. 2020, 9 (5). Академічний журнал міждисциплінарних досліджень. С. 206-216. URL: <https://doi.org/10.36941/ajis-2020-0098> (дата звернення: 26.06.2023)
9. Комаров В., Цувіна Т. Вплив ЄСПЛ та прецедентної практики ЄСПЛ на цивільний процес в Україні. 2021, 1(9) Доступ до правосуддя у Східній Європі.
10. Матвійчук О.М., Завидовська-Марчук О.Г. Медіація в судах: міф чи реальність? Луцьк: Б.в. 2016 рік.
11. Цувіна Т., Сергієва А. Комплексний аналіз поточної ситуації, перешкод та можливостей розвитку медіації: з рекомендаціями щодо популяризації та впровадження медіації в Україні. 2019 рік
12. Silvestri E., Jagtenberg R. Tweeluit – Diptych: Juggling a Red Hot Potato: Italy, the EU, and Mandatory Mediation. 2013, 17(1). Nederlands-Vlaams Tijdschrift voor Mediation en Conflictmanagement. 29-45.
13. Van Rhee C.H. Mandatory Mediation before Litigation in Civil and Commercial Matters: A European Perspective. 2021, 4(12), Access to Justice in Eastern Europe 7-24. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000082>.
14. Zukeman A.A. (ed) Civil Justice in Crisis: Comparative Perspectives of Civil Procedure. Oxford University Press. 1999.

References:

1. On mediation: Law of Ukraine (Verkhovna Rada Bulletin, 2022, No. 7, Article 51) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> (Accessed: 26 June 2023)
2. On the judiciary and the status of judges: Law of Ukraine No. 1402. VIII of 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Accessed: 4 June 2023)
3. Draft Law of Ukraine on Amendments to the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" No. 7315 of April 26, 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39495> (Accessed: 4 June 2023)
4. Draft Law on Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses Regarding Judicial Proceedings in Martial Law No. 7404 dated 05/24/2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39662> (Accessed: 28 June 2023)
5. Draft Law of Ukraine on Amendments to the Code of Administrative Procedure of Ukraine, Civil Procedure Code, Economic Procedure Code No. 7316 of 26/04/2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/searchResults> (Accessed: 30 June 2023)
6. The State Security Service of Ukraine announced the resumption of the "List of cases for review" service. State Judicial Administration of Ukraine, 25.03.2022. URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1264802> (Accessed: 4 June 2023)
7. Collection of articles '5 Years of Dialogue and 25 Years of Mediation in Ukraine: from Division to Cohesion'. 2019, Kyiv, URL: <https://www.osce.org/project-coordinator-inukraine/448165> (Accessed: 26 June 2023)
8. Izarova I., Sustainable Civil Justice Through Open Enforcement – The Ukrainian Experience Studying. 2020, 9 (5). Academic Journal of Interdisciplinary Research. 206-216. URL: <https://doi.org/10.36941/ajis-2020-0098> (Accessed: 26 June 2023)
9. Komarov V., Tsvina T. The Impact of the ECHR and the Case law of the ECHR on Civil Procedure in Ukraine. 2021, 1(9) Access to Justice in Eastern Europe.
10. Matviychuk O.M., Zavydovska-Marchuk O.H. Mediation in the courts: myth or reality? Lutsk: B.v. 2016.
11. Tsvina T., Serhieieva A. Comprehensive Analysis of the Current Situation, Barriers and Possibilities of Mediation Development: with Recommendations for the Promotion and Implementation of Mediation in Ukraine. 2019.
12. Silvestri E., Jagtenberg R. Tweeluit – Diptych: Juggling a Red Hot Potato: Italy, the EU, and Mandatory Mediation. 2013, 17(1). Nederlands-Vlaams Tijdschrift voor Mediation en Conflictmanagement. 29-45.

13. Van Rhee C.H. *Mandatory Mediation before Litigation in Civil and Commercial Matters: A European Perspective*. 2021, 4(12), *Access to Justice in Eastern Europe* 7-24. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000082>.
14. Zukeman A.A. (ed) *Civil Justice in Crisis: Comparative Perspectives of Civil Procedure*. Oxford University Press. 1999.

Стаття надійшла до друку 28.06.2023

УДК 321:352.07

DOI 10.31732/2708-339X-2023-09-59-63

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Француз А. Й.,

*Герой України, Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

WESTERN EUROPEAN EXPERIENCE OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

Frantsuz A. Yo.,

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Laws, Professor,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines of
"KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

Анотація. Наукова стаття присвячена питанню західноєвропейського досвіду становлення та розвитку місцевого самоврядування визначає історичні особливості місцевого самоврядування у західних країнах. Крім того, стаття містить аналіз громадянської теорії місцевого самоврядування, як синтезуючої між правом англо-американської та континентальної правової системи. У науковій статті проаналізовано положення про місцеве самоврядування конституцій переважної більшості сучасних держав, зокрема проаналізовано конституцію Республіки Болгарія, де закріплено муніципалітет, у якому реалізується місцеве самоврядування, а громадяни беруть участь в управлінні громадою через виборні органи місцевого самоврядування, а також безпосередньо через референдум і загальні збори населення. Досліджено низку конституційних принципів зарубіжних країн, принципи суспільного й державного ладу, які записані в початкових частинах основних законів, щодо демократії та верховенства народу, визнання, охорони й захисту прав та свобод громадян. Визначено ступінь конституційного регулювання питань місцевого управління й самоврядування в різних державах. Констатовано, що у одних країнах конституції можуть досить детально регулювати місцеве самоврядування, а у інших лише згадувати про нього або взагалі не розглядати питання, залишаючи регулювання місцевого самоврядування. Досліджено конституційне регулювання місцевого самоврядування у конституції Федеративної Республіки Німеччини, яка закріплює, що «у землях, округах та громадах народ має представництво, яке встановлюється в результаті загальних, прямих, вільних, рівних і таємних виборів». Разом з тим, розглянуто Конституцію Індії, яка практично лише до 1992 р. передбачала, що держава вживає заходів для організації сільських начаятів (представницьких органів, сформованих на рівні села) і надає їм повноваження, необхідні для їх функціонування. На основі відповідного дослідження шляхом використання моделей місцевого самоврядування різних країн здійснено аналіз становлення та розвитку місцевого самоврядування.

Ключові слова: західноєвропейське місцеве самоврядування, генеза місцевого самоврядування у західній Європі, місцеве самоврядування країн західної Європи, країни західної Європи, етатистська (державна) теорія, європейська децентралізація влади.

Формул: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 0, **бібл.:** 6.

Abstract. The scientific article, devoted to the issue of the Western European experience of the formation and development of local self-government, defines the historical features of local self-government in Western countries. In addition, the article contains an analysis of the community theory of local self-government as a synthesis between the law of the Anglo-American and continental legal systems. The scientific article analyzes the provisions on local self-government in the constitutions of the vast majority of modern states, in particular, the Constitution of the Republic of Bulgaria is analyzed, which established a municipality, in which local self-government is implemented, and citizens participate in the management of the community through elected bodies of

local self-government, as well as directly through a referendum and general meeting of the citizens. A number of constitutional principles of foreign countries, principles of social and state order, which are written in the initial parts of the main laws, regarding democracy and the supremacy of the people, recognition, defense and protection of the rights and freedoms of citizens, have been studied. The level of constitutional regulation of local government and self-government issues in different states has been determined. It was defined that in some countries the constitutions can regulate local self-government in details, while in others they only mention it or do not consider the issue at all, leaving the regulation of local self-government. The constitutional regulation of local self-government in the Constitution of the Federal Republic of Germany, which highlights that "in the lands, districts and communities, the people have representation, which is established as a result of general, direct, free, equal and secret elections", was investigated. At the same time, the Constitution of India was examined, which almost only until 1992 provided that the state takes measures to organize village panchayats (representative bodies formed at the village level) and grants them with the powers necessary for their functioning. On the basis of relevant research, an analysis of the formation and development of local self-government was carried out by using models of local self-government in different countries.

Keywords: Western European local self-government, genesis of local self-government in Western Europe, local self-government of Western European countries, Western European countries, etatist (state) theory, European decentralization of power.

Formulas: 0, fig.: 0, tab.: 0, ref.: 6.

Постанова проблеми. Досвід розвитку та становлення місцевого самоврядування західних країн є актуальним та важливим в умовах проходження Україною євроінтеграційних процесів. Важливим є співвідношення англо-американської та континентальної моделей місцевого самоврядування, а також їх синтезу. Крім того, слід визначити недоліки та переваги становлення і розвитку місцевого самоврядування у західних країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню становлення та розвитку місцевого самоврядування в країнах континентальної правової системи приділили увагу такі українські та зарубіжні науковці, як: В. Куйбіда, Б. Калиновський, М. Кащишин, Б. Гертруд, Л. Штейн, О. Батанов, П. Ворона та інші науковці.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Питання становлення та розвитку місцевого самоврядування досліджувались науковцями у багатьох наукових працях, однак питання дослідження становлення та розвитку місцевого самоврядування як західноєвропейського досвіду з аналізом теорій становлення та моделей становлення місцевого самоврядування за кордоном залишається відкритим.

Метою статті є дослідити західноєвропейський досвід становлення та розвитку місцевого самоврядування з аналізом теорій та моделей становлення місцевого самоврядування у зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті розгляду західноєвропейського досвіду місцевого самоврядування 1850 – 1860-х років, важливим є проаналізувати досвід Англії та частково Франції, а також Німеччину і особливо після проведення реформ місцевого управління у 1871 та 1875 роках [1].

Важливо зазначити, що перший у Європі досвід синтезу двох моделей місцевого самоврядування має свої особливості: переваги та недоліки. У всіх країнах Європи рівновага між самоврядуванням та централізацією встановлювалася дуже довго (у Великій Британії реформи місцевого самоврядування продовжуються досі).

Найголовніша проблема полягала в тому, що соціальні зміни в Європі другої половини XIX – початку XX ст. відбувалися надзвичайно швидко, що вимагало моментального коригування виборчої системи та вибудовування нових форм взаємодії земських та губернаторських органів влади. Влада не встигала своєчасно реагувати на ці процеси, тому зараз ми констатуємо тодішню кризу місцевого управління, або про недостатню ефективність місцевого управління у XIX-XX ст.

Вже у 1870-ті роки недоліки були усвідомлені і на оцінку земського самоврядування стали впливати прусська форма місцевого самоврядування та німецькі державні теорії місцевого самоврядування. Проте прусська реформа 1871 та 1875 роки проводилася при

найсильнішому та успішному опору юнкерства, яке зберегло свої земельні володіння. Земська контрреформа 1890 року, таким чином, стала кроком назад до станового представництва. Завдання вибудовування вертикалі влади та балансу централізації та самоврядування також не було вирішено [2].

Результатом вищезазначеного синтезу двох теорій стала общинна теорія місцевого самоврядування. У змісті відповідної теорії лежало співвідношення діяльності органів самоврядування та державного управління. Особливістю самоврядування відповідно до цієї теорії є те, що у повноваження представників такої теорії входить виконання місцевими спілками завдань, що вони собі ставлять, тобто органи самоврядування не є державними органами, а більше схожі на місцеву громадськість, але такі погляди на місцеве самоврядування не набули поширення.

Вищезазначене обґрунтовується тим, що згідно з цією теорією держава є федерацією громад, яка отримує свої права від громади, а органи місцевого самоврядування самостійні та самостійні у своїй діяльності, тож відповідно керуються лише законом, за принципом дозволено все, що не заборонено [3].

Варто зазначити, що на практиці не можна ототожнювати державне управління та місцеве самоврядування. Крім того, навіть найдемократичніші держави не можуть не втручатися у місцеві справи. Уявлення про походження місцевого самоврядування пізніше розвивалися за зовсім протилежного підходу до природи цього явища.

Етапистська (державна) теорія розглядає місцеве самоврядування як одну з форм управління місцевим самоврядуванням. Таким чином, на відміну від общинного самоврядування, вона розглядає місцеве самоврядування як спосіб децентралізації державної влади на місцевому рівні.

Р. Гнейст, як один із основоположників цього підходу, вважав, що самоврядування – це, по суті, здійснення волі держави місцевими виборними установами, а місцеві органи-агенти [4, с. 21].

Своєю чергою, Л. Штейн не протиставляв громаду державі, а стверджував, що громада є батьківщиною вільного правління і люди без вільної громади за будь-якого державного устрою будуть не вільними, а адміністративно-рабськими. Однак метою суспільства автор називав створення основних форм та органів держави, захищаючи тим самим його державний характер [5, с. 74].

Основним недоліком цієї теорії, на наш погляд, є надмірний вплив державних інтересів на здійснення органами місцевого самоврядування повноважень у вирішенні місцевих справ, а також здійснення ними повноважень державного управління.

Що стосується теорії вільної громади остання визначає, що порядок із законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади конституційно має бути закріплена і муніципальна влада (громадівська влада), адже існує самостійно та незалежно від державної влади, що свідчить про те, що органи центральної влади не утворюють громаду, а визнають її за фактом існування [6, с. 70].

На межі 20-21 століть існують різні теорії, які відображають підпорядкування муніципалітетів державній адміністрації. Широкого поширення набуло уявлення про дуалізм місцевого самоврядування. Відповідно до цієї теорії, муніципалітет, який виконує відповідні функції управління, виходить за межі місцевих інтересів і тому повинен виступати як інструмент державного управління. У той же час муніципалітети зберігають свою самостійність у суто місцевих питаннях. Таким чином, датські вчені стверджують, що муніципалітети не є нерегульованими в «державі-державі», а радше діють як місцеві політичні одиниці з відносно більшою незалежністю, які вписуються в загальну систему держави.

Деякі концепції муніципального управління пов'язані з теорією «держави загального добробуту». В основі однієї з них – теорії соціальних послуг – лежить теза про виконання муніципалітетами одного з основних завдань:

Надання послуг його мешканцями, організація обслуговування населення. У багатьох державах була прийнята концепція неполітичного місцевого самоврядування,

яка стверджує, що муніципалітети повинні стояти осторонь від політики, будучи офіційним апаратом, що спеціалізується на наданні певних послуг населенню.

У цьому випадку більш вираженою видається позиція фінських вчених, які наголошують на зв'язку місцевого самоврядування з державною організацією, водночас констатуючи реальну ситуацію: «В той же час єдиної думки в правових питаннях немає». теорія про те, як. Щоб зрозуміти положення муніципального самоврядування в державі, дехто стверджує, що право на самоврядування комун надається державою законодавством, і тому комуни не мають суверенного права керувати своєю територією як держава. Інші відстоюють позицію, згідно з якою комуна і держава є рівноправними і їхнє існування не залежить одне від одного, справа в тому, що традиції місцевого самоврядування старші за традиції держави, тому вони недоречні. Підкресліть позицію держави як суб'єкта влади, що надає право на самоврядування, і зобразить її як первісного суб'єкта суспільного управління.

На нашу думку, більш правильним видається підхід, який не протиставляє місцеве самоврядування місцевій адміністрації, а розглядає їх частини у співвідношенні з цілим. Так, дослідник Х.Ф. місцева адміністрація». Останній, на думку вченого, є досить всеосяжним і «включає всі адміністративні одиниці нижче національного рівня в унітарних державах і нижче рівня суб'єкта федерації у федеративних державах.

Місцеве самоврядування, як свідчить світовий досвід, є досить складним і гнучким механізмом, який може включати як місцеву державну адміністрацію, так і місцеві представницькі органи та їх виконавчі органи, що відображає поєднання самоврядних і державницьких засад у місцевому (муніципальному) інституті управління. В іншому випадку треба визнати, що у Великій Британії та інших державах англосаксонського права, де немає представників центру, немає місцевого самоврядування, хоча цей останній термін тут вживається як у законодавстві, так і в працях дослідників.

Місцеве управління та

самоврядування завжди вважалися основою демократичного суспільства, і від того, наскільки розвиненою, активною та завершеною є муніципальна система, багато в чому залежить міцність демократичних інститутів і загальна політична стабільність у конкретній державі. У ретроспективі муніципальний лад отримав новий поштовх для свого розвитку з появою перших писаних конституцій. Вже тоді йому намагалися відвести належне місце в державному механізмі.

Нині, як і раніше, Конституція та інші правові акти є правовою основою формування та функціонування місцевого самоврядування будь-якої держави, але положення Конституції мають безумовний пріоритет перед іншими законами. Порівняльний аналіз текстів основних законів показує, що конституції переважної більшості країн світу передбачають такі положення щодо функціонування органів місцевого самоврядування та самоврядування: роль і місце місцевого самоврядування в політичній діяльності; система. суспільство; основні принципи організації місцевого управління та самоврядування; Основи адміністративно-територіального поділу; організаційні форми місцевого самоврядування та управління, основи їх компетенції, внутрішню структуру та взаємовідносини; адміністративний нагляд; Гарантії місцевого самоврядування (конституційні, судові, законодавчі, матеріально-фінансові та ін.).

Перш за все, в конституціях переважної більшості сучасних держав йдеться про інститут місцевого самоврядування.

Наприклад, у п. 1 ст. У статті 2 Конституції Болгарії зазначено, що Республіка Болгарія є єдиною державою з місцевим самоврядуванням. та п. 2 ст. 1 передбачає, що вся державна влада походить від народу і здійснюється ним безпосередньо та через органи, передбачені Конституцією. Відповідно до пункту 1 ст. 136 такими органами є, зокрема, муніципалітет, у якому реалізується місцеве самоврядування. Громадяни беруть участь в управлінні громадою через виборні органи місцевого самоврядування, а також

безпосередньо через референдум і загальні збори населення.

Безумовно, організація і діяльність місцевого самоврядування та його органів, як держави, так і самоврядування, ґрунтується на низці принципів, найважливіші з яких закріплені конституцією. Серед них, перш за все, принципи суспільного і державного ладу, які записані в початкових частинах основних законів: це демократія і верховенство народу: визнання, охорона і захист прав і свобод громадян. людина і громадянин; Державний суверенітет і територіальна цілісність; національна рівноправність і право на національну самобутність; Розподіл влади, законність.

Ступінь конституційного регулювання питань місцевого управління і самоврядування в різних державах неоднаковий. Зокрема, у країнах із федеративним устроєм національні конституції можуть досить детально регулювати місцеве самоврядування

(Австрія, Бразилія, Мексика), або лише згадувати про нього (Німеччина), або взагалі не розглядати питання, залишаючи регулювання місцевого самоврядування чистий. На розсуд суб'єктів федерації (Австралія, Канада, США, Швейцарія).

Так, в Основному законі Федеративної Республіки Німеччини лише зазначено, що «у землях, округах і громадах народ має представництво, яке встановлюється в результаті загальних, прямих, вільних, рівних і таємних виборів» (ст. 1, стаття 28). Конституція Індії 1950 р. практично лише до 1992 р. передбачала, що держава вживає заходів для організації сільських пачаятів (представницьких органів, сформованих на рівні села) і надає їм повноваження та повноваження, необхідні для їх функціонування. самоврядна одиниця» (ст. 40). Але в 1992 році були прийняті 73-я і 74-та поправки до Конституції, які надали повний конституційний статус муніципалітетам.

Література:

1. Батанов О. Політико-правові засади децентралізації публічної влади в зарубіжних країнах у контексті муніципальної реформи в Україні / О. Батанов // Юридичний вісник. 2014. №4. С. 25-33.
2. Зарубіжний досвід організації роботи місцевої влади: [монографія] / М.О.Пухтинський, П.В.Ворона, О.В.Власенко та ін. / За заг. ред. П.В.Ворони. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2009. 280 с.
3. Gertrud Behse. Die Soziologie der industriellen Gesellschaft bei Robert v. Mohl, 1953, 101 p. URL: http://library.fes.de/afs/derivat_pdf/jportal_derivate_00020484/afs-1981-097.pdf
4. Ларичев А. А. Правове регулювання організації місцевого самоврядування. «Проспект», 2017. 404 с.
5. Штейн Л. Учніня про управління і право управління з порівнянням літератури і законодавства Франції, Англії, Німеччини. 1874. 594 с.
6. Кащишин М. А. Повноваження органів місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії та доктора наук, автореферати дисертацій. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/17670> (дата звернення: 27.05.2023).

References:

1. Batanov O. Political and legal principles of decentralization of public power in foreign countries in the context of municipal reform in Ukraine / O. Batanov // Legal Bulletin. 2014. No. 4. P.25-33.
2. Foreign experience of organizing the work of local government: [monograph] / M.O. Pukhtynskyi, P.V. Vorona, O.V. Vlasenko and others. / Under general ed. of P.V. Vorona. - Kh.: KharRI NADU Publishing House "Master", 2009. 280 p.
3. Gertrud Behse. Die Soziologie der industrielle Gesellschaft bei Robert v. Mohl, 1953, 101 p. URL: http://library.fes.de/afs/derivat_pdf/jportal_derivate_00020484/afs-1981-097.pdf
4. Larychev A. A. Legal regulation of the organization of local self-government. "Prospect", 2017. 404 p.
5. Shtein L. Teaching about management and the law of management with a comparison of the literature and legislation of France, England, and Germany. 1874. 594 p.
6. Kashchyshyn M.A. Powers of local self-government bodies in Ukraine and foreign countries: a comparative analysis. Doctoral Thesis for obtaining the scientific degrees of Doctor of Philosophy and Doctor of Sciences, Thesis abstracts. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/handle/123456789/17670> (Accessed: 27.05.2023).

Стаття надійшла до друку 31.05.2023

УДК 347

DOI 10.31732/2708-339X-2023-09-64-70

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Корольова В. В.,

к.ю.н., доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін, Університет «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: ViktoriyaV@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2998-6144>

Іщенко Д. Ю.,

аспірант Університету «КРОК»
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: ishchenkody@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0004-3576-9001>

ON THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS IN FOREIGN COUNTRIES

Korolova V. V.,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Department of State and Legal Disciplines,
«KROK» University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: ViktoriyaV@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2998-6144>

Ishchenko D. Yu.,

PhD Student, «KROK» University
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: ishchenkody@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0004-3576-9001>

Анотація. В межах цієї наукової статті здійснено огляд розвитку систем, що забезпечують виконання боржниками своїх грошових зобов'язань. Здійснено огляд таких систем від найдавніших епох (Вавилон) до сучасного українського регулювання. Розглянуто питання позбавлення волі за невиконання боргових зобов'язань та вказано, що лише у середині XX століття людство дійшло до того, що вирішило на рівні міжнародного права заборонити позбавлення волі за такі дії боржника. Досліджено, що особи, уповноважені на вчинення примусових дій щодо стягнення боргів, існували у Римській імперії. Проаналізовано розвиток судових виконавців у Нідерландах від часів середньовіччя до сучасності. Вказано на великий вплив законодавства Франції на розвиток системи виконання судових рішень у Нідерландах. У роботі зазначається про ризики для життя і здоров'я судових виконавців у часи середньовіччя на території сучасних Нідерландів, а також вказано на законодавчий захист судових виконавців у тогочасній Франції. Зазначено, що в сучасній Україні передбачено кримінально-правовий захист державних та приватних виконавців. Досліджено, які риси примусового виконання рішень у попередні епохи знайшли своє відображення у наші часи. В українському законодавстві тривалий час існувала норма про надання боржнику часу на самостійне виконання судового рішення, як і в середньовіччі на території Нідерландів. Як і тоді, так і зараз боржник може запропонувати майно, на яке слід звернути стягнення. Описано процедуру примусового продажу майна та порівняно її із сучасною процедурою. Специфіка примусового продажу майна на аукціоні 500 років тому обумовлена тогочасними реаліями: оголошення про продаж майна відбувалися у церкві та на базарі, а сам процес продажу тривав, поки горіла свічка, а надалі угоду затверджував суд. Єдине, що залишилося незмінним до сьогодні – це принцип, за якого покупцем майна ставав той, хто запропонує на аукціоні найвищу ціну. У статті йдеться про також про інші функції, які виконували судові виконавці у минулі часи. Також вказано, що і нині у правових актах Ради Європи щодо примусового виконання рішень зазначено про можливість покладення на судових виконавців виконання інших функцій.

Ключові слова: судові виконавці, примусове виконання судових рішень, Середньовічна Франція, Нижні Країни, боргові зобов'язання, звернення стягнення на майно.

Abstract. Within the framework of this scientific article, a review of the development of systems that ensure debtors to fulfill their monetary obligations is carried out. An overview of such systems from the most ancient eras (Babylon) to modern Ukrainian regulation is carried out. The issue of deprivation of liberty for non-fulfillment of debt obligations is considered and it is indicated that only in the middle of the 20th century humanity came to the point where it decided to prohibit deprivation of liberty for such actions of the debtor at the level of international law. It has been investigated that persons authorized to take coercive actions for debt collection existed in the Roman Empire. The development of bailiffs in the Netherlands from the Middle Ages to the present is analyzed. The great impact of French legislation on the development of the system of court decisions enforcement in the Netherlands is indicated. The article notes the risks to the life and health of bailiffs in the Middle Ages in the territory of the modern Netherlands, and also points out the legal protection of bailiffs in France at that time. It is noted that in modern Ukraine criminal law protection of state and private performers is provided. It was investigated which features of decisions enforcement in previous eras were reflected in our times. In Ukrainian legislation for a long time there was a rule on giving the debtor time to independently execute a court decision, as in the Middle Ages in the Netherlands. Like in previous times, now the debtor needs to offer property that should be foreclosed on. The property forced sale procedure is described and compared with the modern procedure. The specifics of the forced sale of property at an auction 500 years ago are due to the realities of the time: announcements about the sale of property were made in the church and in the market, and the sale process itself continued while the candle was burning, and then the agreement was approved by the court. The only thing that has remained unchanged to this day is the principle according to which the buyer of the property becomes the one who offers the highest price at the auction. It is also indicated that even now the legal acts of the Council of Europe regarding the decisions enforcement indicate the possibility of entrusting bailiffs with the performance of other functions.

Keywords: bailiffs, court decisions enforcement, Medieval France, Low Countries, debt obligations, foreclosure.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 13.

Постановка проблеми. Питання виконання судових рішень завжди було актуальним в Україні. За даними Агенції з питань виконання рішень, у 2021 р., у році, за який є остання опублікована статистична інформація, в Україні було стягнуто за виконавчими документами загальною на суму 6,6 млрд грн із загальної суми за виконавчими документами на 203,1 млрд грн [1]. Таким чином, діяльність органів з примусового виконання рішень в Україні не можна назвати ефективною.

У зв'язку з чим доречним було б прослідкувати історію розвитку систем примусового виконання судових рішень у зарубіжних країнах та з'ясувати, які з них можна назвати ефективними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зарубіжного досвіду в сфері виконання судових рішень висвітлювали Н. С. Стеценко, І. Г. Француз, П. В. Макушев, Л. В. Крупнова, В. М. Притуляк, С. Я. Фурса та ін.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Ми, зі свого боку, проаналізуємо питання становлення та розвитку примусового виконання судових рішень в інших країнах з метою використання історичного досвіду при пошуку шляхів удосконалення даного інституту в Україні.

Постановка завдання. Основною

метою цієї статті є огляд розвитку систем виконання рішень в різних державах та визначення тих рис примусового виконання рішень в Україні, які були наявні у давній історії.

Виклад основного матеріалу. За час свого існування людство випробувало різні методи стягнення боргів: від боргового рабства і боргових ям до цивілізованих способів, заснованих на чітких, передбачених законом способів стягнення боргів.

Примусове виконання судових рішень найбільш затребуване щодо стягнення коштів. Правові норми, спрямовані на стягнення грошових боргів, наявні ще з давніх-давен. Наприклад, у Законах Хаммурапі (приблизно 1752 р. до н.е., Вавилон) у § 117 читаємо таке: «Якщо людина має на собі борг і віддасть за срібло або віддасть у боргову кабалу свою дружину, свого сина або свою дочку, то вони повинні служити у будинку позикодавця або лихваря три роки; на четвертий рік треба відпустити їх на свободу» [2].

Таким чином, в одних із перших зафіксованих юридичних пам'яток людства було встановлено відповідальність свободою своїх родичів за неспроможність віддати борги. Слід зазначити, що позбавлення волі доволі довго залишалося

способом забезпечення виконання судових рішень чи сплати боргу.

Ув'язнення за несплату боргу було присутнє у Римській імперії, у середньовічній Англії, в американських колоніях Британської імперії і потім у США [3, с. 24-29]. Станом на 1834 р. це було наявне у кожній європейській країні, окрім Португалії [3, с. 30].

Наразі згідно із ст.1 Протоколу №4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї, нікого не може бути позбавлено волі лише на підставі неспроможності виконати своє договірне зобов'язання [4]. Вказана норма була встановлена лише у 1963 році. Також згідно із ст.11 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 1966 р., ніхто не може бути позбавлений волі на тій лише підставі, що він не в змозі виконати якесь договірне зобов'язання [5].

Таким чином, за всю історію розвитку правових систем лише 60 років тому прийшли до думки, що слід на рівні міжнародного права заборонити ув'язнення за невиконання умов договору. Вважаємо таке правило цілком правильним, оскільки позбавлення волі може бути застосовано лише за вчинення злочинів, і також мабуть очевидно, що в ув'язнення особа жодним чином не допоможе знайти засоби для виконання своїх зобов'язань.

Вважається, що вже у VI столітті у Римській імперії існували особи, які мали функції із виконання судових рішень [6, с. 2]. Вони мали назву «*exsecutores*», що в перекладі означає «виконавці». Однак безпосередньо перша згадка про судових виконавців наявна за часів Короля Франції Філіпа IV Вродливого. У двох його ордонансах від листопада 1302 року та від 12 червня 1309 року згадуються особи, які обіймали посади, що мала назву «сержант». Вони мали повноваження із примусового виконання рішення. Також існувала посада із назвою *hussier de justice*, чийми функціями спочатку були охорона зали суду та оголошення справ у суді [6, с. 3]. *Hussier de justice* можна перекласти як судовий виконавець.

В подальшому, саме судові виконавці згадуються як особи,

уповноважені на вчинення примусових дій, вручення судових повідомлень [6, с. 3]. Цей процес тривав у часи середньовіччя на території так званих Нижніх Країн, до яких відносять сучасний Бенілюкс та частини півночі Франції, зокрема, міста Лілль, Мехелен, герцогство Брабант, герцогство Бургундія, графство Голландія [6, с. 3].

Зазначається, що судові виконавці не були популярними у суспільстві та часто були жертвами насилля. Дворяни могли без вагань викинути їх з вікна або вбити. Їм могли відрізати вуха або примусити з'їсти документ [6, с.3]. У зв'язку з цим судові виконавці часто відмовлялися від виконання своїх обов'язків. Через це було введено правило, що судові виконавці не мають права відмовлятися від виконання своїх функцій за посадою [6, с.3]. Примітно, що щодо захисту судових виконавців нічого не було зроблено, натомість пішли іншим шляхом: зобов'язали виконувати свої обов'язки незважаючи ні на що.

В цей же час у Франції посягання на життя, здоров'я, честь і гідність судового виконавця прирівнювалися до злочину проти королівської влади та каралося аж до смертної кари [7, с. 273].

Слід зазначити, що зараз вже судові виконавці законодавчо захищені. Зокрема, в Україні наявна кримінальна відповідальність за опір державному чи приватному виконавцю, насильство щодо них (ст.342 Кримінального кодексу України), втручання в їх діяльність (ст.343 КК України), умисне знищення чи пошкодження їх майна (ст.347 КК України) [8]. Однак слід зауважити, що сучасні часи та часи середньовіччя є непорівнюваними часами. Сучасна людина не зрозуміє звичаїв доби середньовіччя. Те, що нині вважається дикістю, ще 500 років тому було звичайною справою. Минуле слід оцінювати лише з точки зору того, що відбувалося тоді, і не переносити на нього сучасний досвід. Саме тому у середньовіччі і було можливе право сили щодо судових виконавців. Однак із часом людство досягло певних звершень у своєму розвитку та стало на шлях впровадження сили право. Це стало стосуватися і сфери виконання судових рішень.

Цікавим є процес звернення

стягнення на нерухоме майно у часи середньовіччя.

За наявності судового рішення та дозволу від суверена судовий виконавець (*hussier de justice*) мав право вчиняти дії із примусового виконання. Розпочиналося все із зобов'язання боржника виконати рішення добровільно [6, с. 8].

Така норма кореспондує нормі, що була наявна в ч.2 ст.25 Закону України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 р., згідно з якою боржнику надавався семиденний строк для самостійного виконання рішення (п'ятнадцятиденний щодо рішень про примусове виселення боржника) [9].

Принагідно зазначимо, що у чинному Законі України «Про виконавче провадження» відсутні норми, які б надавали боржнику час на самостійне, добровільне виконання судового рішення. Вочевидь, станом на 2016 р. стало очевидним безрезультатність норми про строк для самостійного виконання рішення, оскільки боржник міг добровільно виконати рішення невідкладно після набрання ним законної сили, а не чекати початку виконавчого провадження, і саме тому не потрібно давати боржнику по суті відстрочку у виконанні рішення.

Повертаючись до часів середньовіччя, замість виконання судового рішення боржник міг ідентифікувати власне майно, яке міг би стягнути судовий виконавець [6, с.8]. Вказаній нормі наявна схожа у ч.5 ст.48 Закону України «Про виконавче провадження»: боржник має право запропонувати види майна чи предмети, які необхідно реалізувати в першу чергу. Вважаємо, що збереження у сучасному законодавстві таких правил є слушним, оскільки треба надавати боржнику право запобігти найбільш негативним для себе наслідкам звернення стягнення на його майно.

Водночас, якщо боржник не виконував рішення та не ідентифікував майно, то тоді судовий виконавець мав повноваження самостійно виявити майно боржника.

Про виявлене майно складалися чотири прокламації, які зачитували в неділю в церкві місця, де майно було розташоване, а також на щотижневому

базарі, який проводився у місці, де майно розташоване. Додатково оголошення із текстом прокламацій вивішувалися у місцях, де вони були зачитані [6, с.9]. Вказане вочевидь зумовлене тогочасними реаліями: люди в часи середньовіччя були релігійними, щонеділі відвідували церкву, а тому це місце було ідеальним для оголошення, щоб довести його до максимальної кількості охочих придбати майно; також базари були тим місцем, де щотижня збиралося населення міста, а тому це також було ідеальним місцем для оголошення.

Прокламації оголошувалися з інтервалом не більше двох тижнів і під час останньої реклами оголошувалося, коли і де буде проводитися продаж майна. Додатково про це оголошував міський глашатай [6, с.9].

Процедура продажу майна полягала у тому, що воно продавалося особі, яка запропонує найвищу ціну станом на момент згасання свічки, яку запалювали на початку цих торгів. Однак і це не було завершенням процедури продажу. Угоду про продаж майна затверджував суд під час спеціальної церемонії. І під час неї будь-то міг запропонувати вищу ціну за майно, і тоді саме ця особа стане покупцем майна [6, с. 9].

Як бачимо, процедура торгів фактично складалася із двох частин, і, на нашу думку, друга частина, за участю суду, фактично нівелювала першу, організовану судовим виконавцем.

До нашого часу процедура звернення стягнення на нерухоме майно боржника суттєво змінилася. Незмінною залишилася тільки ідея: той, хто запропонує найвищу ціну за майно, той стане його покупцем. Стаття 61 Закону України «Про виконавче провадження» встановлює порядок реалізації майна, на яке звернено стягнення. Передбачено дві уцінки майна, якщо воно не продане на першому чи другому електронному аукціоні. Забезпечена можливість стягувачу залишити майно за собою, якщо ніхто не купив. Також зазначимо, що ч. 2 ст. 388 Цивільного кодексу України встановлено також захист покупців такого майна від можливої віндикації [10].

Особливістю посади судового

виконавця у часи середньовіччя було те, що на нього було покладено багато інших функцій, а не лише виконання судових рішень. Ще одним із багатьох їхнім обов'язком було вручення судових повідомлень. Судові повістки вручалися відповідачу, якщо соверен дав на це дозвіл за клопотанням позивача [6, с. 4].

Покладення на судового виконавця інших функцій можливо і в наші часи. Наприклад, згідно із ч.3 ст.18 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень та рішень інших органів» приватні виконавці можуть також бути арбітражними керуючими [11].

Також, відповідно до п.34 Керівних принципів для кращої імплементації Рекомендації Ради Європи щодо примусового виконання, що затверджені Європейською комісією з питань ефективності правосуддя Ради Європи (CEREPJ) на пленарному засіданні 9-10 грудня 2009 року, судові виконавці також можуть бути уповноважені виконувати другорядну діяльність, сумісну з їхньою роллю, спрямовану на захист і забезпечення визнання прав сторін і спрямовану на прискорення судового процесу або зменшення навантаження на суди. Такими повноваженнями, можуть бути: стягнення боргів, добровільний продаж рухомого і нерухомого майна на публічних торгах, здійснення опису майна, зберігання та подальше надання доказів, здійснення повноважень судового розпорядника, надання юридичних консультацій, здійснення процедур банкрутства, виконання доручень суду, здійснення представництва інтересів сторони у суді, складення приватних документів, викладання [12].

Як бачимо, на теренах держав-членів Ради Європи діяльність судових виконавців пропонують здійснювати з огляду на їхній історичний розвиток, протягом якого вони виконували й інші функції. На нашу думку, такий підхід до професії судових виконавців є виправданим лише тоді, коли ця система повністю сформована, пройшла випробування часом. В умовах України на державних і приватних виконавців не слід покладати додаткові функції, адже це буде

утруднювати головну функцію, покладену на них державою – виконання судових рішень.

Наприклад, донині в Нідерландах судові виконавці здійснюють і виконання судових рішень, і вручення судових повідомлень учасникам справи [6, с. 13].

Наступний етап розвитку судових виконавців на теренах Нижніх Країн починається у XIX столітті, коли Нідерланди повернули собі незалежність після французького панування. На території Нідерландів продовжував діяти указ Наполеона Бонапарта від 14 червня 1813 року, який регулював питання судових виконавців [6, с. 10]. За останні 200 років у Нідерландах законодавчі акти у сфері виконання судових рішень декілька разів змінювалися. Примітно, що у 1956 р. із визначення судового виконавця було виключено слова «чоловік». Тобто, із 1956 р. жінки отримали право бути судовими виконавцями у Нідерландах.

Професійна асоціація судових виконавців судових виконавців була створена у 1873 р. [6, с. 10]. В Україні Асоціація приватних виконавців була створена у 2017 р. – одразу після того, як з'явилися перші приватні виконавці [13].

Примітним є те, що спочатку, ще у часи середньовіччя, судові виконавці не обов'язково мали бути високоосвіченими людьми. Вони повинні лише вміти читати та писати, та й і це не завжди було обов'язковим [6, с.11]. Звісно, що натеper вимоги до судових виконавців є високими: вони проходять спеціальне навчання як в Нідерландах [6, с. 11], так і в Україні (ст. 20 Закону України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів»).

Висновки. Розвиток систем, які забезпечують стягнення боргів, починається із створення перших держав. За весь час державотворення пройдено великий шлях, спрямований на забезпечення реального виконання судових рішень, стягнення боргів. Було випробувано різні способи такого забезпечення: боргове рабство, позбавлення волі за невиконання боргових зобов'язань, створення спеціальних органів для стягнення боргів та подальший їхній розвиток. Перші особи із функціями

виконання судових рішень з'явилися у часи Римської імперії, отримали значний розвиток у середньовічній Франції та Нідерландах. Розвиток розпочався із осіб, які обіймали посади сержантів, але надалі сержантів замінили *hussier de justice* (судові виконавці). Вказані особи були уповноважені здійснювати й інші функції. В сучасних державах-членах Ради Європи судовим виконавцям також пропонують надавати повноваження здійснювати інші функції на допомогу судам. Процес звернення стягнення на нерухоме майно за

останні 500 років хоч і зазнав великих змін, проте зберіг свою головну ідею: той, хто запропонує найвищу ціну за майно, той і стане його покупцем.

В подальшому у дослідженні питань з напрямку, висвітлених у цій статті, можна звернутися до досвіду інших країн Європейського Союзу, Північної Америки, з метою з'ясувати спільні та відмінні риси під час розвитку систем примусового виконання рішень та наявності цих рис в Україні.

Література:

1. Агенція з питань виконання рішень. Статистика 2021: веб-сайт. URL: <https://www.ae.org.ua/stat2021/> (дата звернення: 27.05.2023).
2. The Code of Hammurabi: веб-сайт. URL: <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>. (дата звернення: 27.05.2023).
3. Rord Richard. Imprisonment for Debt. Michigan Law Review, Vol. 25, No. 1 (Nov., 1926), pp. 24-49 (26 pages). DOI: <https://doi.org/10.2307/1278990>
4. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї (укр/рос) : Протокол; Рада Європи від 16.09.1963 № 4. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_059 (дата звернення: 31.05.2023). Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт; ООН від 16.12.1966. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043 (дата звернення: 01.05.2023).
5. van Rhee, Cornelis Hendrik. The History of the 'Huissier De Justice' in the Low Countries. ENFORCEMENT AND ENFORCEABILITY: TRADITION AND REFORM, C.H. van Rhee, A. Uzelac, eds., Antwerp: Intersentia, 2010, M-EPLI Working Paper No. 2011/15. URL: <https://ssrn.com/abstract=1799253>.
6. Стеценко Н. С. Органи виконання судових рішень у Франції, Німеччині, Австрії та Італії у XIX ст. Форум права. 2015. № 4. С. 273-281 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_4_49.pdf.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 01.05.2023).
8. Про виконавче провадження : Закон України від 21.04.1999 № 606-XIV. Верховна Рада України (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/606-14> (дата звернення: 31.05.2023).
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 31.05.2023).
10. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02.06.2016 № 1403-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1403-19> (дата звернення: 02.05.2023).
11. Guidelines for a better implementation of the existing Council of Europe's Recommendation on enforcement, adopted by the CEPEJ at its 14th plenary meeting (Strasbourg, 9 – 10 December 2009): веб-сайт. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1565277> (дата звернення: 02.05.2023).
12. Асоціація приватних виконавців України створена. Юридична газета online. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/asociaciya-privatnih-vikonavciv-ukrayini-stvorena.html> (дата звернення: 02.05.2023).

References:

1. Decisions Enforcement Agency. Statistics 2021. Available at: <https://www.ae.org.ua/stat2021/> (Accessed: 27.05.2023).
2. The Code of Hammurabi: available at: <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>. (Accessed: 27.05.2023).
3. Rord Richard. (1926, November) Imprisonment for Debt. Michigan Law Review, Vol. 25, No. 1, pp. 24-49. DOI: <https://doi.org/10.2307/1278990>.
4. Protokol N 4 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod, yakyi harantuie deiaki prava i svobody, ne peredbacheni v Konventsii ta u Pershomu protokoli do nei (ukr/ros) : Protokol; Rada Yevropy vid 16.09.1963 № 4. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_059 (Accessed: 31.05.2023).
5. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava : Pakt; OON vid 16.12.1966. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043 (Accessed: 01.05.2023).

6. van Rhee Cornelis Hendrik (2011). *The History of the 'Huissier De Justice' in the Low Countries. Enforcement and enforceability: tradition and reform.* M-EPLI Working Paper. 15. Available at: <https://ssrn.com/abstract=1799253>.
7. Stetsenko N. S. (2015) *Orhany vykonannia sudovykh rishen u Frantsii, Nimechchyni, Avstrii ta Italii u XIX st. Forum prava (Law forum).* 4. P. 273-281. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_4_49.pdf.
8. *Kryminalni kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy; Kodeks, Zakon vid 05.04.2001 № 2341-III. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy.* Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (Accessed: 01.05.2023).
9. *Pro vykonavche provadzhennia: Zakon Ukrainy; Perelik vid 21.04.1999 № 606-XIV. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy.* Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/606-14> (Accessed: 31.05.2023).
10. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy; Zakon, Kodeks vid 16.01.2003 № 435-IV. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy.* Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (Accessed: 31.05.2023).
11. *Pro orhany ta osib, yaki zdiisniuiut prymusove vykonannia sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1403-VIII. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / Verkhovna Rada Ukrainy.* Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1403-19> (Accessed: 02.05.2023).
12. *Guidelines for a better implementation of the existing Council of Europe's Recommendation on enforcement, adopted by the CEPEJ at its 14th plenary meeting (Strasbourg, 9 – 10 December 2009).* Available at: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1565277> (Accessed: 02.05.2023).
13. *Asotsiatsiia pryvatnykh vykonavtsiv Ukrainy stvorena: Available at: https://yur-gazeta.com/golovna/asociaciya-privatnih-vikonavciv-ukrayini-stvorena.html* (Accessed: 02.05.2023).

Стаття надійшла до друку 02.06.2023

**РОЗДІЛ 3. ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ; АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І
АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ,
ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО**

УДК 342.72/.73:519

DOI 10.31732/2708-339X-2023-09-71-76

**ПРОБЛЕМА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ВИБОРЧОМУ
ПРОЦЕСІ**

Француз А. Й.,

*Герой України, Заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
державно-правових дисциплін
Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

Степаненко Н. В.,

*доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Університету «КРОК»,
вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,
e-mail: Nataliasv@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>*

Шевченко А. Є.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теоретико-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету,
Заслужений юрист України,
e-mail: shvchenko2757@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2663-9892>*

**THE PROBLEM OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE
ELECTION PROCESS**

Frantsuz A. Yo.,

*Hero of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine,
Doctor of Laws, Professor,
Professor of the Department of State and Legal Disciplines of
"KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,
e-mail: AnatoliyFJ@krok.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2861-1252>*

Stepanenko N. V.,

*PhD in Law,
Associate Professor of the Department of Theory and History of the State and Law of "KROK" University,
Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,*

Shevchenko A. Ye,

Doctor of Laws, Professor,

The Head of the Department of Theoretical and Legal Disciplines

Educational and Scientific Institute of Law

State Tax University

Honored Lawyer of Ukraine

e-mail: shevchenko2757@ukr.net<https://orcid.org/0000-0003-2663-9892>

Анотація. У запропонованій статті автори розглядають питання штучного інтелекту щодо захисту прав і свобод людини під час виборчого процесу. Встановлено, що використання технологій штучного інтелекту спрямовано на захист прав людини на гідність як основне та основоположне право особи, споконвічне для всіх інших прав і свобод, а порушення будь-яких прав таким чином можна вважати порушенням права до людської гідності.

Обґрунтовано, що виникнення загроз правам людини в тій чи іншій формі при використанні штучного інтелекту потребує пошуку шляхів подолання ризиків і загроз правам людини та належного функціонування правозахисного та правовідновлювального механізму.

У роботі ґрунтовано висвітлено вплив штучного інтелекту на реалізацію виборчого права в Україні та зарубіжних країнах. Використано система наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, що здійснюють суттєвий вплив на реалізацію прав і свобод людини і громадянина в Україні. Проаналізовано сучасний стан правового забезпечення прав та свобод людини в Україні, встановлено нормативні документи, які потребують доопрацювання. Доведено, що під особливою загрозою внаслідок впливу штучного інтелекту виявилися наступні права та свободи, зокрема свобода вираження поглядів, право на свободу пересування, право на свободу і чесні вибори, право на справедливий суд, право на повагу до приватного та сімейного життя. Відзначено, що Україна не стоїть осторонь процесів удосконалення правового регулювання технологій штучного інтелекту та виражає прагнення зайняти значний сегмент світового ринку технологій штучного інтелекту, провідні позиції у міжнародних рейтингах. Очікується, що технології штучного інтелекту сприятимуть трансформації економіки, ринку праці, державних інституцій та суспільства загалом. Їх застосування надасть можливість зменшити обсяги витрат і підвищити ефективність виробництва, якості товарів та послуг. Доведено, що згідно з преамбулою до «Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» від 20 березня 1952 р., основні права та свободи людини найкраще забезпечуються «через ефективну політичну демократію».

Проаналізовано статті Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, де кожен громадянин без будь-якої дискримінації та без необґрунтованих обмежень повинен мати право і можливість брати участь у державних справах як безпосередньо, так і через обраних представників.

Доведено, що процес голосування та процес автоматичного підрахунку голосів забезпечується виключно за допомогою електронних пристроїв та спеціального програмного забезпечення.

Ключові слова: штучний інтелект, права і свободи людини і громадянина, інформаційна безпека, загрози в інформаційній сфері, кібербезпека, електронне голосування, виборчий процес.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 11.

Abstract. In the article the authors continue to consider the issue of artificial intelligence in relation to the protection of human rights and freedoms during the election process. It has been defined that the use of artificial intelligence technologies is aimed at protecting human rights to dignity as a basic and fundamental right of a person, primordial for all other rights and freedoms, and the violation of any rights in this way can be considered as a violation of the right to human dignity.

It is justified that the occurrence of threats to human rights in one form or another when using artificial intelligence requires finding ways to overcome risks and threats to human rights and the proper functioning of the human rights protection and rights restoration mechanism.

The paper thoroughly covers the impact of artificial intelligence on the implementation of the right to vote in Ukraine and foreign countries. A system of scientific research methods and information processing algorithms is used, which have a significant impact on the realization of human and citizen rights and freedoms in Ukraine. The current state of legal protection of human rights and freedoms in Ukraine has been analyzed, normative documents that need to be revised have been determined. It has been proven that the following rights and freedoms are under particular threat due to the influence of artificial intelligence, in particular, freedom of expression, the right to freedom of movement, the right to freedom and fair elections, the right to a fair trial, and the right to respect for private and family life. It was noted that Ukraine does not stand aside from the processes of improving the legal regulation of artificial intelligence technologies and expresses its desire to occupy a significant segment of the world market of artificial intelligence technologies, leading positions in international rankings. Artificial intelligence

technologies are expected to contribute to the transformation of the economy, the labor market, government institutions and society in general. Their application will provide an opportunity to reduce costs and increase production efficiency, quality of goods and services. It has been proven that according to the preamble to the "Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms" of March 20, 1952, basic human rights and freedoms are best ensured "through effective political democracy."

Articles of the International Covenant on Civil and Political Rights were analyzed, where every citizen without any discrimination and without unreasonable restrictions should have the right and opportunity to participate in public affairs both directly and through elected representatives.

It is proven that the voting process and the process of automatic counting of votes is provided exclusively with the help of electronic devices and special software.

Keywords: artificial intelligence, human and citizen rights and freedoms, information security, threats in the information sphere, cyber security, electronic voting, electoral process.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, ref.: 11.

Актуальність дослідження.

Проблема штучного інтелекту у виборчому процесі завжди була актуальною, зокрема щодо захисту прав і свобод людини. Показовим у цьому сенсі є використання штучного інтелекту – технологій у виборчому процесі, причому в Україні ці технології ще знаходяться на стадії розробки та потребують законодавчого оформлення, хоча в багатьох зарубіжних країнах ШІ широко використовується, зокрема для електронного голосування та швидкої обробки результатів виборів.

Необхідно зазначити, що для української виборчої системи «електронне голосування» є абсолютно новим, невідомим явищем, тому необхідно розуміти його сутнісні характеристики, а також зрозуміти процес автоматичного підрахунку голосів за допомогою електронних пристроїв і спеціального програмного забезпечення.

Мета статті. На підставі аналізу відповідної нормативно-правової бази висвітлено використання штучного інтелекту у виборчому процесі.

Виклад основного матеріалу.

Сьогодні Україна знаходиться на шляху створення відповідного законодавства, яке відповідало б міжнародним стандартам щодо розробки та впровадження штучного інтелекту, зокрема для запобігання його нелегальному, тобто нецивілізаційному, використанню. Причому низка яких безпосередньо була спрямована на забезпечення основних прав та свобод людини. Так, згідно з преамбулою до Конвенції, основні права та свободи людини найкраще забезпечуються «через ефективну політичну демократію». У зв'язку з цим стаття 3 Протоколу №

1 гарантує посередництво вільно обраних представників, а також право голосувати та бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування та забезпечують свободу волевиявлення виборців [1].

Відповідно до статті 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, кожен громадянин без будь-якої дискримінації та без необґрунтованих обмежень повинен мати право та можливість брати участь у державних справах як безпосередньо, так і через обраних представників.

Європейський суд з прав людини сформулював низку правових положень щодо застосування цієї норми, зазначивши, що проведення виборів через розумні проміжки часу має важливе значення для справді демократичного суспільства, оскільки збереження фундаментальних прав і свобод людини в основному базується на демократії. Ці умови, на думку Суду, включають, крім свободи вираження поглядів, захищеної статтею 10 Конвенції, принцип рівності у ставленні до всіх громадян при здійсненні ними права голосу (активного виборчого права) та права висувати себе на виборах (пасивне виборче право).

Щодо використання ШІ-технологій у виборчому процесі слід зазначити, що в Україні ці технології ще знаходяться на стадії розробки та потребують законодавчого оформлення, хоча в багатьох зарубіжних країнах ШІ широко використовується, зокрема для електронного голосування та швидкої обробки результатів виборів. На сьогоднішній день система електронного

голосування запроваджена в багатьох країнах світу: США, Канаді, Бразилії, Індії, Бельгії, Австралії, Естонії, Південній Кореї. У Великобританії, Німеччині, Франції, Іспанії, Португалії, Італії, Норвегії, Швейцарії, Казахстані, Японії, Китаї проводяться експерименти з його використання [2].

Загалом електронне голосування – це фіксація волевиявлення виборця за допомогою електронних технологій, що включає процес голосування та процес автоматичного підрахунку голосів за допомогою електронних пристроїв та спеціального програмного забезпечення [3]. Для української виборчої системи «електронне голосування» є абсолютно новим, невідомим явищем, тому необхідно розуміти його сутнісні характеристики. Електронне голосування охоплює кілька різних типів голосування. Він охоплює як процес голосування за допомогою електронних засобів, так і процес автоматичного підрахунку голосів за допомогою електронних пристроїв і спеціального програмного забезпечення [4].

У Європі обладнання для голосування почали використовувати в Нідерландах у 1969 році. На початку 1990-х Міністерство внутрішніх справ країни запровадило електронне голосування. У 2000 році майже 90% виборців користувалися електронним обладнанням. Однак, через тиск опонентів, технології на виборах 2008 року в Нідерландах повернулися до традиційних паперових бюлетенів [5].

В Естонії електронне голосування використовується на місцевих виборах з 2005 року та на парламентських з 2007 року, під час яких 30 275 громадян проголосували онлайн, не виходячи з дому [6, 7]. У 2002 році Естонія запровадила електронні підписи, цифрові ідентифікаційні картки з кодом і мікročіпом, що містить візуальні дані на картці, а також два цифрові сертифікати, призначені для підтвердження особи власника картки та надання цифрових підписів. Сьогодні більшість потенційних виборців мають електронні картки [8].

Сьогодні в США на більшості виборчих дільниць перфострічку замінили

електронними машинами для голосування, оснащеними системою сенсорного екрану. Виборцю достатньо лише кілька разів натиснути пальцем на екран, роблячи свій вибір. Ця нова технологія коштувала чотири мільярди доларів і була запроваджена на виборчих дільницях у 42 штатах із 50 [9].

У Швейцарії, країні референдумів, близько 90% виборців віддають перевагу традиційному методу голосування. Система електронного голосування «E-Voting» впроваджується в рамках стратегічного проєкту «Vote électronique». Перше пробне електронне голосування відбулося в 2003 році на муніципальних виборах у кантоні Женева. У 2005 році подібні пілотні проєкти були реалізовані в кантонах Невшатель і Цюрих. Сьогодні така система частково охоплює виборців у 13 із 26 кантонів. На думку експертів, подальше поширення електронного голосування вимагатиме від влади термінового впровадження програмного забезпечення другого покоління, яке дозволить однозначно авторизувати/верифікувати виборців. Стратегічною перспективою швейцарської демократії є подальший розвиток Інтернет-технологій для безпосередньої участі громадян в управлінні державою [10].

Україна ще робить перші кроки до впровадження електронної системи голосування. На законодавчому рівні для цього ще не створено належної бази. Народний депутат України О.І. Тищенко вніс до Верховної Ради проєкт постанови про запровадження «електронного голосування», яке має забезпечити прозорість взаємодії влади та громадян України, але поки що проєкт не реалізований.

З 2002 року в Центральній виборчій комісії в тому чи іншому вигляді функціонує Єдина інформаційно-аналітична система «Вибори», призначена для оперативного визначення попередніх результатів голосування [4].

Національне міністерство цифрової трансформації реалізувало пілотний проєкт із Smart-ID ПриватБанку. Це ідентифікація за допомогою електронного підпису, який зберігається не на чіпі, а на телефонній картці. Таким чином, кожна особа може

легко отримати засіб ідентифікації особи. Це нововведення – ще один крок до запровадження електронної системи голосування. Але підпис на смартфоні недостатньо захищений від хакерських атак.

З точки зору забезпечення прав людини, зокрема права на чесні, прозорі вибори, слід зазначити наступні недоліки:

- електронне голосування не може гарантувати повного захисту від фальсифікацій шляхом втручання зацікавлених осіб у роботу системи;
- існує ризик витоку даних і порушення права на таємницю голосування;
- великим питанням завжди залишатиметься прозорість та надійність технологічних рішень такого типу голосування, що створюватиме недовіру до результатів голосування;
- найбільшим недоліком впровадження електронної виборчої системи в реаліях сучасної України, що відображає гібридну агресію, залишається можливість кібератак на систему, особливо з боку країни-агресора.

В Україні з 2015 року успішно запроваджено систему «електронних звернень», яка дозволяє громадянам звернутися до органів державної влади, подати скаргу чи пропозицію. Електронна

петиція є одним із інструментів електронної демократії. Відповідно до Закону України «Про звернення громадян», звернення – це особлива форма колективного звернення громадян, пропозицій (зауважень), заяв (клопотань) і скарг, викладених у письмовій або усній формі [11]. Наразі громадяни можуть подавати електронні петиції на офіційних веб-сайтах: Президента України, Верховної Ради України; Кабінет Міністрів України та органи місцевого самоврядування.

Висновки. Таким чином, необхідно зазначити, що проблема використання штучного інтелекту у виборчому процесі є дуже актуальною. Саме тому на підставі аналізу відповідної нормативно-правової бази авторами проаналізовано міжнародне законодавство щодо розробки та впровадження штучного інтелекту, зокрема для запобігання його нелегальному, тобто нецивілізаційному, використанню. Крім того, державні інституції, які використовують технологію штучного інтелекту, повинні знати про недосконалість даних, на яких базується ця технологія, і подбати про запобігання дискримінації та порушення прав людини. Крім того, держава має створити такі умови, за яких розвиток ШІ відповідав би міжнародним договорам та угодам.

Література:

1. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20 березня 1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Текст. (дата звернення: 19.05.2023)
2. Електронні виборчі системи: процедури голосування та матеріальні засоби. Міжнародний досвід. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28966.pdf> (дата звернення: 19.05.2023)
3. Караваєв І. Онлайн-вибори в Україні: реалії та перспективи» Юридична газета онлайн (Київ, 28 травня 2020 р.) URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/vibori-onlayn-v-ukrayini-realiyi-ta-perspektivi.html> (дата звернення: 19.05.2023)
4. Ярова А. Електронні вибори в Естонії: досвід для України. Сутність та перспективи впровадження електронної демократії в Україні: мат. міжнародної наук. конф. (ВНТУ 2017). URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy2016/paper/viewFile/1694/1384> (дата звернення: 19.05.2023)
5. Бюлетень Центральної виборчої комісії. №3 (27) 2013. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2013_3_visnik_title.cvk_. (дата звернення: 19.05.2023)
6. Європейська хартія участі молоді в суспільному житті на місцевому та регіональному рівнях. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи. Київ, 2015. URL: <https://rm.coe.int/168071b58f> (дата звернення: 19.05.2023)
7. Камінська Т.С., Камінський А.В. Зарубіжний досвід впровадження електронного урядування. Київ, 2008. URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/Zarubizhnij-dosvid-uprovadzhennya-elektronnogo-uryaduvannya.pdf> (дата звернення: 19.05.2023)
8. Савчук О. Електронні виборчі системи: процедури голосування та логістика: Міжнародний досвід: Інформаційний довідник. Європейський інформаційно-дослідницький центр, 2016. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28966>. (дата звернення: 19.05.2023)
9. Фенаці С. Швейцарська пряма демократія в епоху цифрових технологій URL: <https://www.swissinfo.ch/rus/> / (дата звернення: 19.05.2023)

10. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96 URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.05.2023)
11. Дорожко Є. Електронні петиції в Україні. Громадський простір. URL: <https://www.prostir.ua/?library=elektronni-petytsiji-v-ukrajini> (дата звернення: 19.05.2023)

References:

1. Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of March 20, 1952, Ratification of July 17, 1997. Database «Legislation of Ukraine». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (Accessed: 19.05.2023)
2. Electronic election systems: voting procedures and material means. International experience. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28966.pdf> (Accessed: 19.05.2023)
3. Karavayev I. Kaminskyi A. Online elections in Ukraine: realities and prospects' Legal newspaper online (Kyiv, 28 May 2020) URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/vibori-onlayn-v-ukrayini-realiyi-ta-perspektivi.html> (Accessed: 19.05.2023)
4. Yarova A. Electronic elections in Estonia: experience for Ukraine in The essence and prospects of implementing democracy in Ukraine: mat. of the international scient. conf. (VNTU 2017). URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/e-democracy/e-democracy2016/paper/viewFile/1694/1384> (Accessed: 19.05.2023)
5. Bulletin of the Central Election Commission. №3 (27) 2013. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2013_3_visnik_title.cvk_.pdf (Accessed: 19.05.2023)
6. European Charter of Youth Participation in Public Life at the Local and Regional Levels. Congress of local and regional authorities of the Council of Europe (Kyiv, 2015) URL: <https://rm.coe.int/168071b58f> (Accessed: 19.05.2023)
7. Kaminska T. Foreign experience of e-government implementation (Kyiv, 2008) URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/Zarubizhnij-dosvid-uprovadzhennya-elektronnogo-uryaduvannya.pdf> (Accessed: 19.05.2023)
8. Savchuk O. Electronic election systems: voting procedures and logistics: International experience: Information reference (European Information and Research Center, 2016) URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28966.pdf> (Accessed: 19.05.2023)
9. Fenazzi S. Swiss direct democracy in the digital age (swissinfo.ch August 15, 2013) URL: <https://www.swissinfo.ch/rus/> (Accessed: 19.05.2023)
10. On citizens' appeals: Law of Ukraine №393 / 96-VR // Database 'Legislation of Ukraine' / VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed: 19.05.2023)
11. Dorozhko Ye. Electronic petitions in Ukraine/ (Public Space, April 25, 2018) URL: <https://www.prostir.ua/?library=elektronni-petytsiji-v-ukrajini> (Accessed: 19.05.2023)

Стаття надійшла до друку 29.05.2023

РОЗДІЛ 4. ОБГОВОРЕННЯ, ДИСКУСІЇ, АКТУАЛЬНО

УДК 340.134 (477)

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЛІ ШРАГА У СВІТЛІ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1917 РОКУ

Биков О. М.,

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри теорії та історії
держави і права*

Університету «КРОК»,

вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,

e-mail: oleksandrbrm@krok.edu.ua,

<https://orcid.org/0000-0003-4965-696X>

Самань В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін

Університету «КРОК»,

вул. Табірна, 30-32, м. Київ, Україна, 03113,

e-mail: samanvv@krok.edu.ua,

<https://orcid.org/0000-0002-2320-3113>

ILYA SHRAG'S STATE-BUILDING ACTIVITIES IN THE LIGHT OF THE REVOLUTIONARY EVENTS OF 1917

Bykov O. M.,

*Doctor of Laws, Senior Researcher, Professor of the Department of Theory and History of State and
Law of "KROK" University,*

Tabirna St, 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,

e-mail: oleksandrbrm@krok.edu.ua,

<https://orcid.org/0000-0003-4965-696X>

Saman V. V.,

Ph.D. in Law, «KROK» University,

Tabirna St., 30-32, Kyiv, Ukraine, 03113,

e-mail: oleksandrbrm@krok.edu.ua,

<https://orcid.org/0000-0003-4965-696X>

Анотація. У статті розкривається державотворча діяльність відомого українського адвоката і громадсько-політичного діяча Іллі Шрага в ході революційних подій 1917 року. Доводиться, що революційні події в Російській імперії докорінно змінили державний лад і дали можливість суттєво активізувати національно-визвольну боротьбу серед народів імперії. Помітні зміни відбулись і в Україні, де з новою силою починає розвиватися національний рух, засновуються та функціонують українські органи влади, політичні партії та громадські інституції, відроджується культура. Зазначається, що І. Шраг відіграв значну роль у цих процесах, оскільки безпосередньо брав участь у координації та організаційному забезпеченні українського національного руху. Маючи належну фахову підготовку і значний життєвий досвід, діяч брав участь у державотворчих процесах як на локальному рівні, у рідній йому Чернігівщині, так і загальноукраїнському, активно працюючи у новостворених державних інституціях. Наголошується, що події революції спричинили єднання навколо персони І. Шрага групи громадських активістів, які в умовах революції ставили основною метою забезпечення стабільності на території губернії, створення організаційного комітету задля співпраці з Тимчасовим урядом та місцевими органами влади. Результатом цього стало створення Губернського комітету громадських організацій, який проіснував аж до грудня 1917 року. Очолив новостворений комітет І. Шраг. Зауважується, що діяч наголошував на потребі реформування апарату місцевої влади, що був створений у попередній період. У зв'язку з цим він багато уваги приділив вирішенню організаційних питань та посиленню впливу земств і міської думи як органів місцевого самоврядування. Відзначається, що, поряд з

вирішенням місцевих справ, діяч бере активну участь в обговоренні нагальних питань української автономії. За ініціативи І. Шрага та його однодумців вони розглядалися на порядку денному українського з'їзду у Чернігові з 8 по 10 червня 1917 року. Підсумками його роботи стало написання тексту резолюції, автором якої був Ілля Шраг. Збори визнавали національно-територіальну автономію України з обов'язковою гарантією прав національних меншин. Аналізується діяльність І. Шрага у складі Центральної Ради, куди він увійшов як представник від Чернігівської губернії. Наголошується, що будучи у складі Товариства українських поступовців, він став одним із його ідейних натхненників і відігравав значну роль у виробленні політичного курсу організації.

Ключові слова: Губернський комітет громадських організацій, Ілля Шраг, національно-визвольні змагання, революція 1917 р., українська автономія, українські землі, Центральна Рада.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 9.

Abstract. The article reveals the state-building activities of the famous Ukrainian lawyer and public and political figure Ilya Shrag during the revolutionary events of 1917. It is proven that the revolutionary events in the Russian Empire fundamentally changed the state system and provided an opportunity to significantly intensify the national liberation struggle among the peoples of the empire. Noticeable changes have also taken place in Ukraine, where the national movement is beginning to develop with renewed vigor, Ukrainian authorities, political parties and public institutions are being established and functioning, and culture is being revived. It is noted that I. Shrag played a significant role in these processes, as he directly participated in the coordination and organizational support of the Ukrainian national movement. Having proper professional training and significant life experience, the activist participated in state-building processes both at the local level, in his native Chernihiv Oblast, and at the national level, actively working in newly created state institutions. It is emphasized that the events of the revolution caused a group of public activists to unite around the person of I. Shrag, whose main goal was to ensure stability on the territory of the province, to create an organizational committee for cooperation with the Provisional Government and local authorities. The result of this was the creation of the Provincial Committee of Public Organizations, which existed until December 1917. The newly created committee was headed by I. Shrag. It is noted that the activist emphasized the need to reform the local government apparatus. In this regard, he paid a lot of attention to solving organizational issues and strengthening the influence of zemstvos and the city дума as local self-government bodies. It is noted that along with solving local cases, the activist takes an active part in discussing urgent issues of Ukrainian autonomy. On the initiative of I. Shrag and his associates, they were considered on the agenda of the Ukrainian congress in Chernihiv from June 8 to 10, 1917. The results of his work were the development of the text of the resolution, the author of which was Ilya Shrag. The meeting recognized the national-territorial autonomy of Ukraine, with a mandatory guarantee of the rights of national minorities. The activities of I. Shrag as a member of the Central Rada, where he entered as a representative from the Chernihiv province, are analyzed. It is noted that being a member of the Society of Ukrainian Progressives, he became one of its ideological inspirations and played a significant role in developing the organization's political course.

Key words: Provincial Committee of Public Organizations, Ilya Shrag, national liberation competitions, revolution of 1917, Ukrainian autonomy, Ukrainian lands, Central Rada.

Formulas: 0, figure: 0, table: 0, ref.: 9.

Постановка проблеми.
Революційні події 1917 року спричинили важливі демократичні перетворення в межах колишньої імперії. Після повалення самодержавства, на території українських земель посилюються національно-визвольні рухи, активізується суспільно-політичне життя, яскравим представником якого був відомий правник, адвокат і громадський діяч Ілля Шраг. Його діяльність мала неабияке значення для розбудови української державності у той час. Беручи активну участь у координації та організаційному забезпеченні українського національного руху, він актуалізував насущні проблеми українського населення, поставив на широкий суспільний загал питання щодо необхідності розбудови української держави у нових суспільних умовах.

Актуальність теми дослідження.
Вивчення державотворчої діяльності Іллі

Шрага після повалення самодержавства в Російській імперії відзначається науковою й суспільно-політичною актуальністю. Детальний аналіз даного питання дає можливість простежити основні аспекти його діяльності на локальному та загальнодержавному рівні після революції 1917 року з розкриттям її значення для подальших державотворчих процесів в Україні у наступні роки.

Стан дослідження. Даній проблемі присвячували багато уваги відомих учених, серед яких: В. Бойко, І. Василик, Т. Демченко, А. Катренко, Я. Катренко, М. Копиленко, О. Копиленко, А. Нітченко, О. Оніщенко, М. Радіо та інші. Більшість дослідників зосереджували увагу на суспільно-політичній роботі впродовж усієї життєдіяльності діяча. Діяльність Іллі Шрага в період української національної революції, а саме в період ліквідації самодержавства у 1917 року,

потребує, на нашу думку, більш глибокого наукового вивчення.

Метою і задачею статті є висвітлення державотворчої діяльності Іллі Шрага у світлі революційних подій 1917 року.

Виклад основного матеріалу. Під впливом революції 1917 року у Петрограді поступово відкривався шлях до важливих демократичних зрушень у межах колишньої імперії. Революція сприяла поштовху для розвитку національно-визвольних рухів пригноблених народів, у тому числі й українського. Після повалення самодержавства І. Шраг відразу ж опиняється в епіцентрі суспільно-політичного життя Чернігівщини, бере активну участь у координації та організаційному забезпеченні українського національного руху [4, с. 12].

Відразу ж після революції на території Чернігівської губернії об'єдналася діяльна група громадських активістів, які ініціювали об'єднання існуючих на той час організацій, з метою створення на місцевому рівні своєрідної опори для представників Тимчасового уряду. Важливе значення приділялось також співпраці з місцевими органами влади в частині виконання функцій щодо питань охорони громадського порядку та підтримки стабільності у суспільстві. З цією метою було створено організаційний комітет, який мав забезпечити виконання підготовчих заходів. Таке об'єднання відбулося 7 березня 1917 року. Наступного дня, коли на засідання прибули представники громадських організацій та суспільних рухів, було визначено норми їх представництва у новоствореному органі, затверджено структуру організації й сформовано президію, яку очолив Ілля Шраг [8]. Результатом спільної роботи стало створення Губернського комітету громадських організацій, який проіснував до грудня 1917 року.

Беручи активну участь у реформуванні місцевого самоврядування, комітет наголошував на потребі реформування старого апарату влади, надаючи йому більш демократичних форм. На практиці було активізовано діяльність щодо ліквідації поліції, створення народної міліції та

напрацювання відповідної відозви до населення [1, с. 21]. На місцевому рівні І. Шраг закликав до активізації дій щодо вирішення назрілих питань і посилення впливу таких органів місцевого самоврядування як земства та міська дума. Як голова губернського комітету він мав пряме відношення також і до відкриття губернських земських зборів 12 травня поточного року.

Активізуючи діяльність Губернського комітету громадських організацій у практичній площині, І. Шраг негайно приступив до вирішення цілого ряду важливих проблем [6, с. 58]. Справа в тому, що з моменту ліквідації інституту губернаторів, суттєво призупинили свою діяльність губернські «присутствія». Одночасно правовий статус земських установ також залишався до кінця невизначеним. Вони уособлювали собою представницькі установи, а з іншого боку даний орган був створений ще за царського режиму і функціонував на його законодавчій базі.

З метою врегулювання ситуації на місцях, Міністерство внутрішніх справ 14 березня 1917 р. внесло пропозицію місцевим губернським комісарам сформувати губернські, повітові, волосні, міські і селищні комітети з представників громадських організацій. Це яскраво засвідчує ініціативу передачі влади на місцях органам самоуправління. 23 березня 1917 р. було сформовано Виконавчий Комітет, який очолив І. Шраг. Новостворений орган налічував 10 осіб [7, с. 160] і функціонував за загального керівництва губернського комісара Тимчасового уряду. Таким способом у Чернігові було сформовано Губернський виконавчий комітет, який мав важливе значення для функціонування тогочасного місцевого самоуправління і самоврядування.

Особливо помітною була діяльність комітету упродовж другої сесії його роботи (10-16 травня 1917 року). Поряд з поточною організаційною діяльністю, комітет зосередив свою увагу на місцевих справах громадського характеру. Важливими питаннями на той час стали транспортні проблеми, загальні питання господарського характеру та організаційні моменти щодо прийому делегатів

Чернігівського селянського з'їзду, який відбувся напередодні у квітні місяці. Паралельно комітет ініціював розробку проєктів положень про Губернський виконавчий комітет, працював у сфері систематизації нормативних документів щодо тимчасових земельних камер. Серед інших важливих обов'язків була активна діяльність щодо створення повітових комітетів, а також координація діяльності інших громадських організацій, що діяли на той час в краї [7, с. 160].

Потрібно звернути увагу, що в умовах революції діяльність комітету мала свою специфіку та особливості. Арешти посадових осіб, самовільні вирубки лісу, вигнання священиків, назрілі сільськогосподарські питання спричинили ситуацію, коли його члени були змушені негайно виїжджати на місця, щоб у короткий проміжок часу вирішити справу по суті. В умовах революційних рухів члени комітету прагнули максимально контролювати події в краї і якомога ефективніше стабілізувати ситуацію. У цьому зв'язку члени комітету виявили підтримку Тимчасовому уряду, оскільки вбачали у ньому гаранта порядку і стабільності [1, с. 22].

Керівні кола губернського комітету ініціювали налагодження контактів щодо співпраці з місцевими органами самоврядування. На той момент це були земство та міська дума. У період початку роботи чергової сесії губернського земства, яке розпочало свою діяльність 12 травня 1917 року, на ній було оприлюднено офіційну ухвалу виконавчого комітету про його входження до складу губернського земського зібрання. Внаслідок прийняття такої ухвали, комітет усім своїм складом у кількості 45 осіб став повноправним учасником сесії. Зважаючи на потужний життєвий досвід та активну громадянську позицію, цілком закономірно, що головою Зборів було обрано керівника бюро Іллю Шрага [7, с. 161].

Стоячи на позиціях національного визволення України губернський комітет максимально сприяв розгортанню українського національного руху в межах Чернігівської губернії. З цією метою він ініціював український з'їзд в Чернігові,

що відбувся з 8 по 10 червня 1917 року [7, с. 162]. У контексті розгляду важливих, питань чільне місце було відведено закликам до боротьби за українську автономію. Робота з'їзду розпочалася із вступної промови І. Шрага, який наголосив на виваженій та плідній дискусії стосовно українського питання, вкотре аргументувавши на потребі його негайного вирішення. Діяч зазначив, що «українська справа звернула увагу всіх. Проти неї повстає багацько ворогів. Щоб утворити своє життя, треба закликати всіх до розумної розважної організованої праці задля України. В нашому русі немає місця анархії. Закликаючи до спокою і розважності, я зазначаю, що ми мусимо ставити свої домагання спокійно, але твердо. Нам потрібні єднання і організація» [9, с. 20].

Губернський комітет тісно взаємодіяв з Українською Центральною Радою. Як відомо 10 червня 1917 року Центральна Рада проголосила І Універсал, де проголошувалась автономія України у складі Росії. Це викликало жваве українсько-російське протистояння, насамперед в суспільно-політичній сфері. Впродовж 28-30 червня 1917 року делегація Тимчасового уряду прибула до Києва для офіційних переговорів щодо подальшої діяльності. Такі події активізували роботу також Чернігівського губернського виконавчого комітету. Вже 2 липня 1917 року його склад зібрався на засідання задля обговорення ключових питань української автономії. На зборах повідомлялося про створення спеціальної комісії, яка мала своїм завданням напрацювати текст відповідної резолюції.

Зауважимо, що з метою обговорення даного питання, ще 25 червня цього ж року, виконавчий комітет ініціював засідання представників громадськості та політикуму Чернігівщини. У ході дискусій виокремилось два основні напрями для дискусій. Представники першого вважали, що потрібно підтримати Універсал і створення Генерального секретаріату, як важливі кроки на шляху до автономії України, яку в підсумку мали затвердити Установчі збори. Представники іншого напряму уважали, що події у сфері суспільно-політичного життя потрібно

розуміти як втрату автономії та вбачали небезпеку можливого перетворення Центральної Ради в тимчасовий український уряд. Проте на цьому засіданні резолюцію так і не було ухвалено, тому її остаточне напрацювання доручалося учасникам зборів Чернігівського губернського виконавчого комітету громадських організацій.

Потрібно звернути увагу на те, що Ілля Шраг мав безпосереднє відношення до розробки тексту резолюції, оскільки безпосередньо був автором документу. Згідно його змісту, зборами визнавалася національно-територіальна автономія України, де була передбачена гарантія прав національних меншин. Враховуючи той факт, що делегація Центральної Ради надала Тимчасовому уряду пропозиції із зазначенням умов, які б сприяли утвердженню автономії України, остаточне їх ухвалення передбачалося на установчих зборах. Окремо зверталася увага на те, що Центральна Рада виступає координаційним центром з підготовки автономії України і виражає волю її народу. Зазначалось також, що збори усвідомлюють свою необхідність працювати спільно з Центральною Радою на благо українського народу. Водночас висловлювалися побажання щодо скликання якнайшвидшого українського територіального з'їзду, де були б запрошені представники усіх народів України. З огляду на це обґрунтовувалась необхідність, щоб Тимчасовий уряд визнав за Україною право на найширшу автономію та спільно з Центральною Радою передбачив заходи, які необхідні для проголошення автономного устрою, забезпечив би рівноправність у мовній сфері, в громадських, політичних, освітніх, церковних та інших сферах.

Таким чином, перебуваючи у лавах керівництва Чернігівського губернського комітету, І. Шраг зумів згуртувати у його рядах провідних громадсько-політичних діячів того часу, налагодити взаємовідносини з громадськими об'єднаннями та центральною владою. Це дало можливість винести питання автономії України на широкий суспільний загал, ініціювати його обговорення серед широкого кола політиків та громадських діячів.

У другій половині 1917 року у діяльності практично усіх громадських комітетів настає різкий спад. Причинами стали цього деструктивні суспільні рухи, які посилили відчуження низів від влади, політичні події, які призводили до конфронтації між Тимчасовим урядом та Центральною Радою.

Необхідно звернути увагу на діяльність Іллі Шрага у складі Товариства українських поступовців (ТУП), до заснування якого він мав пряме відношення. Як відзначила з цього приводу дослідниця Т. Демченко, І. Шраг «був активним членом ТУПу ще від моменту його заснування» [3, с. 166]. Ще в період проведення перших зборів товариства він неабияк впливав на його діяльність і часто виступав одним із його ідейних натхненників. Товариство здійснювало свою політичну діяльність, намагаючись уникати конфліктів з тогочасною офіційною владою. Вже після повалення самодержавства його діяльність суттєво активізується. І. Шраг, будучи у керівному складі організації, поступово перетворюється на одну з ключових фігур того часу. Вже 25-26 березня 1917 р. на черговому з'їзді Товариства він був обраний до Президії як один із заступників голови. Після цього з'їзду офіційно проголосив перейменування організації Товариства українських поступовців на Союз українських автономістів-федералістів. Головою губернського осередку на Чернігівщині у новоствореній організації було обрано І. Шрага.

Після офіційного створення Центральної Ради діяч максимально концентрується на її діяльності. Уже 8 квітня 1917 року під час роботи Всеукраїнського національного конгресу у Києві під час обрання керівних органів Центральної Ради, він разом з іншими діячами того часу був обраний до її складу [2].

Перебуваючи у складі Центральної Ради, 28 червня 1917 року І. Шраг стає членом новоствореної комісії із розробки проекту статуту автономії України. З метою створення такої комісії Центральна Рада видала спеціальну інструкцію, де регламентувався порядок її

функціонування [5, с. 66]. Потрібно зауважити, що він завжди високо відзначав заслуги Ради в українському державотворенні. Діяч наводив беззаперечні докази того, що Центральна Рада є повноцінним українським парламентом. На його переконання, Рада мала поширити свій вплив на управління всією Україною. Цю ідею діяч неодноразово відстоював і пропагував у своїх публічних зверненнях. Так, виступаючи на засіданні Чернігівської міської думи 8 листопада 1917 року, він наголошував, що Рада фактично вже користується законодавчою владою, з її ініціативи до території України було включено нові губернії та створено 4 генеральних секретарства. Він акцентував на тому, що Центральна Рада є виразником думок і волі усього населення України. Це аргументував тим, що до її складу входили як українці, так і інші національності, що проживали на її території. Крім того, державний орган був представлений представниками селянського, робітничого та солдатського корпусу. Зауважимо, що Центральну Раду на загальнодержавному рівні було визнано як тимчасовий парламент України і

Генеральний секретаріат як вищу крайову владу. Водночас наголошувалося, що вся влада на місцях має належати органам місцевого самоуправління [3, с. 179]. Однак прихід до влади більшовиків не дозволив втілити намічені плани, тому в подальші періоди діяльність І. Шрага здебільшого зосереджується у Чернігівській губернії при вирішенні місцевих справ.

Висновки. Революційні події 1917 року сприяли наростанню національних рухів на території колишньої імперії. Будучи активним учасником визвольного руху в українських землях, І. Шраг прагнув максимально використати нові умови задля посилення боротьби за українську державність. На губернському та загальнодержавному рівнях діяч намагався знаходити компроміси з представниками різних політичних сил та громадських організацій, зокрема в питанні щодо майбутнього устрою України. Як голова Губернського комітету та активний діяч Центральної Ради він спричинився до забезпечення ідейно-теоретичних основ функціонування української держави.

Література:

1. Бойко В. М., Демченко Т. П., Оніщенко О. О. 1917 рік на Чернігівщині: історико-краєзнавчий нарис. Чернігів: Сіверянська думка, 2003. 126 с.
Василик І. Адвокати, які працювали з Михайлом Грушевським у Центральній Раді – перші українські парламентарі. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/advokaty-yaki-pratsyuvaly-z-myhajlom-grushevskym-u-tsentralnij-radi-pershi-ukrayinski-parlamentari> (дата звернення: 10.05.2023).
2. Демченко Т. Батько Шраг: монографія. Чернігів: Десн. правда, 2008. 264 с.
3. Катренко А. М., Катренко Я. А. Їх об'єднували сповідувані демократичні ідеали та любов до України і її народу (Листи І. Л. Шрага М. С. Грушевському). К.: [б. в.], 2009. 64 с.
4. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917-1920: навч. посібник. К.: Либідь, 1997. 208 с.
5. Нітченко А. Чернігівський губернський виконавчий комітет: засади створення, структура та склад. Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». Київ. 2013. Випуск 77 (№ 10). С. 57-60.
6. Оніщенко О. В. Чернігівський губернський громадський виконавчий комітет у 1917 році. Література та культура Полісся. Ніжин, 2001. С. 159-165.
7. Радіо М. Діяльність І. Шрага в період проголошення І Універсалу Центральної Ради. URL: http://eprints.zu.edu.ua/4880/1/Radio_2.pdf. (дата звернення: 10.05.2023).
8. Український з'їзд у Чернігові (8-10 червня 1917 р.): матеріали та коментарі / Упор.: В. М. Бойко, Р. Б. Воробей, Т. П. Демченко. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2012. 98 с.

References:

1. Boijko, V.M., Demchenko T.P., Onischenko (2003), 1917 rik na Chernigivhini: istoriko-kraeznavchiy naris [1917 in Chernihiv region: historical and local history essay], Severianska dumka, Chernihiv, Ukraine.
2. Vasylyk, I. "The lawyers who worked with Mykhailo Hrushevskiy in the Central Rada were the first Ukrainian parliamentarians". available at: <https://www.hsa.org.ua/blog/advokaty-yaki-pratsyuvaly-z-myhajlom-grushevskym-u-tsentralnij-radi-pershi-ukrayinski-parlamentari>. (Accessed: 10.05.2023).
3. Demchenko T. (2008), Batko Shrah: monohrafiia, [Father Shrag: a monograph], Desn. Pravda, Chernihiv, Ukraine.

4. Katrenko, A. M. and Katrenko, Ya. A. (2009), *Ih obednuvali spoviduvani demokratichni ideali ta lubov do Ukrainy ta ii narodu [They were united by professed democratic ideals and love for Ukraine and its people (Letters of I. L. Shrag to M. S. Hrushevskyi)]*, Kyiv, Ukraine.
5. Kopylenko O. L., Kopylenko M. L. (1997). *Derzhava i pravo Ukrainy. 1917-1920 [The state and law of Ukraine. 1917-1920]*, Lybid, Kyiv, Ukraine.
6. Nitchenko, A. (2013), "Chernihiv Provincial Executive Committee: principles of creation, structure and composition", *Zbirnyk naukovykh prats «Gileia: naukovyi visnyk»*, vol. 10, pp. 57-60.
7. Onishchenko, O.V. (2001), "Chernihiv Provincial Public Executive Committee in 1917", *Literatura ta kultura Polissia*. Nizhyn, pp. 159-165.
8. Radio, M., "The activities of I. Shrag during the period of the proclamation of the First Universal of the Central Rada", available at: http://eprints.zu.edu.ua/4880/1/Radio_2.pdf (Accessed: 10.05.2023).
9. V. M. Boiko, R. B. Vorobei and T. P. Demchenko (2012), *Ukrainskyi zizd u Chernihovi (8-10 chervnia 1917 r.): materialy ta komentari, [Ukrainian congress in Chernihiv (June 8-10, 1917): materials and comments]*, Siverskyi tsentr pisliadyplomnoi osvity, Chernihiv, Ukraine.

Стаття надійшла до друку 29.05.2023

УДК 340.134 (477)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗЕМСЬКИХ УСТАНОВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. У ПОГЛЯДАХ ІЛЛІ ШРАГА (НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Корольова В. В.,

к.ю.н., доцент, професор кафедри державно-правових дисциплін,
Університет «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113,
e-mail: ViktoriyaV@krok.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-2998-6144>

PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF ZEMSTVO INSTITUTIONS IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY. IN THE OPINION OF ILYA SHRAG (ON THE EXAMPLE OF CHERNIHIV PROVINCE)

Korolova V. V.,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Department of State and Legal Disciplines,
«KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, Ukraine, 03113,
e-mail: ViktoriyaV@krok.edu.ua,
<https://orcid.org/0000-0003-2998-6144>

Анотація. У статті розкриваються погляди визначного українського правника та суспільно-політичного діяча Іллі Шрага на особливості земського самоврядування в Україні у процесі реалізації земської реформи 1864 року та у період контрреформ, які були запроваджені у державі в 1890-х роках. Зазначається, що на основі порівняльного аналізу Положень про губернські і повітові земські установи від 1864 року та 1890 року дослідник на прикладі Чернігівської губернії показав специфіку функціонування земських інституцій. Він детально зупинився на процесі створення виборних земських установ, які склалися з розпорядчих органів – повітових і губернських зібрань, а також виконавчих органів, якими на той час були повітові і губернські управи. Стверджується, що Положення про губернські та повітові установи визначали основні принципи функціонування земських установ. Дослідник зазначив, що у їх основу було закладено виборні всестанові основи, однак передбачалася перевага для представників дворянства. Проаналізовано погляди Іллі Шрага на вибори до органів місцевого самоврядування. Дослідник відзначив, що Положення 1864 року регламентувало проведення виборів на трьох виборчих з'їздах: повітових землевласників, міських виборців і сільських громад. Незважаючи на встановлений економічний та майновий ценз, вибори мали всестановий характер. Зазначається, що в процесі прийняття у 1890 році нового Положення про земські установи, права і повноваження земських постанов були суттєво звужені. На цьому наголошував дослідник, вбачаючи у таких діях надмірний централізм і укріплення принципів самодержавства з боку офіційної влади. Відзначається, що нове Положення поновлювало становість виборчих груп та суттєво підсилило представництво у земських інституціях дворянських представників. Показано спостереження дослідника про те, що згідно нового Положення скасовувались сільські виборчі з'їзди, а представників від селян призначав губернатор з кола тих осіб, які були обрані на волосних зібраннях. Відображено висновки Іллі Шрага про те, що офіційна влада своїми діями всько обмежувала самостійність земств та регулярно посилювала їх залежність від адміністративних органів.

Ключові слова: земство, земське самоврядування, Ілля Шраг, Положення про губернські та повітові земські установи, Чернігівська губернія.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 9.

Abstract. The article reveals the views of prominent Ukrainian jurist and socio-political activist Ilya Shrag on the peculiarities of zemstvo self-government in Ukraine during the implementation of the zemstvo reform of 1864 and during the period of counter-reforms that were introduced in the state in the 1890s. It is noted that on the basis of a comparative analysis of the Regulations on provincial and district zemstvo institutions from 1864 and 1890, the researcher showed the specifics of the functioning of zemstvo institutions on the example of the Chernihiv province. He focused in detail on the process of creating elected zemstvo institutions, which consisted of administrative bodies - district and provincial assemblies, as well as executive bodies, which at that time were district and provincial administrations. It is claimed that the Regulation on provincial and county institutions determined the principles of work of zemstvo institutions. The researcher noted that they were based on elective all-state foundations, but a preference for representatives of the nobility was assumed. The views of Ilya Shrag on elections to local self-government bodies are analyzed. The researcher noted that the Regulation of 1864 regulated that elections take place at three congresses: county landowners, city voters and rural communities. Despite the established economic and property qualifications, the elections had a general character. It is noted that in the process of adoption in 1890 of the

new Regulations on Zemstvo Institutions, the rights and powers of Zemstvo Resolutions were significantly narrowed. The researcher emphasized this, seeing in such actions excessive centralism and strengthening of the principles of autocracy on the part of the official authorities. It is noted that the new Regulation renewed the status of electoral groups and significantly strengthened the representation of noble representatives in zemstvo institutions. The researcher's observation is shown that according to the new Regulation, village electoral congresses were abolished, and representatives from the villagers were appointed by the governor from among those persons who were elected at the parish meetings. The conclusions of Ilya Shrag are reflected that the official authorities limited the independence of zemstvos by their actions and regularly increased their dependence on administrative bodies.

Keywords: zemstvo, zemstvo self-government, Ilya Shrag, Regulations on provincial and district zemstvo institutions, Chernihiv province.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 9.

Постановка проблеми. У 1864 році імперська влада ініціювала запровадження земської реформи в країні. Реформа спричинила появу нової самоорганізації населення, що була виражена в органах земського самоврядування, які функціонували на основі загальноімперського законодавства. Проект реформи земського самоврядування розроблявся спеціальною комісією і був реалізований відповідним Положенням про губернські та повітові земські установи від 1 січня 1864 р. Положення передбачало створення у губерніях та повітах виборних земських установ, які складалися з розпорядчих органів – повітових і губернських зібрань та виконавчих органів – повітових і губернських управ. У 1890-х роках в російській імперії було проголошено контрреформи у ключових сферах суспільно-політичного життя. Одним із нововведень того періоду було запровадження у 1890 р. нового Положення про губернські та повітові земські установи, яке суттєво позначилось на становищі земського самоврядування в країні. Функціонування земських інституцій зазнало суттєвих змін, що викликало неабиякий дослідницький інтерес відомого українського правника і суспільно-політичного діяча Іллі Шрага. На прикладі Чернігівської губернії він здійснив порівняльний аналіз Положення про губернські та повітові земські установи 1864 р. із нормами відповідного Положення 1890 року, розкрив їх специфіку та особливості.

Актуальність теми дослідження. Дослідження поглядів Іллі Шрага на особливості земського самоврядування в Україні відзначається науковою й суспільно-політичною актуальністю.

Завдяки його розробкам було заповнено ряд прогалин у вивченні функціонування земських інституцій, котрі суттєво позначились на соціально-економічному і громадсько-політичному житті країни.

Стан дослідження. Даній проблемі присвячували багато уваги відомих учених, серед яких: М. В. Білокінь, В. Д. Гончаренко, Т. П. Демченко, О. Б. Коваленко, А. Л. Курданова, О. А. Макієнко, В. І. Онищенко, О. Я. Рахно, В. М. Шевченко та інші. Більшість дослідників зосереджували увагу на суспільно-політичній та культурно-просвітницькій діяльності Іллі Шрага. У зв'язку з цим погляди діяча на особливості земського самоврядування в Україні потребують, на наш погляд, більш глибокого вивчення.

Метою і завданнями статті є висвітлення поглядів Іллі Шрага на особливості функціонування земських установ в Україні у другій половині XIX ст.

Виклад основного матеріалу. 1 січня 1864 року на загальнодержавному рівні було прийнято Положення про губернські та повітові земські установи, яке стало доволі серйозним кроком у питанні запровадження повноцінного місцевого самоврядування в країні. Воно унормовувало питання щодо порядку створення персонального складу земських установ, їх повноважень та обов'язків. Земські установи проголошувались поза системою державних органів і до неї не включались. І адміністративно, і фінансово земські органи були відділені від державних [1, с. 186].

Потрібно зазначити, що згідно Положення про губернські і повітові земські установи від 1864 року, питання щодо внутрішнього устрою та організаційної побудови управління на території земства регламентувалися

тільки в загальних рисах. На переконання О. Макієнко, «...їх розв'язання входило до компетенції самих земських установ. Тож перші кроки земств мали бути спрямовані на розробку й реалізацію нормативних документів, що регулювали організацію практичної діяльності земських управ як виконавчих органів у системі земського самоврядування. У цьому процесі кожне земство, як правило, рухалося самостійним шляхом» [2, с. 19]. Впродовж другої половини 1864-1865 рр. на території Чернігівської губернії були проведені необхідні підготовчі заходи й створені органи місцевого самоврядування – повітові й губернське земські зібрання та їхні виконавчі органи – повітові та губернська земські управи.

З 1890-х років по всій території імперії були проголошені контрреформи, які суттєво позначились у тому числі й на функціонуванні земських установ. У 1890 році прийнято нове Положення про губернські та повітові земські установи, яке значно посилило можливість органів державного управління щодо нагляду за земським самоврядуванням. Як зауважив сучасний вчений В. Гончаренко, «...згідно з новим Положенням поновлювалась становість виборчих груп, а також підсилювалось представництво в земських установах від дворян. Реформа 1890 р. дала абсолютну перевагу в земствах дворянам як «найблагонадійнішій» категорії жителів. Дворяни почали посилати в земські зібрання представників більше ніж селяни та мешканці міст разом взяті» [3, с. 147].

Порівнюючи норми Положення про губернські та повітові земські установи 1864 року з аналогічним документом 1890 року, І. Шраг чітко простежив, що норми останнього спрямовувались основним чином на зменшення прав земства. Аналізуючи перші параграфи нового документа, правник зауважив, що крім зменшення прав безпосередньо земських установ та громади, одночасно суттєво посилюється вплив урядової адміністрації на земські установи. Прикладом він наводив параграф 6 старого Положення, де зазначалося, що земство є самостійним органом у сфері тих прав, які належать до його компетенції, а законом чітко

передбачено ті випадки і процедуру, коли можливо затвердження земських постанов урядом. У всіх інших випадках постанови земства набували законної сили без будь-якого урядового затвердження. На думку дослідника, цей параграф хоча й не надавав земству надмірних прав і самостійності, все ж постійно не давав спокою тогочасним можновладцям, зокрема у частині передбачення самостійності земств. З огляду на це офіційна влада вилучила даний параграф з нового Положення, замінивши його формулюванням про те, що губернатор має наглядати за правильністю і законністю постанов земства. Такі зміни були передбачені у параграфі 5 нового документа [4, с. 71-72].

Окремо дослідник проаналізував зміни у виборчому законодавстві. Він виявив, що у попередньому Положенні розподілу виборів на стани не передбачалося. Представники торгівлі і промисловості, а також землевласники, які мали встановлений законом ценз, брали участь у виборчих з'їздах, на яких обирали представників до повітового земського зібрання. Такі представники називались послами і обирались на трьох з'їздах: на з'їздах повітових дідичів, на з'їздах міських виборців і на з'їздах виборців з сільських громад. Характерно, що на з'їздах дідичів були присутні представники у власності яких, включаючи губернію і повіт, було від 200 до 250 десятин землі. Крім дідичів, на цьому ж з'їзді було передбачено право участі ще й уповноважених таких власників. Ці представники мали право скликати особливі з'їзди, на яких обирали зі свого складу уповноважених на з'їзд дідичів, кожен з яких мав представити 200 або 250 десятин землі відповідно до цензу, який був визначений для повіту. Таким чином, на з'їзді дідичів було репрезентовано тих осіб, які володіли значною кількістю земельних наділів, а також делегованих представників від власників. До цього ж з'їзду могли належати і ті особи, які, крім земельної власності у повіті, мали інше майно загальною вартістю не менше як 15000 рублів. Сюди ж могли входити представники священнослужителів,

представники від товариств і компаній, що володіли відповідним земельним цензом.

Стосовно міських з'їздів, то на них обирались посли серед осіб, які володіли у місті нерухомим майном загальною вартістю від 500 до 3 000 рублів, а також особи, що займалися торгівлею, фабричні і промислові працівники.

У з'їзді виборців від сільських громад мали право брати участь делеговані представники від селянських зборів. У цьому випадку зберігався принцип окремого стану, так як участь у з'їзді брали тільки представники селянства. Це було цілком аргументовано, оскільки вони перебували під впливом панів, і якщо б у селян не було такого з'їзду, то у них не було б можливості дотримуватись виборчої процедури у виборах до земської ради. Таким чином представники селянства ризикували б зовсім не отримати своїх представників у земських радах. Відповідно вони не мали б можливості належним чином представляти свої інтереси у місцевих органах самоврядування [4, с. 72-73].

У процесі аналізу виборчого законодавства Ілля Шраг констатував, що згідно Положення 1864 року виборчі права населення потребували суттєвого розширення, оскільки більшість тогочасного населення не мала можливості належним чином обирати своїх представників для участі у з'їздах. З огляду на це у публічних дискусіях та засобах масової інформації вказувалась необхідність розширення виборчих прав, з метою належного забезпечення виборчого законодавства. Дослідник наголошував на праві участі у житті краю представників усіх верств населення, незалежно від стану до якого вони належали. Це дало б можливість забезпечити право участі на з'їздах і панів, і торговців, і селян. Діляч простежив, що Положення 1864 року хоча й передбачало економічний та майновий ценз, однак станового цензу до населення не застосовувало. На його переконання це пояснювалось тим, що земство було насамперед соціально-економічною інституцією і не переслідувало станового принципу діяльності.

На основі аналізу норм нового

Положення 1890 р. дослідник встановив, що у документі виборчі права громадян викладені уже чітко за становим принципом. Фактично поділ на стани, який не передбачався у старому Положенні, яскраво закладався в основу відносин у новому Положенні. Продовжуючи аналіз даного питання дослідник зауважив: «...зроблено два виборчі земські «соборания»: перше, де беруть участь «дворяне потомственные личные», себто такі, що будучи у невеличких чинах, тільки самі мають дворянство, а діти їх, коли чинів не вислужать, уже несуть дворяни), і друге («второе избирательное собрание»), де збираються інші володарі землі, репрезентанти товариств торгових і промислових, наукових корпорацій, усі ті, хто не належить до дворянства. Ценз земельний зістався, за деякими виємками, той самий, що і по старому статуту для тих, що мають безпосереднє право на участь в виборчих з'їздах, але єго побільшано для тих, хто не маючи самостійного цензу, мусить обирати «уполномоченных»; такі повинні мати не менш 10-ої частини цензу, ... або володіти другим добром, поцінованим не менш 1500 р.; міські виборчі з'їзди геть чисто знівечені» [4, с. 73].

За таких обставин представники від сільських громад мали обиратись волосними зібраннями. На кожному зібранні мала бути обрана одна особа. Якщо ж осіб обиралося більше ніж було визначено квотою, то губернатор міг затвердити послами тих осіб, кого вважав за потрібне. Селяни, навіть якщо і володіли землею у повіті, не мали права брати участь у інших виборчих з'їздах окрім волосного. Тим часом волосним зібранням було заборонено обирати послів з інших станів, крім селянського.

Таким чином виборчі права громадян суттєво обмежувалось і таким способом влада домоглася, що ще менша частина громадян могла мати вплив на обрання послів у повітові ради. Влада своєю виборчою політикою спричинила обмеження значної частини громадян здійснювати своє право обирати послів до повітових рад. У зв'язку з цим І. Шраг, на прикладі Чернігівської губернії, дослідив чий інтереси були найбільш

репрезентовані у повітових радах. Він проаналізував кількість послів, які обиралися на окремих з'їздах на основі норм старого і нового Положень. Встановив, що кількість делегатів селянського стану суттєво зменшилась, а тому дворяни отримали потужний вплив на повітове зібрання. Наголошував, що у повітових зібраннях вплив земських начальників суттєво посилювався, оскільки селяни помітно обмежені у своїх правах, а тому більшість на таких з'їздах буде приймати рішення не на користь селянства. З цього приводу він підсумував: «...за старого земського статуту, посли від селян небагато мали впливу на сутність земських зібрань, при новому – вони зовсім такого впливу, більш менш самостійного, не матимуть. А коли хто з них й відважиться вимовити що-небудь таке, що буде не до вподоби земським начальникам, то такого вони і арештують, а то й виб'ють ще добре» [5, с. 75].

Досліджуючи основи місцевого самоврядування, І. Шраг констатував звуження самостійності земських зібрань у ході здійснення ними своїх офіційних завдань. Він наголосив, що раніше рішення земських зібрань не підлягало затвердженню з боку губернатора чи міністра внутрішніх справ. Вони могли, у випадку потреби, тільки оскаржити їх. Якщо ж консенсусу не вдавалося досягнути, то спір між зібранням та владою знаходив остаточне вирішення у стінах Сенату. Старе Положення передбачало тільки деякі питання, що підлягали затвердженню губернатором або ж міністром. До них належали питання про повітові і губернські земські бюджети, шляхи сполучення, усунення від посади членів земських управ тощо. Нове ж Положення суттєво збільшило перелік тих постанов, які мали обов'язково бути ухвалені урядом. Положення розширило коло випадків, коли губернатор мав право опротестувати рішення земських зборів, або ж призупинити його. Нове Положення проголошувало, що губернатор міг зупинити дію постанови як таку, що, на його думку, не відповідає закону, а також суперечить загальним інтересам суспільства [6, с. 107].

Ситуація ускладнювалась ще й тим, що з 1890 року у земському самоврядуванні передбачалось заснування вищої для земства інстанції під назвою «Губернское по земским делам присутствие». Очолював дану інстанцію губернатор. До її складу входили також віце-губернатор, управитель казенної палати, управитель державних домен, губернський дворянський маршал, прокуратор окружного суду, міський голова губернського міста, голова губернської земської управи і особливий член, обраний для цього земським зібранням. Порядок роботи «Присутствия» був визначений наступним чином: якщо ж губернатор не погоджувався з постановою земського зібрання в силу того, що вона не відповідає закону, або прийнята поза компетенцією земського зібрання, то він передає дану постанову на розгляд «Присутствия», яке виносить остаточне рішення. Водночас зазначалося, що земське зібрання, у випадку незгоди з рішенням «Присутствия», могло подати скаргу до Сенату [7, с. 76].

На думку І. Шрага, самостійність земських установ суттєво послаблювалась ще й з огляду на зміну процедури щодо визначення відповідальності земських урядників. Він зауважив, що згідно старого Положення, у випадку виявлення посадового злочину, справу розглядало губернське міське зібрання, яке й вирішувало доцільність початку судового процесу, приймаючи відповідне рішення щодо доцільності передачі справи на розгляд прокурора. У цьому випадку проводилось слідство на підставі норм кримінального процесу і остаточне рішення по справі приймалося тільки судом. Таким чином, дана процедура не залежала від адміністрації і була позбавлена від її втручання у вирішення даних питань. Згідно нового Положення, губернатору надавалося право без узгодження позиції з земським зібранням направляти справу до губернського «Присутствия», яке мало повноваження порушувати питання щодо віддання до суду членів повітових управ. Таким чином дослідник встановив посилення впливу на діяльність керівних органів земських управ з боку губернатора і губернського земського «Присутствия»

[97 с. 76-77].

Ілля Шраг звернув увагу на те, що «Присутствіє» отримало додаткові повноваження щодо дисциплінарного покарання земських урядників у позасудовому порядку. Мова іде насамперед про зауваження й догану. Якщо ж «Присутствіє» вважатиме за потрібне усунути із посади особу, воно має звернутися з відповідною заявою до Ради Міністра внутрішніх справ. Саме вона вирішує справу остаточно, оскільки до її компетенції належали питання щодо оголошення членам і головам повітових управ зауваження і догани, а також їх звільнення з посади. Все це, на переконання діяча, ще більше посилювало вплив адміністрації на земські установи [7, с. 77].

Висновки. На основі аналізу Положення про губернські та повітові земські установи 1864 р. і відповідного

Положення 1890 року, Ілля Шраг на прикладі Чернігівської губернії дослідив специфіку та особливості земського самоврядування в Україні у другій половині XIX ст. Він встановив, що старе Положення було важливим етапом щодо запровадження принципів дієвого місцевого самоврядування в країні, воно передбачало самостійність земств у вирішенні місцевих справ. Однак, з прийняттям нового Положення, земські установи починають розглядатися як державні органи, що займалися окремими питаннями місцевого господарства із передбаченим за урядовою владою правом не лише нагляду, але й прямим втручанням у їх справи. Таким чином, на переконання І. Шрага, визнавалася залежність земських установ від офіційної влади, що напряду відповідало суті самодержавного монархічного управління в країні.

Література:

1. Білокін М. В. Земське самоврядування і державна влада у російській імперії. Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2002. Вип. 17. С.185-190.
2. Макієнко О. А. Організація служби діловодства в земських управах на території України (друга половина XIX – початок XX ст.). Історичний архів. Наукові студії. Миколаїв, 2010. Вип. 5. С. 18-22.
3. Гончаренко В. Д. Органи земського самоврядування в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Х.: Право, 2003. Вип. 6. С. 139-152.
4. Демченко Т. Батько Шраг: монографія. Чернігів : Десн. правда, 2008. 264 с.
5. Хижняков В. М. Чернігівська старовина. Чернігів: Десна Поліграф, 2016. 352 с.
6. Рахно О. Земська реформа 1864 р. і утворення органів земського самоврядування в Чернігівській губернії. Сіверянський літопис. 2010. № 6. С. 101-111.
7. Шраг І. Лист III. І. Л. Шраг. Документи і матеріали / упор. В. М. Шевченко, Т.П. Демченко, В. І. Онищенко. Чернігів, 1997. С. 71-82.

References:

1. Bilokin, M. V. (2002), "Zemsky self-government and state power in the russian Empire", Visnyk Natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav, vol. 17, pp. 185-190.
2. Makiienko, O. A. (2010), "Organization of clerical services in zemstvo administrations on the territory of Ukraine (second half of the 19th –beginning of the 20th century)", Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii, Mykolaiv, vol. 5, pp. 18-22.
3. Honcharenko V. D., (2003), "Bodies of zemstvo self-government in Ukraine in the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century", Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriadvannia, Kh.: Pravo, vol. 6, pp. 139-152.
4. Demchenko T. (2008), Batko Shrah: monohrafiia, [Father Shrag: a monograph], Desn. Pravda, Chernihiv, Ukraine.
5. Khyzhniakov, V. M. (2016), Chernihivska starovyna, [Chernihiv antiquity], Chernihiv: Desna Polihraf, Ukraine.
6. Rakhno, O. (2010), "The Zemstvo reform of 1864 and the formation of the bodies of zemstvo self-government in the Chernihiv province", Siverianskyi litopys, vol. 6, pp. 101-111.
7. Shrah, I. (1997), "Letter III. I. L. Shrag. Documents and materials", Chernihiv, pp. 71-82.

Стаття надійшла до друку 10.06.2023

ISSN (Print) 2708-339X
ISSN (Online) 2786-7498
DOI 10.31732/2708-339X-2023-09

Collection of scientific works
Збірник наукових праць

Legal Bulletin
Issue 3 (9) / Випуск 3 (9)

KROK University is not responsible for the content of publications and reliability of factual, statistical and other data provided by authors

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» не несе відповідальності за зміст матеріалів публікацій та достовірність наведених авторами фактологічних, статистичних тощо даних

Підписано до друку 15.07.2023 р. Формат 64х84/8.
Папір офсетний.
Друк офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100
прим. Зам. 265.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру ДК № 613 від 25.09.2001 р.

Надруковано
департаментом поліграфії
ВНЗ
«Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табінна, 30-32
тел.: (044) 455-69-80,
e-mail: print@krok.edu.ua

